

Structuurvisie Cultuurhistorie 2014-2024

'Een juweel tussen twee provinciehoofdsteden'

gemeente Tynaarlo

23 september 2014

Samenvatting structuurvisie cultuurhistorie

Van de Erfgoedatlas...

Met het Besluit op de Ruimtelijke ordening zijn gemeenten sinds 1 januari 2012 verplicht om cultuurhistorische belangen mee te wegen in ruimtelijke vraagstukken. De zorg voor cultuurhistorie wordt hiermee gelijk geschakeld aan alle overige belangen, zoals water en ecologie. Voor de gemeente Tynaarlo is dat niet helemaal nieuw. Al voordat het vorig jaar verplicht werd, speelde cultuurhistorie een grote rol bij de behandeling van ruimtelijke ontwikkelingen. De gemeente Tynaarlo kent namelijk een grote hoeveelheid en verscheidenheid aan cultuurhistorisch erfgoed. Daar zijn we trots op en dat hebben we in 2009 kracht bijgezet door het uitbrengen van de Erfgoedatlas Tynaarlo. Een atlas die de cultuurhistorie binnen de gemeente in woord en beeld weergeeft.

...en de Cultuurhistorische Waardenkaart...

Echter, om te voldoen aan de wettelijke plicht, hadden we meer nodig dan onze eigen atlas. Het cultuurhistorisch erfgoed moest verbeeld worden in een Cultuurhistorische Waardenkaart. Deze is in 2013 door bureau [5.1.2e](#) opgeleverd. Al het in de gemeente aanwezige erfgoed is uitgebreid geïnventariseerd, op kaart gezet en gewaardeerd. De Cultuurhistorische Waardenkaart bestaat uit drie kaarten en een uitgebreide toelichting van al het aanwezige cultuurhistorisch erfgoed.

...naar een overkoepelende Structuurvisie Cultuurhistorie

Uiteindelijk is er toegewerkt naar deze overkoepelende structuurvisie Cultuurhistorie. Hierin is vastgelegd wat de belangrijkste cultuurhistorische aspecten zijn binnen de gemeente, en op welke wijze we hier in de toekomst mee kunnen of moeten omgaan.

De structuurvisie cultuurhistorie is opgebouwd uit 3 delen. Deel A is het Visiedeel, deel B het Uitvoeringsprogramma en deel C bevat de inventarisatie en waardering van al het cultuurhistorisch erfgoed.

Het doel van deze sectorale structuurvisie is het cultuurhistorische erfgoed een onderscheidende plek en rol geven bij ruimtelijke plannen en een bijdrage te leveren aan het behoud en de ontwikkeling van de ruimtelijke kwaliteit.

Uitgangspunten

De structuurvisie cultuurhistorie is gebouwd op een drietal uitgangspunten:

- De focus ligt op gebiedsgerichte erfgoedzorg in plaats van objectgerichte monumentenzorg;
- Bij ruimtelijke ontwikkelingen is cultuurhistorie ontwikkelingsgericht (en niet alleen behoudend);
- Erfgoed heeft niet slechts een cultuurhistorische waarde, maar kent ook een economische, sociale, educatieve en een duurzaamheidswaarde.

Het waarborgen van de ruimtelijke identiteit van Tynaarlo is samengevat in één centrale boodschap: de gemeente wil historische structuren en karakteristieken herkenbaar houden, de kwaliteit bewaken en de historische gelaagdheid in acht nemen.

Afwegingskader

De structuurvisie bevat een afwegingskader die bij nieuwe ontwikkelingen toegepast moet worden. Dit kader bevat een driedeling. In gebieden van (zeer) hoge waarde wordt gestreefd naar behoud en/of inpassing (1). Bij gebieden van een (hoog- of laag-) gemiddelde waarde wordt gestreefd naar verbetering van de ruimtelijke en cultuurhistorische kwaliteit (2). Daar waar gebieden (zeer)laag zijn gewaardeerd dient cultuurhistorie vooral ter inspiratie om de ruimtelijke kwaliteit te verbeteren (3).

Speerpunten

Speerpunten waarop ingezet wordt met deze structuurvisie zijn:

- Waardevolle dorpsgezichten
- Beeldbepalende panden
- Jonge bouwkunst
- Landgoederen
- Landschappen
- Historische infrastructuur
- Funerair erfgoed (begraafplaatsen)
- Welzijn en zorg
- Oorlog en defensie
- Aanpak van leegstand: Leegstand van monumentale panden is ongewenst, herbestemming en hergebruik wordt gestimuleerd

Cultuurhistorie als toeristische trekker

Het aantrekkelijke cultuurhistorische erfgoed in onze gemeente is medebepalend geweest voor de ontwikkeling van de recreatieve sector in Tynaarlo. Met deze structuurvisie wil de gemeente cultuurhistorie gebruiken als toeristische trekker voor verblijf en beleving. Vanuit het voornemen de vrijetijdseconomie te bevorderen, benut de gemeente het cultureel erfgoed voor de promotie van het toeristisch gebied.

Om dit herkenbaar te maken is Tynaarlo in een drietal themagebieden verdeeld die ter inspiratie worden gebruikt.

1. parklandschap (o.a. de landgoederen rond Eelde-Paterswolde)
2. cultuurlandschap (o.a. het gebied ten westen van Vries)
3. natuurlandschap (o.a. omgeving Drentsche Aa)

In een apart uitvoeringsprogramma (deel B) is aangegeven op welke wijze wanneer er nader invulling wordt gegeven aan alle benoemde acties.

Samenvatting	3
Inleiding	8
1. Erfgoedzorg in breder perspectief	11
1.1 Historische waarde	11
1.2 Duurzaamheidwaarde	12
1.3 Sociale waarde	12
1.4 Economische waarde	12
1.5 Educatieve waarde	13
2. Wet- en regelgeving	14
2.1 Rijksbeleid	14
2.1.1 Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte 2012	14
2.1.2 Modernisering Monumentenzorg 2009	14
2.1.3 Monumentenwet 1988	14
2.1.4 Wet ruimtelijke ordening	15
2.2 Provinciaal beleid	15
2.2.1 Cultuurhistorisch Kompas 2009	15
2.2.2 Provinciale monumentenverordening 2008	18
2.2.3 'Oude wereld, nieuwe mindset' Cultuurbeleid 2013-2016	18
2.3 Gemeentelijk beleid	18
2.3.1 Structuurplan 2006	18
2.3.2 Landschapsontwikkelingsplan 2009	18
2.2.3 Structuurvisie Archeologie 2013	19
2.2.4 Bomenstructuurplan 2008	19
2.2.5 Cultuurnota 2010-2013 'De kunst van het verbreden en versterken'	19
2.2.6 Erfgoedverordening Tynaarlo 2010	20
2.2.7 Beeldbepalende panden in bestemmingsplannen	20
2.2.8 Welstandnota Gemeente Tynaarlo 2008	20
2.2.9 Woningbouwprojecten	21
3. Cultuurhistorische hoofdstructuur	22
3.1 Cultuurhistorische inventarisatie- en waardenkaart	22
3.2 Ruimtelijke identiteit van de gemeente Tynaarlo	23
4. Waarborgen van de ruimtelijke identiteit	25
4.1 Rijks- en provinciale monumenten en rijksbeschermd dorpsgezichten	27
4.2 Immaterieel erfgoed	27
4.3 Afwegingskader bij ontwikkelingen	28
4.4 Speerpunten	30
4.4.1 Beschermd dorpsgezichten	30
4.4.2 Waardevolle dorpsgezichten	30
4.4.3 Brinken	32
4.4.4 Landgoederen	32
4.4.5 Welzijn en zorg	32
4.4.6 Landschappen en gebieden	33
4.4.7 Ruilverkavelingen	33

4.4.8	Historische infrastructuur	34
4.4.9	Beeldbepalende panden	35
4.4.10	Wederopbouwperiode	36
4.4.11	Funerair erfgoed	37
4.4.12	Oorlog en defensie	38
4.5	Herbestemming	38
4.6	Relatie tot lopende ontwikkelingen	39
5.	'Groene long': Tynaarlo als stadspark voor de regio	40
5.1	Vrijetijdseconomie	40
5.1.1	Themagebieden ter inspiratie	41
5.2	Communicatie	44
5.2.1	Erfgoededucatie	44
5.2.2	Innovatie	44
5.2.3	Imagoversterking	44
5.2.4	Informatievoorziening	44
6.	Financiën	46
Deel B	Uitwerking	
7.	Uitvoeringsprogramma	48
7.1	Inbrengen cultuurhistorie in planprocessen	48
7.2	Nader onderzoek	48
7.3	Procesmatige uitwerking	49
7.3.1	Rollen van de gemeente	49
7.4	Beleidslabel speerpunten gemeente Tynaarlo	49
7.4.1	Evaluatie en actualisatie	51
7.5	Ruimtelijke doorvertaling	51
7.6	Promotielabel benutten cultuurhistorie gemeente Tynaarlo	51
7.6.1	Evaluatie activiteiten	52
	Literatuur	53
	Fotoverantwoording	53
	Colofon	54
	Bijlagen:	
1.	Beleidskaart	55
2.	Ambities en uitgangspunten landschapstypen	57
Deel C	Analyse 'Een juweel tussen twee provinciehoofdsteden'	
	Een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Tynaarlo	
	Rapport 5.1.2e, 5.1.2e en 5.1.2e, Weesp 2013.	
	Bijlagen:	
1.	Inventarisatiekaarten	
2.	Waarderingskaart cultuurhistorische landschappen	

Deel A Erfgoedvisie

Inleiding

De gemeente Tynaarlo zeer rijk bedeeld met cultuurhistorisch erfgoed. Dit loopt uiteen van de brinken van Zuidlaren tot een bunker en landgoederen in Eelde-Paterswolde, van twee hunebedden in Midlaren tot een romaanse kerk in Vries. De gemeente kan niet alles borgen, er moeten keuzes gemaakt worden. Met deze structuurvisie wordt duidelijk gemaakt op welke wijze met de cultuurhistorische elementen kan c.q. moet worden omgegaan.

De gemeente Tynaarlo is trots op het culturele erfgoed dat haar grondgebied rijk is. Met de Erfgoedatlas, *Tynaarlo in kaart en beeld*, is een eerste stap gezet om deze rijkdom voor iedereen overzichtelijk in beeld te brengen. De atlas heeft een vervolg gekregen. Begin 2013 is de cultuurhistorische waardenkaart opgeleverd. Dit is een overzicht van het geïnventariseerde cultuurhistorische erfgoed van het gemeentelijk grondgebied uitgewerkt in een rapport en een waarderingskaart. De kaart representeert de cultuurlandschappelijke waarden van het gemeentelijk grondgebied.

In de eerste plaats willen we deze waarden koesteren en zorgen voor een belangrijke basis voor ruimtelijke ontwikkelingen. Daarnaast is de kaart opgesteld omdat het sinds 1 januari 2012 een wettelijke verplichting is in de ruimtelijke planvorming rekening te houden met cultuurhistorische waarden. Je moet immers weten wat je allemaal hebt.

In navolging van twee andere structuurvisies, het *Landschapsontwikkelingsplan Tynaarlo 2009* en *Een rijk verleden, structuurvisie archeologie gemeente Tynaarlo 2013*, maken we het drieluik compleet met deze sectorale uitwerking van het gehele grondgebied. In deze structuurvisie legt de gemeente vast wat de belangrijke cultuurhistorische aspecten binnen haar grondgebied zijn en hoe zij deze in de toekomst wil benutten. De structuurvisie schept vooraf duidelijkheid voor inwoners, ontwikkelaars en andere belanghebbenden. De beleidskaart vormt de visuele weergave van dit beleid.

Voor de komende 10 jaar geven we aan wat we belangrijk vinden en hoe we in deze periode met cultuurhistorie om willen gaan. Een dergelijke uitwerking legt de basis voor een zorgvuldige afweging van belangen en een verdere wettelijke verankering in bestemmingsplannen.

Het doel van de Structuurvisie Cultuurhistorie is het cultuurhistorische erfgoed een onderscheidende plek en rol te geven in de ruimtelijke planvorming en een bijdrage te laten leveren aan (het behoud van) de ruimtelijke kwaliteit.

Van belang daarbij is de bewustwording van de rol van de cultuurhistorische waarden bij diegene die wonen en werken in Tynaarlo. Veelal bestaat het idee dat er een stolp over een (waardevol) gebied wordt gezet. Dat is niet de bedoeling. Het gaat er om dat gekeken wordt of het aanwezige culturele erfgoed een rol kan spelen bij ontwikkelingen ('behoud door ontwikkeling'). Het meewegen van cultuurhistorie betekent kijken naar de kernkwaliteiten van een gebied en het aanwezige erfgoed. Veranderingen moeten mogelijk

blijven, dat heeft immers in meer of mindere mate ook gezorgd voor het huidige beeld en de identiteit.

De ontwikkeling en de cultuurhistorische rijkdom van Tynaarlo wordt vooral bepaald door de geografische ligging. De oriëntatie is noord-zuid en de natuurlijke geologische oorsprong komt tot uitdrukking in bewoning op de hogere gelegen delen en het agrarisch gebruik in de lagere gelegen delen. Deze specifieke indeling van ruggen en beekdalen is nog steeds herkenbaar en vormt de cultuurhistorische hoofdstructuur aangevuld met historisch bouwkundige en cultuurlandschappelijke elementen. Archeologie maakt deel uit van deze structuur, maar in deze structuurvisie beperkt de aandacht zich tot een summiere toelichting en wordt waar nodig verwezen naar de Structuurvisie Archeologie die is vastgesteld op 28 mei 2013. Deze zorgt inclusief de archeologische beleid- en verwachtingskaarten voor de borging van het zichtbare en onzichtbare archeologische erfgoed.

Leeswijzer

Deze structuurvisie is opgebouwd uit drie delen. Deel A is de erfgoedvisie, deel B gaat over de uitwerking van de visie. Deel C bestaat uit het eerder genoemde inventarisatierapport, inclusief de inventarisatie- en de waarderingkaarten, die ten grondslag liggen aan de delen A en B.

Deel A

Dit deel is onderverdeeld in 6 hoofdstukken.

Hoofdstuk 1

Dit hoofdstuk behandelt de verschillende waarden die het erfgoed in algemene zin vertegenwoordigt en plaatst de betekenis van die waarden in een breder perspectief.

Hoofdstuk 2 schetst de wet- en regelgeving vanuit de hogere overheden en de gemeentelijke beleidsvelden.

Hoofdstuk 3

Dit is een korte samenvattende weergave van de inventarisatie en de waardering (deel C).

Hoofdstuk 4

In dit hoofdstuk staat de visie op de borging van de ruimtelijke identiteit en zijn een aantal speerpunten benoemd die als identiteitsbepalende factoren van de erfgoedzorg bijzondere aandacht krijgen.

Hoofdstuk 5

De meerwaarde en de inzet van cultuurhistorie voor de promotie van de gemeente Tynaarlo en de vrijetijdseconomie zijn onderwerpen die in dit hoofdstuk aan de orde komen.

Hoofdstuk 6

Het laatste hoofdstuk is een financiële onderbouwing van het beleid.

Deel B

Dit deel geeft de organisatorische uitwerking weer en bevat de activiteitentabellen.

'Erfgoed is voor jong en oud. Creatieve en ondernemende mensen voelen zich aangetrokken tot het verleden. Oude plekken scheppen ruimte voor nieuwe ideeën. Tal van voorbeelden en onderzoeken toont de economische waarde van investeren in erfgoed aan. Een herbestemde fabriek bijvoorbeeld laat z'n omgeving bruisen met mensen en initiatieven. Een mooi, verzorgd aanbod van cultuur en erfgoed werkt als een magneet op toeristen, is de trots van uw inwoners en geeft uw gemeente smoel. Erfgoed is een aanjager voor de economie en een motor voor uw gemeente. Kom daar maar eens om in deze tijd.'

Citaat: *'Goud in handen. Gebruik het verleden, schep ruimte voor de toekomst'* uit: Gemeentelijke erfgoedagenda van het erfgoedplatform van Kunsten '92.

Afb. 1 Interieur synagoge Zuidlaren

1. Erfgoed in een breder perspectief

Deze erfgoedvisie hanteert het uitgangspunt van het streven naar een 'houdbare' ofwel duurzame leefomgeving met aandacht voor een prettige en herkenbare woon-, werk- en leefomgeving en het bevorderen van een aantrekkelijk vestigingsklimaat. Hiermee richt Tynaarlo zich op de identiteit van deze gemeente. Die identiteit, het juweel, wordt mede gevormd door de cultuurhistorie: het gebruik en de verandering van het landschap, de gebouwen, de infrastructuur, maar ook de verhalen en de tradities door de eeuwen heen. De kwaliteit wordt bepaald door de parels en de edelstenen die het juweel sieren. Het cultureel erfgoed, de parels en edelstenen, zijn'... sporen, objecten en patronen/structuren die zichtbaar of niet zichtbaar, deel uitmaken van onze leefomgeving en een beeld geven van een historische situatie of ontwikkeling.'¹

Bij erfgoedzorg gaat het over waardevast erfgoed, de rijks- en provinciale gebouwde monumenten of archeologische monumenten, die door de Monumentenwet (1988) beschermd zijn. Hieronder vallen ook de beschermde dorpsgezichten. Daarnaast kunnen we spreken over waardevol erfgoed. Zaken waarvan we vinden dat ze bijdragen aan de kwaliteit en de identiteit van Tynaarlo. Beide zijn bepalend voor en dragen bij aan de historische gelaagdheid en afleesbaarheid van de geschiedenis. Denk hierbij aan het landschap met de essen en de beekdalen, de groenstructuren, infrastructuur/historische routes en landschapselementen. Als het over cultuurhistorie gaat hoort ook het immateriële erfgoed daarbij. Dit zijn de evenementen Zuidlaardermarkt en het Bloemencorso Eelde, en de verhalen en tradities die er zijn binnen het gebied.

5.1.2e

cultuurhistorische-waarden

e/veelgestelde-vragen/vraag-4-definitie-

Veelal wordt door professionals vanuit hun expertise een waardering toegekend aan erfgoed. Door verschillende maatschappelijke trends en ontwikkelingen wijzigen opvattingen over erfgoed. Het begrip erfgoedwaarde krijgt verschillende betekenissen waardoor de rol van erfgoed(zorg) verschuift naar een breder perspectief.² In het boek *Cultureel erfgoed op waarde geschat. Economische waardering, verevening en erfgoedbeleid* gaat ^{5.1.2e} in op de diverse waardebegrippen. Het voert te ver om de meerduideligheid van het waardebegrip volledig te benoemen, daarvoor wordt verwezen naar het artikel van ^{5.1.2e}. Hieronder volgt een korte uitwerking.

1.1 Historische waarde

Bij het waarderen van cultuurhistorie gaat het om zichtbaar en onzichtbaar erfgoed. Als de waarde is bepaald wil dat niet zeggen dat de ontwikkeling van het gebied stilstaat. Dat is in het verleden ook nooit het geval geweest. Daarom heeft beleid tot doel cultuurhistorie als kwaliteitskenmerk in te brengen bij ruimtelijke ontwikkelingen. Waar wordt voortgeborduurd op de historische ontwikkeling, blijft de kwaliteit behouden, de historische gelaagdheid zichtbaar en de historie beleef- en ervaarbaar, terwijl ook wordt tegemoet gekomen aan de eisen van de huidige tijd.

1.2. Duurzaamheidswaarde

Een duurzame ruimtelijke ontwikkeling heeft betrekking op een toekomstbestendige leefomgeving waarbij het erfgoed kan worden ingezet om de eigen identiteit te behouden of versterken. Deze duurzaamheidswaarde heeft te maken met de herkenbaarheid en de houdbaarheid van de omgeving.

Daarnaast is op dit moment hergebruik een component van duurzaamheid die gekoppeld is aan de huidige opgave van herbestemming van bebouwing en behoud van materialen. Dit is niet nieuw, maar vormt met de (toename van) leegstand van uiteenlopende gebouwtypen een uitdaging die de nodige aandacht vraagt.

1.3 Sociale waarde

Het behoud van welvaart is verbonden met de economie, maar kan ook een niet – economische betekenis hebben. De beleving van normen en waarden spelen een rol bij het be- of vasthouden van het beschavingsniveau. Eerbied voor of zingeving aan het leven staan hierbij veelal centraal en kunnen in die zin bepalend zijn voor de omgang met de omgeving.

1.4 Economische waarde

Cultuurhistorie heeft een financiële waarde als het gaat om marktwaarde, gebruikswaarde en statuswaarde.³ Erfgoed is een publiek goed en van toegevoegde waarde voor het imago van een dorp of stad. Het vormt het decor voor wonen, winkelen en restaurant- of museumbezoek. Nieuwe (tijdelijke en permanente) inwoners trekken naar cultuurhistorisch aantrekkelijke gebieden. Bedrijven identificeren zich met een bijzondere omgeving. De keuze voor vestiging of bezoek wordt onder meer bepaald door de sfeer en de uitstraling. Zo draagt de cultuurhistorie bij aan het verhogen van de economische vitaliteit. Hieraan verbonden is de aantrekkelijkheid van de omgeving voor de vrijetijdsbesteding. Historie en

² ^{5.1.2e}, 'Waarde in meervoud. Naar een nieuwe vormgeving van waardering van erfgoed', in: ^{5.1.2e} & ^{5.1.2e}, *Cultureel erfgoed op waarde geschat. Economische waardering, verevening en erfgoedbeleid*, Den Haag 2013, p14.

³ ^{5.1.2e}, p.13

erfgoed kunnen ingezet worden als strategisch marketinginstrument voor recreatie en toerisme.

Cultureel erfgoed draagt bij aan waardeontwikkeling van vastgoed. Uit onderzoek blijken woningeigenaren extra geld over te hebben om in of nabij een gemeente met veel cultureel erfgoed (monumenten of beschermd stads- en dorpsgezicht) te wonen.⁴

1.5 Educatieve waarde

Cultuurhistorie en erfgoed hebben een educatieve waarde. Een molen (industriële waarde), gereedschappen (ambachtelijke waarde), een kerk (levensbeschouwelijke waarde) en herdenkingsmonumenten zijn voorbeelden van tastbare objecten die ondersteunend kunnen zijn bij de theorie. Objecten leveren een grote bijdrage aan de bewustwording van de geschiedenis en kunnen het historisch besef bewerkstelligen.

Afb. 3 Op de brink in Vries

⁴ 5.1.2e & 5.1.2e, 'Cultureel erfgoed en de waardeontwikkeling van vastgoed', in: 5.1.2e, *Cultureel erfgoed op waarde geschat. Economische waardering, verevening en erfgoedbeleid*, Den Haag 2013, p25.

2. Wet en regelgeving

Bij de uitwerking van de *Structuurvisie Cultuurhistorie* is rekening gehouden met wet- en regelgeving en beleidskaders die door andere overheden worden gehanteerd.

2.1 Rijksbeleid

Van 1999 tot en met 2009 heeft het programma Belvédère, een initiatief van vier ministeries, onder het motto 'Behoud door ontwikkeling' de inzet van cultuurhistorie bij ruimtelijke transformaties gestimuleerd. Dit gedachtegoed is opgepakt in nieuw beleid.

2.1.1 Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (2012)

Erfgoed en Ruimte, Kiezen voor karakter (2011) maakt deel uit van de structuurvisie van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu. Hierin wordt de beleidsverandering gevat in de slogan 'van collectie naar connectie'. Met het opnemen van cultuurhistorie in het stelsel van de ruimtelijke ordening kan de zorg voor het cultureel erfgoed met andere ontwikkelingsopgaven op het gebied van bijvoorbeeld economie, veiligheid, duurzaamheid worden gekoppeld.

2.1.2 Modernisering Monumentenzorg (2009)

Om ervoor te zorgen dat cultuurhistorie ook werkelijk een vroegtijdige afwegingsrol krijgt bij ruimtelijke ontwikkelingen is de beleidsbrief *Modernisering Monumentenzorg 2009* (Momo) opgesteld door het Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap.

De moderne monumentenzorg gaat uit van twee beleidsveranderingen:

- van objectgericht naar omgevingsgericht
- van conserverend naar ontwikkelend

Beide beleidspunten zijn een voortzetting van de benadering zoals bij het Belvédèrebeleid waarbij cultuurhistorie uitdrukkelijk als inspiratiebron werd gehanteerd. Uitgangspunt van de Momo is minder regelgeving achteraf en meer helderheid over te waarderen waarden vooraf. De uitwerking in de regelgeving is de wijziging van het *Besluit Ruimtelijke ordening* (Bro) 2012:

'Meewegen van cultuurhistorische belangen in de ruimtelijke ordening', die als volgt is vastgelegd in art 3.1.6, tweede lid, onderdeel a:

'Voor zover bij de voorbereiding van het bestemmingsplan geen milieueffectrapport als bedoeld in hoofdstuk 7 van de Wet milieubeheer wordt opgesteld, (...), worden in de toelichting ten minste neergelegd: een beschrijving van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten rekening is gehouden'.

Dit betekent dat het analyseren van de cultuurhistorische waarden van een gebied een belangrijke stap is in de ontwikkeling van een gebied en bij het opstellen van bestemmingsplannen, stedenbouwkundige visies en landschapsvisies.

2.1.3 Monumentenwet (1988)

In de Monumentenwet 1988 is de bescherming geregeld voor waardevaste objecten en gebieden als aangewezen rijksmonumenten en rijksbeschermd stads- en dorpsgezichten.

Verder zijn in de Monumentenwet de procedures voor aanwijzing, bescherming en het aanvragen en verlenen van vergunningen geregeld.

2.1.4 Wet ruimtelijke ordening (Wro)

De Wet ruimtelijke ordening (Wro) regelt alle procedures, verplichtingen en mogelijkheden bij ruimtelijke ontwikkelingen. De Wro verplicht gemeenten tot het vaststellen van een structuurvisie voor het gehele grondgebied ten behoeve van ontwikkeling van de ruimtelijke ordening. Daarnaast kunnen gemeenten een structuurvisie vaststellen voor deelaspecten van de ruimtelijke ordening. Cultuurhistorie is één van deze deelaspecten.

2.2 Provinciaal beleid

De provincie Drenthe heeft in haar *Omgevingsvisie Drenthe 2010* de gebieden en structuren van provinciaal belang benoemd in het *Cultuurhistorisch Kompas* (2009). Per deelgebied worden ambities uitgesproken die samenhangen met karakteristiek, structuur en achtergrond. Vervolgens is vanuit een algemene visie op beleid voor een aantal gebieden, in de provincie een 'gebiedsspecifieke sturing' uiteengezet die het provinciaal belang markeert. De provincie stelt in het kompas:

*'Onze wens is dat gemeenten binnen hun eigen grenzen en verantwoordelijkheden uitvoering geven aan dit cultuurhistorisch kompas.(...) Bij het opstellen van bestemmingsplannen is het toetsen aan het provinciale beleid een van de (verplichte) onderdelen. Aangezien de voorliggende nota tot het provinciale beleid kan worden gerekend wat betreft ruimtelijke ordening en cultuurhistorie, verwachten wij dat gemeenten hun plannen ook toetsen aan de uitgangspunten in dit Cultuurhistorisch Kompas Drenthe.'*⁵

Het is aan de gemeenten om de ambities van de provincie mee te nemen in haar beleidsvorming. De gemeente kan dat waar wenselijk verder aanvullen en detailleren. De provincie gaat ervan uit dat alle Drentse gemeenten in 2016 beschikken over een vastgestelde erfgoednota.

2.2.1 Cultuurhistorisch Kompas (2009)

Voor de gemeente Tynaarlo betekent dit dat zij te maken heeft met de visie op de cultuurhistorische structuren in de:

1. Kop van Drenthe;
2. Drentsche Aa;
3. Hondsrug en het Hunzedal;
4. Drentse Monden.

Hieronder zijn de (algemenere) provinciale uitgangspunten in relatie tot het grondgebied van de gemeente Tynaarlo opgenomen en samengevat.

1. In het gebied dat 'De Kop van Drenthe' wordt genoemd ligt een groot deel van de westelijke helft van de gemeente Tynaarlo. Onder meer de dorpen Eelde-Paterswolde, Vries, Bunne, Zeijen en Donderen vallen hieronder.

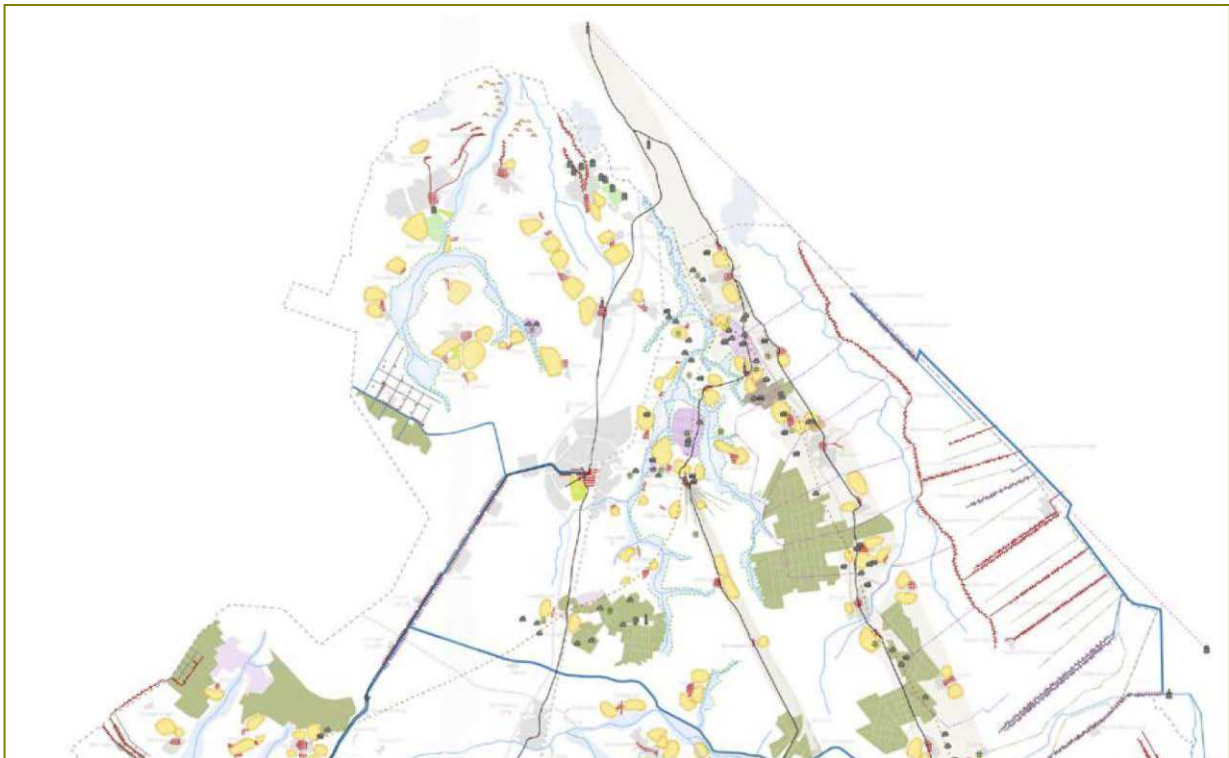
De volgende ambities zijn opgenomen in het *Cultuurhistorisch Kompas*:

- instandhouding van de karakteristiek van het esdorpenlandschap: aandacht voor ruimtelijke samenhang esdorp, es, beekdal en veld, microreliëf en beplanting; (pre)historische bewoningssporen;

⁵ 5.1.2e e.a., *Cultuurhistorisch Kompas. Hoofdstructuur en beleidsvisie*, Assen 2009, p. 185.

- doorzetten van ruimtelijke opzet van de esdorpen (vrije ordening bebouwing, afwisseling tussen bebouwing en open plekken, doorzichten naar buitengebied);
- behouden van openheid van brede beekdalen, contrast met scherpe begrenzingen door houtwallen en bossen;
- behoud onderscheidende karakter landgoederen rond Eelde en Paterswolde met karakteristieke tuin- en parkaanleg en afwisseling van open en besloten ruimte.

De gebiedsspecifieke sturing van de provincie geldt voor Tynaarlo in het gebied 7 (afb 5). De provincie voorziet hier opgaven met betrekking tot economische ontwikkelingen en natuur & waterberging: vervlakking van het kleinschalige cultuurlandschap moet daarbij worden voorkomen door een cultuurhistorische en landschappelijke kwaliteitsimpuls te realiseren.

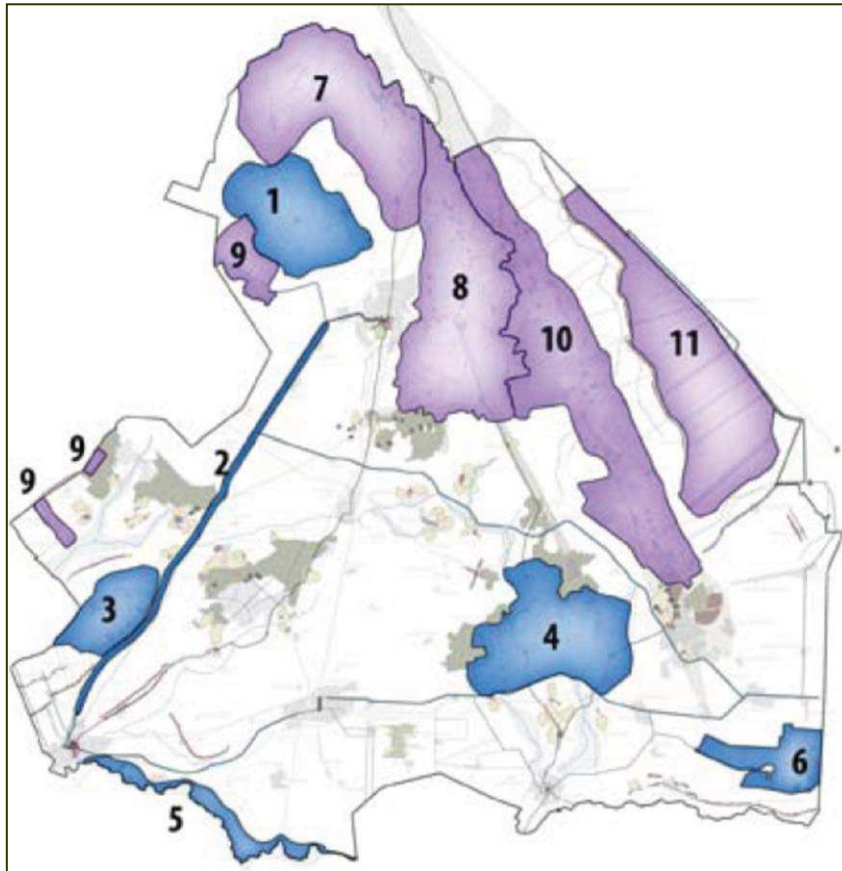
Afb. 4 Deelkaart van de Cultuurhistorische Hoofdstructuur van de provincie Drenthe, afkomstig uit het Cultuurhistorisch Kompas 2009.

2. Het centrale deel van de gemeente Tynaarlo ligt in het deellandschap 'Drentsche Aa', dat grotendeels het gebied ten oosten van Assen beslaat. Binnen de gemeente Tynaarlo maken de dorpen Tynaarlo, Taarlo, Oudemolen en Zeegse deel uit van dit landschap.

De volgende ambities zijn opgenomen in het *Cultuurhistorisch Kompas*:

- instandhouding van de karakteristiek van het esdorpenlandschap: aandacht voor ruimtelijke samenhang esdorp, es, beekdal en veld, microreliëf en beplanting; (pre)historische bewoningssporen;
- doorzetten van ruimtelijke opzet van de esdorpen (vrije ordening bebouwing, afwisseling tussen bebouwing en open plekken, doorzichten naar buitengebied);
- behoud en herstel van de oorspronkelijke beekloop in de beekdalen, inclusief de historische percelering, houtwallen en houtsingels, en de reliëfranden;
- behoud en versterking van zichtbaarheid historische en prehistorische route met bijbehorende archeologische sporen;
- accentueren van de reeks van kerktorens als inspiratiebron voor verbindingen en routes.

Binnen Drentsche Aa ligt het gebied 8 (afb. 5), waar volgens de provincie de belangrijkste opgave is om cultuurhistorie een vast afwegingskader te laten zijn in alle planprocessen.

Afb. 5 Gebiedsindeling van de Beleidskaart Cultuurhistorisch Kompas van de provincie Drenthe, afkomstig uit het Cultuurhistorisch Kompas 2009.

3. Het gebied tussen het deellandschap van de Drentsche Aa en het begin van de Veenkoloniën wordt gerekend tot het deellandschap van Hondsrug en Hunzedal. Binnen dit landschapstype liggen de dorpen Midlaren, Zuidlaren en De Groeve.

De volgende ambities zijn opgenomen in het *Cultuurhistorisch Kompas*:

- instandhouding van de karakteristiek van het esdorpenlandschap: aandacht voor ruimtelijke samenhang esdorp, es, beekdal en veld, microreliëf en beplanting; (pre)historische bewoningssporen;
- benadrukken van lineair patroon van zichtbare en onzichtbare prehistorische relictten langs de oude route over de Hondsrug;
- doorzetten van ruimtelijke opzet van de esdorpen (vrije ordening bebouwing, afwisseling tussen bebouwing en open plekken, doorzichten naar buitengebied);
- onbebouwd en onbeplant houden van het Hunzedal, met een bijzondere positie daarin voor de aanwezige gehuchten;
- herkenbaar houden van de lintstructuur van randveenontginningen (m.n. Zuidlaarderveen) en diversiteit in bebouwing en doorzichten naar het buitengebied.

Binnen Hondsrug en Hunzedal ligt het gebied 10 (afb. 5). De belangrijkste opgave voor dit gebied, de Hondsrug, is het ontwikkelen van een integraal gebiedsperspectief in samenwerking met de provincie. Daarmee kan de aantrekkelijkheid van het gebied voor inwoners en toeristen worden gewaarborgd.

4. Het vierde deellandschap is binnen de gemeente Tynaarlo het kleinste: de veenkoloniën in het oostelijk deel van de gemeente. Binnen de gemeente Tynaarlo bevinden zich geen kernen in dit deellandschap.

De volgende ambitie is opgenomen in het *Cultuurhistorisch Kompas*:

- zichtbaar houden van ordening en samenhang tussen ontginningsassen, al dan niet bebouwd.

De provincie heeft voor dit deellandschap geen bijzondere gebieden opgenomen die zich uitstrekken tot in de gemeente Tynaarlo.

2.2.2 Provinciale monumentenverordening (2008)

Op 4 juni 2008 heeft Provinciale Staten van Drenthe de Provinciale Monumentenverordening vastgesteld. De 25 artikelen van de verordening vormen de basis voor het Drentse monumentenbeleid. Op basis hiervan zijn provinciale monumenten aangewezen. Dit zijn gebouwen die van bovenlokaal belang zijn. In 2009 zijn 225 beschermde provinciale monumenten van vóór 1940 aangewezen. Een jaar later zijn daar 70 monumenten vanaf 1940, en ouder dan 40 jaar, aan toegevoegd.

2.2.3 'Oude wereld, nieuwe mindset' Cultuurbeleid 2013-2016 (2012)

Op 11 juli 2012 is de cultuurnota *Oude wereld, nieuwe mindset* vastgesteld. Hierin staat wat de provincie in de periode 2013-2016 met haar cultuurbeleid wil bereiken.

2.3 Gemeentelijk beleid

De gemeente Tynaarlo heeft verschillende beleidsdocumenten waarin cultuurhistorie een rol speelt.

2.3.1 Structuurplan Gemeente Tynaarlo (2006)

Het *Structuurplan Gemeente Tynaarlo* (2006) is een visie op de ruimtelijke ontwikkelingen voor het gehele grondgebied voor de komende decennia. Het landschap wordt gezien als een richtinggevende onderlegger voor toekomstige ontwikkelingen:

'de combinatie van lagen, zoals bodem, water, natuur, verkeer et cetera, geven wij een belangrijke structurerende rol bij de keuzes voor het toekomstig grondgebruik en inrichting'.

2.3.2 Structuurvisie Landschapsontwikkelingsplan (LOP) (2009)

Het *Landschapsontwikkelingsplan* (2009) is een sectorale uitwerking van het Structuurplan Gemeente Tynaarlo (2006) voor wat betreft natuur en landschap.

Het LOP is gebaseerd op vier hoofdlijnen;

- de gemeente als 'Groene Long' tussen twee provinciehoofdsteden,
- een sterke samenhang tussen de verschillende lagen van het landschap waaraan het patroon van ruggen en beekdalen ten grondslag ligt,
- het landschap als dynamisch geheel
- aandacht voor de minder dynamische lagen als cultuurhistorische en natuurwaarden.

In het LOP is cultuurhistorie op hoofdlijnen opgenomen. De verwevenheid van het landschap met de gebruikshistorie komt aan de orde en op de kaart is het culturele erfgoed globaal aangeduid.

Deze hoofdlijn luidt;

- 'Behoud en versterking van de cultuurhistorische waarden in algemene zin en, meer toegespitst, extra aandacht voor het contact tussen dorp en omgeving'.
- 'Bouw voort op en vernieuw de historische relatie tussen dorp en omgeving'.

In het LOP wordt uitgegaan van het behoud van cultuurhistorische waarden en het daarop inspireren van nieuwe ontwikkelingen. De cultuurhistorische waardenkaart biedt vanuit dat perspectief een verbreding van de ontwikkelingsmogelijkheden die al in het LOP genoemd worden en waarbij de 'gebiedskarakteristiek', vanuit heden én verleden, voorop staat om nieuwe ontwikkelingen zorgvuldig in te passen. Daarnaast is het LOP opgesteld om concrete uitvoeringsprojecten van de grond te krijgen.

2.2.3 'Een rijk verleden', Structuurvisie Archeologie Gemeente Tynaarlo (2013)

Tynaarlo kent een afzonderlijk archeologisch beleid. De structuurvisie archeologie *Een rijk verleden* beschrijft de visie op het archeologische erfgoed dat zich voornamelijk onder de grond bevindt. De meeste bovengrondse relictten (hunebedden, grafheuvels) hebben een specifiek regime (AMK-terrein) en zijn via de Monumentenwet 1988 of het bestemmingsplan reeds geborgd.

De visie bestaat uit een beleidsmatig deel, A, en uit een rapport, deel B met een landschappelijke gebiedsbeschrijving, een inventarisatie van bekende archeologische waarden en een inhoudelijke analyse. Daarnaast bevat de visie drie kaartbijlagen; de bronnenkaart, de verwachtingskaart en de op deze twee kaartlagen gebaseerde beleidsadvieskaart. De bedoeling is bescherming op maat te bieden en alle betrokken partijen in een vroeg stadium te informeren over archeologische waarden die, bij een geplande ontwikkeling op een locatie, een rol kunnen spelen:

'Het streven is om waardevolle vindplaatsen zoveel mogelijk te behouden en eventueel nog niet bekende vindplaatsen op te sporen, zonder grote delen van de gemeente 'op slot' te zetten'.

De visie beschrijft de archeologische beleidskeuzes, de onderzoeksverplichting en de vrijstellingen. Voor het bestemmingsplan Buitengebied Tynaarlo zijn de keuzes inmiddels in bestemmingsplanregels vertaald. Meerdere bestemmingsplannen zullen dit voorbeeld volgen. Zolang archeologie nog niet in alle bestemmingsplannen is geborgd fungeert de verordening als vangnet voor toetsing bij ontwikkelingen.

2.2.4 Bomen(structuur)plan (2008)

In het bomenstructuurplan zijn alle belangrijke gemeentelijke boomstructuren langs wegen vastgelegd en ingedeeld in drie categorieën: de cultuurhistorische structuur (bruin), de primaire structuur (groen) en de secundaire structuur (blauw). De bomenstructuren zijn een belangrijk onderdeel van de groenstructuren in de gemeente Tynaarlo.

Een aanvulling op het bomenstructuurplan is de bomenlijst met monumentale bomen. Op de lijst staan bomen in eigendom van particulieren en de gemeente. Het gaat daarbij om solitaire bomen of boomgroepen tot vijf bomen. Deze bomen worden beschermd middels de kapverordening en zijn inmiddels opgenomen in het bestemmingsplannen buitengebied en bedrijventerreinen.

2.2.5 Cultuurnota 2010-2013 'De kunst van het verbreden en versterken'(2010)

De gemeente Tynaarlo heeft geen specifiek vastgesteld monumentenbeleid. Als plattelandsgemeente lag de nadruk tot nu toe voornamelijk op uitvoering van wettelijke taken gericht op het behoud van waardevaste objecten, bestaande uit rijks- en provinciale monumenten (inclusief archeologische monumenten) en de beschermde dorpsgezichten.

Wettelijke taken zijn:

- informatievoorziening en vooroverleg voeren met eigenaren,
- bij vergunningaanvragen het toetsen van plannen en het verlenen van de vergunning,

- het begeleiden van eigenaren bij renovatie en/of verbouw en
- toezicht en handhaving.

In de Cultuurnota 2010-2013 waren enkele doelstellingen opgesteld aangaande het cultureel erfgoed. Uit de tussenevaluatie kan worden geconcludeerd dat een aantal actiepunten zijn gerealiseerd. Het digitaliseren van de cultuurhistorische atlas en het realiseren van een archeologische beleids- en advieskaart. Een ander belangrijk actiepunt is de Open Monumentendag. Ieder jaar worden monumenten opengesteld.

2.2.6 Erfgoedverordening Tynaarlo (2010)

In de door de raad vastgestelde Erfgoedverordening Tynaarlo 2010 is vastgelegd hoe de werkwijze is voor de aanwijzing van gemeentelijke monumenten. De gemeente Tynaarlo heeft geen gemeentelijke (gebouwde en archeologische) monumenten aangewezen en daarmee dus geen gemeentelijke monumentenlijst opgesteld. De gemeente heeft met de erfgoedverordening, die gebaseerd is op de monumentenwet, wel de mogelijkheid gebouwen, die een lokale waarde vertegenwoordigen, aan te wijzen. Er is een mogelijkheid voor aanwijzing van gebouwen tot monumenten die jonger zijn dan vijftig jaar. De rijksoverheid heeft de grens van vijftig jaar losgelaten ten bate van de mogelijkheid om jongere gebouwen van bijzondere waarde te kunnen beschermen.

Verder is in de erfgoedverordening het instellen van een gemeentelijke monumentencommissie geregeld. Voor het aanvragen van wijzigingen bij monumenten is wettelijk vastgelegd dat deze commissie het college van burgemeester en wethouders voor het verlenen van de vergunning. Inmiddels zijn de welstandcommissie en monumentencommissie samengevoegd tot de commissie Ruimtelijke kwaliteit en Cultuurhistorie en beoordelen desbetreffende specialisten de voorgelegde plannen.

2.2.7 Beeldbepalende panden in bestemmingsplannen

Tynaarlo heeft een lijst met beeldbepalende panden. Deze panden zijn opgenomen in de verschillende bestemmingsplannen. Hiermee is de borging van de verschijningsvorm en bouwkundige waarden geregeld, zoals het handhaven van de hoofdvorm. Dit heeft tot doel het behoud van de beeldkwaliteit zonder direct een wettelijke beschermde status aan het gebouw toe te kennen.

In 2005 heeft een herinventarisatie plaatsgevonden van de beeldbepalende panden van de hoofdkernen Vries, Eelde-Paterswolde en Zuidlaren. Voor deze panden geldt dat in beginsel de bestaande verschijningsvorm van het hoofdgebouw in de zin van hoogte, dakhelling en dakvorm en plaatsing op het bouwperceel moet worden gehandhaafd. Eventueel kan worden afgeweken van de regels. Dit dient echter wel gemotiveerd en onderbouwd te worden, waarvan een cultuurhistorisch onderzoek of documentatie onderdeel kan zijn. Wat betreft aspecten als materiaal- en kleurgebruik wordt verwezen naar de welstandsnota van de gemeente Tynaarlo. Voor het buitengebied en de kleinere kernen heeft in 2009 een inventarisatie plaatsgevonden.

2.2.8 Welstandsnota gemeente Tynaarlo (2008)

De opbouw en indeling van de welstandsnota is gebaseerd op de gebiedsgerichte kenmerken. Nieuwbouw of toevoegingen aan gebouwen dienen in te spelen op de kenmerken van de omgeving en mogen zich niet onttrekken aan de beeldkwaliteit van een dorp of gebied. De welstandsnota is hiervoor het toetsingskader. Een onafhankelijke

commissie is hierin het adviesorgaan van de gemeente. Momenteel wordt de welstandnota geactualiseerd.

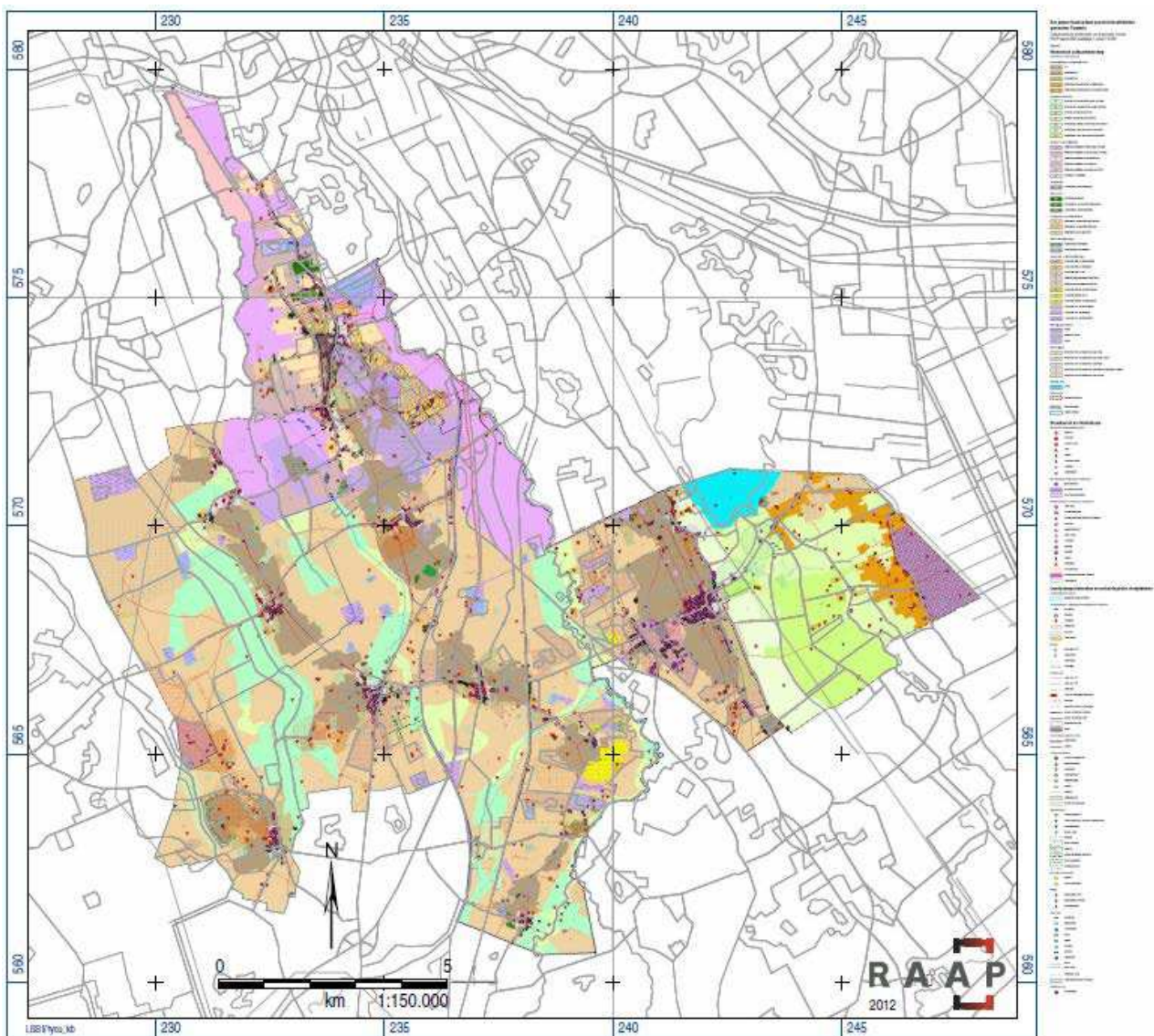
2.2.9 Woningbouwprojecten

Binnen de gemeente Tynaarlo wordt cultuurhistorie al veel langer meegewogen bij ruimtelijke ontwikkelingen. Groote Veen (Eelde), Ter Borch (Eelderwolde) en Oude Tolweg (Zuidlaren) zijn woningbouwprojecten die in uitvoering of bijna voltooid zijn. Elk plan heeft een zorgvuldige inpassing in het gebied gekregen. Aan het project De Bronnen (Vries), dat zich in de startfase bevindt, ligt een cultuurhistorisch rapport ten grondslag. Bij de ontwikkeling van dit gebied blijven de historische structuren behouden.

3. Cultuurhistorische hoofdstructuur

3.1 Cultuurhistorische inventarisatie- en waardenkaart

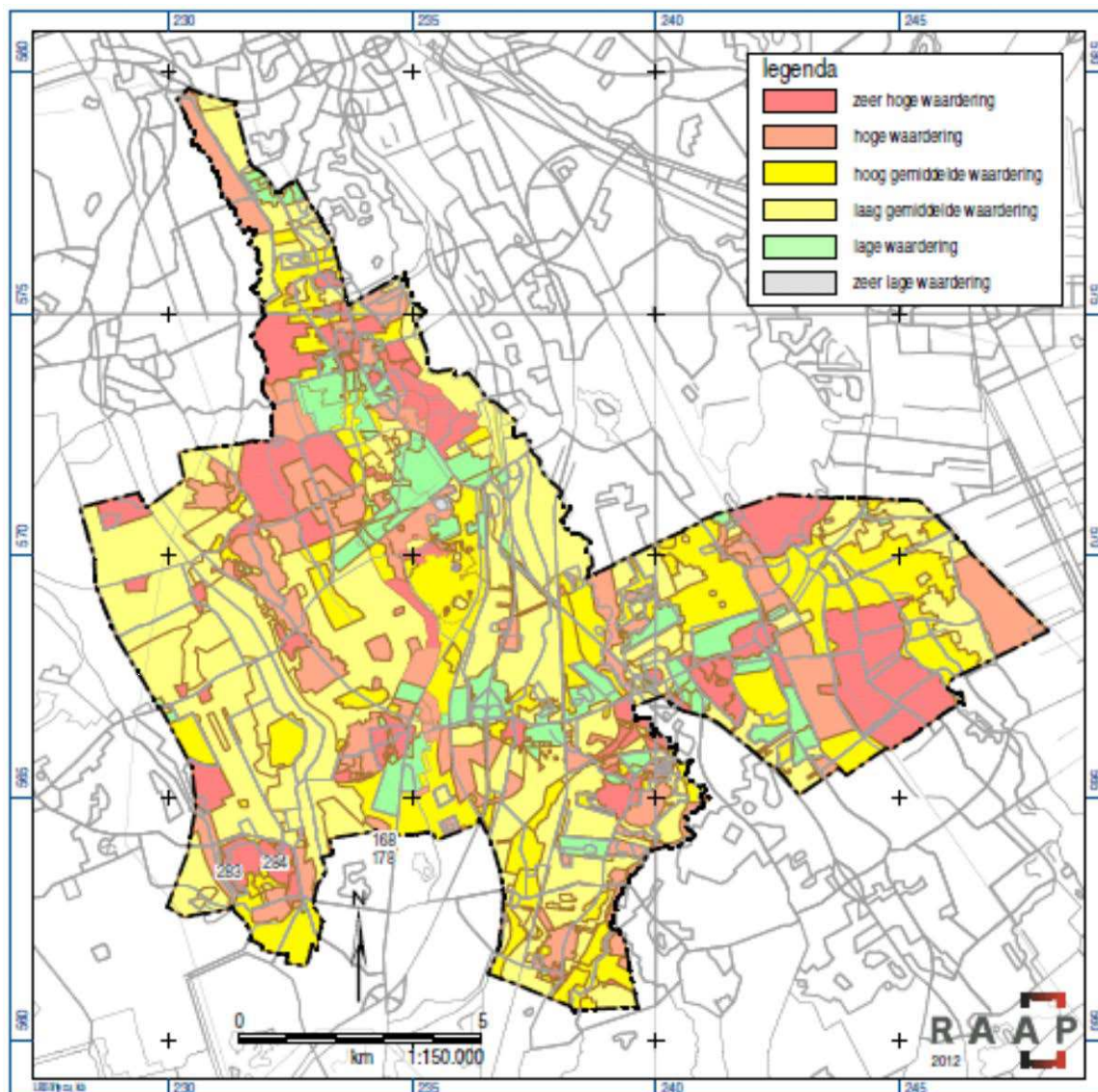
In het rapport van 5.1.2e zijn de verschillende zaken per thema beschreven en gewaardeerd. Het is een beschrijving van het aanwezige erfgoed dat bestaat uit de categorieën historisch landschap, bouwkunst en stedenbouw, landschapselementen en archeologische vindplaatsen. Deze categorieën kennen een verdere uitwerking in cultuurhistorische thema's: bestuur, infrastructuur, grote infrastructurele werken, oorlog en defensie, opgaand groen, recreatie en toerisme, religie, waterstaat welzijn en zorg. Per thema geeft het rapport een omschrijving van de cultuurhistorische elementen en een overzicht van de ontwikkeling. Tevens is het geïnventariseerde erfgoed opgenomen op de (digitale) inventarisatiekaart. De verschillende cultuurhistorische elementen, structuren en objecten vertegenwoordigen met de landschappen gezamenlijk de huidige ruimtelijke kwaliteit.

Afb. 6 Impressie van de inventarisatiekaart. Voor een grotere versie zie deel C, kaartbijlage.

3.2 Ruimtelijke identiteit van de gemeente Tynaarlo

De historische cultuurlandschappen zijn gewaardeerd en opgenomen op de waarderingskaart. Deze representeert de cultuurlandschappelijke waarden van het gemeentelijk grondgebied. Uit de beschrijving van de karakteristieken van de landschappen is gebleken dat de basis van het nu nog zichtbare landschap wordt gevormd door een grote variatie aan landschapstypen.⁶ Gebieden die nu relatief uniform zijn blijken hun wortels in zeer diverse landschappen te hebben met bijvoorbeeld grote verschillen in verkaveling en openheid. Elk landschapstype heeft zijn specifieke kenmerken, samenhangend met de context en periode waarin het is ontstaan. In de moderne agrarische bedrijfsvoering zijn deze contrasten soms vervaagd en zijn de grenzen tussen de historische landschapstypen onduidelijk geworden. Het is dan ook mede het doel van de omschrijving op de cultuurhistorische waardenkaart om historische variatie in het gebied te schetsen die inspiratie kan bieden voor de inpassing van toekomstige ontwikkelingen.

Afb. 7 Impressie van de waarderingskaart van de cultuurhistorische landschappen. Voor een grotere versie zie deel C, kaartbijlage.

⁶ Zie voor een overzicht, omschrijving en de waardering: 5.1.2e -rapport 2622 van 5.1.2e en 5.1.2e, Een juweel tussen twee provinciesteden. Een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Tynaarlo, Weesp 2013.

4. Waarborgen van de ruimtelijke identiteit

De gemeente Tynaarlo heeft veel cultuurhistorie. Niet voor niets valt het overgrote deel van het gemeentelijk grondgebied in de hoogste categorie van het cultuurhistorisch beleid van de Provincie Drenthe. Wij zijn trots op dat rijke bezit. Omdat het onze ambitie is die trots ook in de toekomst te kunnen blijven uitdragen willen we nu nadrukkelijk sturen met beleid. We hebben nu de gelegenheid om erfgoedbeleid op te stellen, een beleidskader te formuleren en aan te geven wat voor onze gemeente de belangrijke zaken zijn als het gaat om de erfenis van vroeger.

De veranderende benadering van cultuurhistorie vanuit de modernisering van de monumentenzorg betekent een verbreding in het denken van objectgerichte naar gebiedsgerichte erfgoedzorg. De aandacht gaat nu uit naar de hele leefomgeving, en structuren en verhalen spelen een rol bij de kwaliteitsbeoordeling. De nadruk ligt niet enkel meer op behoud, maar inzet van erfgoed gaat over continuïteit naar de toekomst. Inmiddels is het een wettelijke taak om cultuurhistorische belangen mee te wegen in de ruimtelijke ordening. Deze benadering houdt in dat een evenredige belangenafweging met andere beleidsvelden noodzakelijk is geworden. Dit is een aandachtspunt binnen de planologie.

Het is zeker niet de bedoeling om de mogelijkheden voor ruimtelijke ontwikkelingen op slot te zetten ten bate van de cultuurhistorie. Het cultureel erfgoed is zelfs niet gebaat bij een stolp. Bovendien zijn er historisch gezien altijd veranderingen en ontwikkelingen geweest wat een mooie erfenis en een palet aan historische verscheidenheid heeft opgeleverd. De beleidskeuzes zijn gebaseerd op de cultuurhistorische hoofdstructuur. Omdat dit een breed palet is wordt niet elk detail of element afzonderlijk benoemd. Uitgangspunt is vooral een gebiedsgerichte benadering waarbij de ruimtelijke identiteit gebaseerd op de noord-zuid oriëntatie van ruggen en beekdalen met de hieruit ontstane en nog herkenbare occupatie, leidend is.

De inventarisatie en de waardering (deel C) vormen de basis voor het erfgoedbeleid en de (digitale) beleidswaardenkaart (deel A). De inventarisatiekaart geeft informatie over historische gelaagdheid van een plek en het aanwezige erfgoed. De beleidswaardenkaart vertaalt de visie hoe om te gaan met cultuurhistorie. Hieraan zijn richtlijnen voor versterking, benutting en ontwikkeling gekoppeld. Op die manier zijn de kaarten voor burgers en professionals een hulpmiddel en inspiratiebron. In het kader van de Wet op de Publiekrechtelijke Beperkingen (WKPB) dient de kaart digitaal beschikbaar te worden gesteld

De gemeente

- wil haar cultuurhistorische waarden inzetten, deze versterken en behouden door middel van een effectief en samenhangend beleid met als doel het waarborgen van de ruimtelijke identiteit en de herkenbaarheid van de gebruiksgeschiedenis van haar grondgebied (*mental map*);
- wil historische structuren en karakteristieken herkenbaar houden, de kwaliteit bewaken en de historische gelaagdheid in acht nemen;
- zet cultuurhistorie ontwikkelingsgericht in bij ruimtelijke ontwikkelingen en voldoet aan de wettelijke (sectorale) verplichtingen.

4.1 Rijks- en provinciale monumenten en rijksbeschermd dorpsgezichten

Deze objecten en structuren hebben door hun beschermde status op basis van de Monumentenwet een bijzondere positie. Hun waarde stijgt uit boven het lokale belang. Ze vertegenwoordigen een bepaald aspect uit de Nederlandse en Drentse historie. Bovendien hebben deze waardevaste elementen een belangrijke invloed op de kwaliteit en aantrekkelijkheid van de omgeving. Een groot deel van de aangewezen monumenten ligt in het beschermde dorpsgezicht. Deze concentratie van waarden zorgt voor een hoge cultuurhistorische kwaliteit in een aantal gebieden in de gemeente. Tynaarlo heeft 78 rijksmonumenten, 36 provinciale monumenten en 4 rijksbeschermd dorpsgezichten (Zuidlaren, Dennenoord, Vries en landgoederengordel Eelde-Paterswolde). De provinciale monumenten kunnen worden onderverdeeld in de periode vóór 1940 en de periode 1940-1969.

4.2 Immaterieel erfgoed

Tot de cultuurhistorie behoort ook het immaterieel erfgoed. Met de Nederlandse ondertekening van de UNESCO conventie voor het immaterieel erfgoed is er een nieuw beleidsveld bijgekomen. Immaterieel erfgoed bevindt zich op het snijvlak van erfgoed en cultuur, en heeft alles te maken met erfgoedzorg, maar ook met cultuurparticipatie. Immaterieel erfgoed heeft ook raakvlakken met *city marketing*, economie en toerisme.

Afb. 8 Praalwagen Bloemencorso Eelde

Uit de conventie is de verplichting voortgekomen het immaterieel erfgoed eerst op nationale schaal in kaart te brengen. Het Bloemencorso Eelde en de Zuidlaardermarkt zijn jaarlijkse culturele tradities met regionale en nationale bekendheid. Beide hebben een historische oorsprong die gerelateerd is aan respectievelijk tuinbouw (20ste eeuw) en agrarische bedrijvigheid (12de eeuw). Het Bloemencorso Eelde is voorgedragen door de organiserende stichting en staat inmiddels op de nationale lijst. De voordracht van de Zuidlaardermarkt is bij de gemeente in voorbereiding.

4.3 Afwegingskader bij ontwikkelingen

Cultuurhistorie is geen op zich staande discipline, maar een materie die zich uitstrekt over meerdere aspecten van de ruimtelijke ordening en het beheer van het landschap. Wanneer vanuit een andere sector het plan wordt gemaakt om te investeren in een aantrekkelijk landelijk gebied, kan de cultuurhistorie richtingen aandragen die met respect voor de geschiedenis en het karakter van een gebied in een plan kunnen worden omgezet. In andere gemeentelijke verordeningen, bijvoorbeeld op het vlak van groen, kunnen passages worden opgenomen die aansluiten bij de, vanuit cultuurhistorie, gewenste ontwikkelingsrichtingen.

Afb 9. Blik op het Veerhuis

De verschillend gewaardeerde gebieden op de waarderingskaart zijn uitgangspunt voor de omgang met het erfgoed in ruimtelijke plannen. Daarbij kunnen historische contrasten, die gedurende vele eeuwen kenmerkend zijn geweest voor het landschap van de gemeente Tynaarlo, weer zichtbaar worden. Op die manier wordt een aanknopingspunt geboden voor het uitzetten van ontwikkelingen waarbij cultuurhistorie als inspiratiebron dient.

De gebieden met een hoge cultuurhistorische waarde liggen verspreid over de gemeente. In een groot deel is een zekere mate van cultuurhistorische kwaliteit aanwezig en de sterk veranderde gebieden zijn laag gewaardeerd. Landschappelijke waarderungen zijn geformuleerd als zones van zeer hoge, hoge, hooggemiddelde, laaggemiddelde, lage en zeer lage waarde. Voor deze verschillende zones is het volgende beleidskader geformuleerd:

Gebieden van zeer hoge en hoge waarde

Bij ruimtelijke ontwikkelingen streven naar behoud en/of inpassing, borging door middel van dubbelbestemming ('waarde cultuurhistorie') in bestemmingsplannen.

- In deze gebieden is cultuurhistorie mede een bepalende factor bij ruimtelijke plannen. Bij concrete ontwikkelingen gewenste ontwikkelingsrichtingen en adviezen in acht nemen.*
- Er moet aandacht zijn voor cultuurhistorie. Het kan zijn dat er nader onderzoek gevraagd wordt waarin de kansen en beperkingen benoemd worden. Cultuurhistorisch onderzoek dat voorafgaat aan ruimtelijke plan- en besluitvorming sluit aan bij de aard en schaal van het gebied en –vooral- de opgave en is gebaseerd op een omschrijving van de opdracht.
- Wanneer kan worden aangetoond dat een ontwikkeling een dusdanig groot maatschappelijk of openbaar belang heeft dat behoud van cultuurhistorie niet mogelijk is, dan dient uit cultuurhistorisch onderzoek te blijken welke kansen en beperkingen zijn onderzocht. Hierbij ontwikkelingsrichtingen en adviezen ter inspiratie hanteren. Tevens dient een voorstel tot compensatie te worden gedaan.

Gebieden van hooggemiddelde en laaggemiddelde waarde

Streven naar verbetering van ruimtelijke en cultuurhistorische kwaliteit door middel van specifiek beleid en/of planregels in reguliere bestemming.

- Cultuurhistorie is een factor bij ruimtelijke plannen. Bij concrete ontwikkelingen gewenste ontwikkelingsrichtingen en adviezen in acht nemen.*
- Er moet aandacht zijn voor cultuurhistorie. Het kan zijn dat er nader onderzoek gevraagd wordt waarin de kansen en beperkingen benoemd worden. Cultuurhistorisch onderzoek dat voorafgaat aan ruimtelijke plan- en besluitvorming sluit aan bij de aard en schaal van het gebied en –vooral- de opgave en is gebaseerd op een omschrijving van de opdracht.

Gebieden van lage en zeer lage waarde

Bij ruimtelijke ontwikkelingen streven naar sterke verbetering van ruimtelijke kwaliteit.

- Bij concrete ontwikkelingen gewenste ontwikkelingsrichtingen en adviezen ter inspiratie hanteren.*
- Er moet aandacht zijn voor cultuurhistorie. Het kan zijn dat er nader onderzoek gevraagd wordt waarin de kansen en beperkingen benoemd worden. Cultuurhistorisch onderzoek dat voorafgaat aan ruimtelijke plan- en besluitvorming sluit aan bij de aard en schaal van het gebied en –vooral- de opgave en is gebaseerd op een omschrijving van de opdracht.

*Zie bijlage 1 voor de bijbehorende beleidswaardenkaart en bijlage 2 voor de ontwikkelingsrichtlijnen en adviezen.

4.4 Speerpunten

Van de belangrijkste identiteitsbepalende factoren geniet een deel een vastgestelde mate van bescherming. De gemeente is wettelijk verantwoordelijk voor toezicht en handhaving op behoud van waardevast erfgoed, zoals de rijks- en provinciale monumenten, en rijksbeschermden dorpsgezichten. Daarbij komt nu de verplichting het overige waardevolle erfgoed mee te wegen. Omdat het niet mogelijk is om op alles even zwaar in te zetten moeten er keuzes gemaakt worden. Er zijn een aantal concrete categorieën geselecteerd die belangrijk zijn voor de identiteit van de gemeente, waarbij bewust is gekozen voor een gebiedsgerichte insteek. Het cultuurhistorisch belang dient op basis van de ambities te worden meegewogen.

Niet alle onderdelen zijn bij de totstandkoming van de cultuurhistorische kaarten volledig geïnventariseerd of gewaardeerd. De objecten of elementen die wel op de kaarten staan, maar waarvan de waardering niet helder is, hebben een signalerende functie. In die zin spelen ze een rol bij het maken van afwegingen bij ingrepen en plannen en zal nader onderzoek en waarden van belang zijn. Omdat de focus ligt op een gebiedsgerichte benadering zullen de objecten en elementen vanuit dat kader worden meegewogen.

4.4.1 Beschermden dorpsgezichten

Voor de rijksbeschermden dorpsgezichten Zuidlaren, Dennenoord, Vries en landgoederengordel Eelde-Paterswolde is de omgang met de kwaliteiten geformuleerd in bestemmingsplannen. De ruimtelijke kwaliteit wordt bepaald door de samenhang tussen de objecten en structuren en samen vertellen zij het verhaal van een gebied. Veranderingen kunnen daarin een bedreiging vormen. Daarom is het raadzaam alert te zijn en te blijven in de omgang met deze dorpskernen.

4.4.2 Waardevolle dorpsgezichten

Naast de hiervoor genoemde dorpen leveren de kleine esdorpen Winde, Bunne, Tynaarlo, Zeegse, Taarlo, Yde, Midlaren, Donderen en Zeijen een belangrijke bijdrage aan de uitstraling van groene woongemeente. De 'historische kern met huispercelen, type esdorp' is het meest voorkomende dorpsstype in de gemeente.

Van belang bij deze categorie is de samenhang tussen dorp, de bebouwing en het direct omliggende landschap (oa. de aangrenzende es). We moeten ons ervan bewust zijn dat een esdorp minder herkenbaar is als de oude Saksische boerderij niet blijft of wanneer andere gebouwtypen verdwijnen.

De gemeente heeft speciale aandacht voor deze dorpsstypen en hun omgeving, ze pleit voor het herkenbaar houden van deze historische karakteristiek. De specifieke kenmerken van het dorp en de overgang van een kern naar het omliggende landschap dienen gerespecteerd te worden. Er zal bij ruimtelijke ingrepen getoetst worden aan de kenmerken van dit dorpsstype. Met de dorpsbewoners willen we onderzoeken of er draagvlak is voor een bredere definiëring van het esdorp en een vorm van bescherming, bijvoorbeeld via een, breed gedragen, kader of aanwijzing tot gemeentelijk beschermd dorpsgezicht.

Afb. 10 Dorpsgezicht Zeijen

De gemeente streeft bij waardevolle dorpsgezichten naar:

- behoud of herstel van de onregelmatige paden- en wegenstructuur van het dorp;
- behoud of herstel van de karakteristieke structuur van bebouwing, die deels wel en deels niet op de wegenstructuur is georiënteerd;
- aanhaken bij nieuwe ontwikkelingen bij bouwmassa en specifieke karakteristieken van de aanwezige bebouwing, zoals de deeldeuren die naar de straatzijde wijzen;
- behoud van de open structuur rond de oudere bebouwing en de karakteristieke erfinrichting. Historische erfaanleg (van bijvoorbeeld eenvoudige (moes)tuinen en boomgaarden) rond de bebouwing wordt gestimuleerd;
- behouden en versterken van de positie en het karakter van de brinken in het dorp, onder meer door de eventuele beplanting en herstel of behoud van de poel;
- zorgvuldige omgang met materiaalgebruik in de dorpen, bijvoorbeeld door gebruik van klinkers voor wegen;
- het volgen van het betreffende landschaps- of dorpstype voor nieuwe bebouwing;
- behoud en herstel van lanen langs de wegen vanuit de brinken, waarbij aan de zijde van de es de laanbeplanting stond bij de rand van het dorp.

4.4.3 Brinken

Brinken zijn een kenmerk van de esdorpen. In de loop van de tijd zijn deze onderhevig geweest aan veranderingen. Er waren vroeger meer brinken en de bestaande brinken waren vaak groter dan ze nu nog zijn. De gemeente wil een duidelijker beeld hebben van de brinken. Van belang is deze groep nader te inventariseren en de relatie tussen historische en hedendaagse situatie (historische collectieve ruimte, bebouwingspatronen en rooilijnen) te onderzoeken.

4.4.4 Landgoederen

Kenmerkend en identiteitsbepalend voor de gemeente Tynaarlo, de inwoners en recreanten, zijn de landgoederen en buitenplaatsen. De landgoederenzone of gordel van Eelde-Paterswolde is direct verbonden met de nabije ligging van de (historische) stad Groningen. De samenhang tussen de bouwkunst, de tuinaanleg en de bosrijke terreinen is van een hoge kwaliteit en als recreatief en toeristisch gebied waardevol. De bescherming ervan is geregeld, maar over de specifieke tuin- en landschapshistorische aspecten is nog niet heel veel bekend. De tuinontwerpen van De Braak en Oosterbroek worden toegeschreven aan 5.1.2e (1782-1851). De gemeente stimuleert bouw- en tuinhistorisch onderzoek met als doel kennis van de gebruiksgeschiedenis en, indien er toekomstige ontwikkelingen zijn, als een afwegingskader. De historische kennis vormt handvatten en kan benut worden voor initiatieven in recreatief en toeristisch opzicht.

4.4.5 Welzijn en zorg

De gemeente Tynaarlo heeft een verleden dat gekenmerkt wordt door terreinen met een zorgfunctie. Het terrein Dennenoord is rijksbeschermd dorpsgezicht met daarbinnen rijks- en provinciale monumenten en heeft nog steeds een zorgfunctie. In Eelde-Paterswolde worden het rijksmonument Hooghullen en de verschillende gebouwen (waaronder een provinciaal monument) in het beschermde dorpsgezicht van de landgoederenzone nog steeds gebruikt door Verslavingszorg Noord Nederland. Een deel van de cultuurhistorische waarde schuilt tevens in het feit dat deze terreinen al erg lang een zorgfunctie herbergen en daarmee een bepaalde plek in de samenleving hebben verworven. De zorgsector is één van de grootste werkgevers in de gemeente. Naast de specifieke omgang met de bouwkunst en de tuin/terreinaanleg is continuïteit van de functie voor deze terreinen wenselijk. De combinatie zorg en erfgoed wordt, onder meer in het kader van herbestemming van cultuurhistorisch waardevolle gebouwen, voor de toekomst ook voor andere locaties kansrijk geacht.

4.4.6 Landschappen en gebieden

Tynaarlo vormt met zijn variëteit aan landschappen 'een groene long' tussen Groningen en Assen. Deze stadsparkachtige kwaliteit en identiteit wil de gemeente bewaken. Elk landschapstype heeft zijn specifieke kenmerken, samenhangend met de context en periode waarin het is ontstaan. Kenmerken en contrasten die aanwezig waren in het historische landschap zijn soms vervaagd en de grenzen tussen de historische landschapstypen zijn onduidelijk geworden.

De in deze gebieden aanwezige (historische) waardevaste en waardevolle bebouwing, structuren en elementen geven in samenhang de historie van dat gebied weer en bepalen integraal de kwaliteit van dat gebied.

De ambities en ontwikkelingsrichtingen voor de verschillende landschapstypen zijn opgenomen als bijlage 2. Waar relevant voor de gewenste ontwikkelingsrichtingen zijn verbanden gelegd met de ambities en opgaven in het Cultuurhistorisch Kompas Drenthe en het Landschapsontwikkelingsplan, zodat deze drie stukken elkaar aanvullen of versterken.

Afb 11. Gezicht op molen De Zwaluw Oudemolen

4.4.7 Ruilverkavelingen

Aan ruilverkavelingen (en jonge ontginningen van na 1900 en hun specifieke problematiek, zoals de rol van grote ontginners) is bij de totstandkoming van de kaarten beperkt aandacht besteed. De ruilverkaveling van Vries vormde een belangrijke mijlpaal in de landschapsbouw. Dit is de reden dat het gebied waar de ruilverkaveling plaatsvond opgenomen is op de kaarten. Het integraal waarderen van de ruilverkaveling en het waardestellend inventariseren van de specifieke elementen dient nog plaats te vinden om.

4.4.8 Historische infrastructuur

Het belangrijkste structurerende kenmerk in het landschap is wel de historische infrastructuur (prehistorische routes, kerkpaden, postwegen, spoor- en trambanen en vaarwegen). Dat geldt niet alleen in morfologisch perspectief (wegen verbinden nederzettingen, lopen over grenzen van landschapstypen, e.d.), maar ook in sociaalhistorisch perspectief. Over wegen liepen kinderen naar school en werden handelswaren naar de markt gebracht. Ook nu nog hebben wegen een maatschappelijk belang: aan wegen ontleen bewoners hun oriëntatie in het gebied. Op basis hiervan is het van belang behoud van historische infrastructuur te motiveren. Dat wil niet zeggen dat de vormgeving een zelfde belang tot behoud heeft. Een historische route die wordt getransformeerd naar een vierbaans autosnelweg is uiteraard onherkenbaar veranderd, maar een zandweg die veranderd wordt in klinkerweg zal minder bezwaar opleveren, zeker als daarbij de laanbeplanting bewaard blijft. De opname van historische wegen als fietspaden in een nieuwe woonwijk is vanaf de late jaren zeventig een veel gebruikte methode.

Afb. 12 Historisch klinkerweggetje op de brink van Zeijen

In de afgelopen decennia zijn door ruilverkaveling, infrastructurale werkzaamheden en bouwactiviteiten vele oude wegen verdwenen. Het gaat daarbij niet om de minst belangrijke paden, maar om wegen die een betekenis hadden die boven het lokale belang uitsteeg. In het kader van behoud van identiteit hebben we als uitgangspunt dat behoud van het historisch tracé voorop staat. Dat geldt ook voor het behoud van het karakter (profiel, materialisatie, e.d.) indien nog van een historische situatie sprake is. Dat zal met name gelden voor wegen buiten de bebouwde kom.

De volgende aspecten vragen speciale aandacht, zonder de overige wegen met een historisch karakter tekort te willen doen:

- Behoud en versterking van de hiërarchie van wegen is van belang, zodat er niet één smeltkroes van allemaal identieke wegen ontstaat. Wegen hebben vanuit historisch perspectief een hiërarchie. Doorgaande wegen, lokale wegen en paden zijn voorbeelden van typen wegen van het regionale naar het lokale niveau.
- Bij behoud van voormalige doorgaande wegen met een historisch karakter is respecteren van het historische karakter belangrijk. Veel van deze wegen hebben nog steeds een belangrijke doorgaande functie, maar zijn inmiddels gemoderniseerd. Niet-gemoderniseerde stukjes van oude hoofdroutes zijn daarom relatief zeldzaam. Indien behoud van de oude situatie uiteindelijk niet mogelijk blijkt te zijn, dient in de nieuwe situatie zoveel mogelijk aansluiting te worden gezocht bij de kenmerken van de vroegere situatie.
- Een categorie waar we voorzichtig mee om willen gaan, zijn de zandpaden. In de laatste halve eeuw zijn de meeste wegen verhard, waardoor zandpaden uitsluitend nog in bossen of in vergeten hoekjes van het platteland voorkomen. Behoud of revitalisering van zandpaden is daarom een belangrijk aspect om het historische karakter van het platteland te behouden of te versterken.
- Waar de wegen verdwenen zijn, zou bij een herstructureringsopgave het oude patroon leidraad moeten zijn voor de nieuwe inrichting.

4.4.9 Beeldbepalende panden

Panden met een aanduiding 'beeldbepalend' vormen een meerwaarde in het straatbeeld. Een beeldbepalend pand bezit beeldbepalende kwaliteiten of overige cultuurhistorische waarden die van betekenis zijn voor de directe omgeving van het object. Beeldbepalend is niet per definitie een aanduiding voor de esthetische kwaliteit van een gebouw of object, maar ook voor de beleving van een gebouw dat opvalt in zijn omgeving of nadrukkelijk het beeld van de omgeving bepaalt bijvoorbeeld vanwege zijn stedenbouwkundige waarde.

Panden zijn of worden als beeldbepalend of karakteristiek gewaardeerd op basis van de volgende beoordelingsaspecten: de architectonische verschijningsvorm, de gaafheid (mate van originaliteit van de constructie), de ligging (stedenbouwkundig), de cultuurhistorie (bijzondere functie zoals school, tolhuis, nutsvoorziening) en de zeldzaamheid of uniciteit van het pand (uniek in soort of verschijning). De aanwezigheid en de weging van deze aspecten maakt een pand al dan niet beeldbepalend.

De aanwezige waarden van het individuele pand moeten bij ontwikkelingen gerespecteerd worden, eventueel kunnen daarbij ook bijgebouwen op het erf worden betrokken. Een stookhok is bijvoorbeeld cultuurhistorisch exemplarisch voor een bepaalde periode en het aantal van ruim 250 bepaalt mede het beeld van de gemeente. Het uitgangspunt is het versterken van de waarden in de directe omgeving van het object.

Bij een gaaf en bijzonder pand is er in de eerste plaats het streven naar behoud zonder dat dit betekent dat ontwikkeling onmogelijk wordt. Het doel is sloop te voorkomen, de omgeving herkenbaar te houden, en draagvlak en bewustwording van de waarde van de individuele gebouwen te bevorderen zonder dat aan het gebouw een beschermde status (van monument) toegekend wordt. Omdat de gemeente uit gaat van een gebiedsgerichte benadering zal zij voorlopig niet overgaan tot de aanwijzing van gemeentelijke monumenten. De gemeente heeft wel de mogelijkheid in de toekomst gebouwen aan te wijzen tot beschermd monument.

In het gehele gemeentelijke gebied zijn de beeldbepalende panden geïnventariseerd. In de toekomst willen we deze groep herinventariseren en waarderen om te komen tot een actualisatie en een lijst met een korte beschrijving en advies per pand. Hierbij wordt ook de naoorlogse periode meegenomen.

4.4.10 Wederopbouwperiode

De gemeente heeft aandacht voor de bouwkunst uit de naoorlogse of wederopbouw periode. Ook deze gebouwen vertegenwoordigen een, inmiddels historische ontwikkelingsperiode van de gemeente. Daarom willen we deze historische bouwkunst vanuit een breder perspectief belichten. In dat kader wil de gemeente zoals eerder vermeld, panden of complexen uit deze periode inventariseren en de aanduiding beeldbepalend pand in het bestemmingsplan geven.

Zonnehorst te Eelde is uniek in de gemeente omdat het als complex beschermd is. Het heeft de status van provinciaal monument. Dit complex van voornamelijk kleine woningen met een hoofdgebouw vormt met het oog op behoud van kwaliteit en karakteristieken een uitdaging voor zowel de eigenaren, bewoners en de gemeente. De gemeente streeft ernaar met de eigenaren te kijken of het mogelijk is een eenduidige en duurzame omgang met het complex als geheel te ontwikkelen.

In de naoorlogse periode waren uitbreidingswijken (o.a. in het kader van forensisme) een belangrijke en ingrijpende factor als het gaat om ruimtelijke veranderingen. Een inventarisatie en waardering levert inzicht in het belang van deze periode op.

Nieuwe Akkers is geselecteerd en opgenomen op de waarderingskaart als een gebied met een hoge cultuurhistorische waarde. Oranjepolder in Eelde (gebouwd vanwege het vliegveld Eelde en de luchtvaartschool) en de naoorlogse wijk op de es met de bomenweide aan de westkant van Vries (opgenomen in de canon van de Nederlandse landschappen 2008) zijn andere voorbeelden voor een inventarisatie en waardering.

De voormalige rijksluchtvaartschool in Eelde is een provinciaal monument. Deze bijzondere verzameling gebouwen ligt op het voorterrein van het vliegveld. Tevens is er een relatie met de landgoederenzone. Zowel Groningen Airport Eelde, de KLM luchtvaartschool als de gemeente zien kansen en een centrale rol voor het complex van vier gebouwen bij de toekomstige ontwikkelingen op het voorterrein. Met het oog op behoud en een eenduidige werkwijze is door de gemeente een cultuurhistorisch 'recept' voor het complex opgesteld waarin de cultuurhistorische 'ingrediënten' en de richtlijnen in een 'menukaart monumentwaarde' zijn opgenomen. Voor het gehele gebied levert het een kwaliteitsverbetering op wanneer de voormalige rijksluchtvaartschool in aanmerking zou komen voor herbestemming en herontwikkeling.

4.4.11 Funerair erfgoed

Naast hunebedden en grafheuvels als oudste vertegenwoordigers hebben ook de begraafplaatsen, kerkhoven en herdenkingsmonumenten een cultuurhistorische waarde. Soms is een locatie al eeuwen in gebruik als begraafplaats. De in gebruik zijnde begraafplaatsen in de gemeente zijn Oude Coevorderweg en De Walakker te Zuidlaren, begraafplaats De Eswal te Vries en begraafplaats De Duinen (1946) te Eelde. De begraafplaats te Eelde (Kerkhoflaan) (1828) is nog wel in gebruik, hier wordt sporadisch begraven. De Joodse begraafplaats (1883) en de begraafplaats van Dennenoord (1895), beide te Zuidlaren, zijn historische begraafplaatsen en gesloten. Dit betekent dat er niet meer wordt begraven.

Afb. 13 Begraafplaats Vries Bron: <http://112eelde.nl/wp-content/uploads/00732.jpg>

Vaak zijn er bijzondere grafmonumenten van bijzondere inwoners aanwezig of tonen ze juist hoe door de decennia heen de 'gewone mensen' een laatste rustplaats vonden. In Tynaarlo gaat het dan bijvoorbeeld om de families 5.1.2e, 5.1.2e en 5.1.2e.

De gemeente heeft als uitgangspunten:

- behoud en herstel van oude, meest waardevolle grafmonumenten of grafmonumenten van historisch waardevolle personen of families.
- behoud en herstel van de historische inrichting van de begraafplaats en zijn bijzondere kenmerken, zoals paden en andere speciale terreinkenmerken zodat het karakter van de begraafplaats als geheel en in samenhang niet wordt aangetast of verloren gaat. Onderzoek naar historische ontwerpen kan helpen om herstel (naar de historische situatie) mogelijk te maken, zowel voor wat betreft de ontsluiting als de inrichting met groen.

De omgang met deze kerkhoven en begraafplaatsen heeft ook een gevoelige kant, zeker als ze nog in gebruik zijn. Daarnaast worden cultuurhistorisch positieve stimulansen aan kerkhoven en begraafplaatsen in de publieke opinie vrijwel zonder uitzondering positief gewaardeerd.

De gemeente houdt een lijst bij van graven die van historische betekenis zijn of waarvan de grafdekking een opvallende kwaliteit heeft. Alvorens wordt overgegaan tot ruiming van graven, wordt onderzocht of er graven zijn, die in aanmerking komen om op de lijst te worden bijgeschreven. De omgang met historische graven zal verder in beleid worden uitgewerkt om de specifieke waarden van de begraafplaats te borgen of te versterken. Het gaat dan om beleid voor ontwikkeling van de inrichting, een beredeneerde selectie van te behouden graven, keuzes voor de omgang met zerken van geruimde graven of borging van de begraafplaats als geheel of onderdelen daarvan.

Borging van cultuurhistorisch waardevolle begraafplaatsen kan in de eerste plaats gebeuren door de bestemming 'begraafplaats' te handhaven. In het bestemmingsplan kunnen voorwaarden verbonden worden aan de inrichting van de begraafplaats. De ruimtelijke structuur kan op deze manier goed worden geborgd.

4.4.12 Oorlog en defensie

Erfgoed van oorlog en defensie heeft een zeer uiteenlopende verschijningsvorm. Wanneer op locaties weinig meer herkenbaar is van wat er is geweest, zullen verbeelding, visualisatie en presentatie een belangrijke rol spelen. Per locatie zal moeten worden afgewogen op welke manier de herinnering hier levend kan worden gehouden en, of het wel om fysieke objecten gaat waaraan in het bestemmingsplan bepaalde eisen voor behoud kunnen worden verbonden.

Er is al het nodige aan oorlogserfgoed op basis van inventarisaties bekend. Veel (ondergrondse) sporen van de Frieslandriegel, de Duitse verdedigingslinie langs het Noord-Willemskanaal, staan echter nog niet op kaart, omdat zij niet in bestaande databases waren opgenomen. Voor deze structuurvisie was niet het nieuw karteren van elementen aan de orde, maar vooral het integreren van bestaande databases.

Bij het bepalen van een juiste wijze van borging van het erfgoed van oorlog en defensie is allereerst van belang of het element nog zichtbaar is of niet, en of de exacte locatie bekend is. Dit bepaalt of er een landschappelijke of een archeologische insteek genomen dient te worden. Pas als de locatie bekend is (zoals bij de kogelvangers bij Donderen) kan een gerichte dubbelbestemming worden opgenomen. Voor kleine elementen zal eerst een waardestelling moeten worden uitgevoerd om te kijken of, en op welke manier kan worden omgegaan met dergelijk erfgoed. In bepaalde gevallen, bijvoorbeeld wanneer een klein element deel uitmaakt van een groter geheel (een oorlogsgraf op een begraafplaats), kan wellicht via specifieke planregels behoud worden geborgd.

4.5 Herbestemming en gebruik

De gemeente vindt het belangrijk dat panden niet te lang leegstaan. Omdat er minder of geen onderhoud wordt gepleegd gaat door leegstand veelal de conditie achteruit. Leegstand en achterstallig onderhoud hebben ook effect hebben op de kwaliteit van de omgeving met voor de inwoner een afname van de levenskwaliteit en de waardering voor de omgeving tot gevolg.

Gebouwen hebben vaak al transformaties ondergaan. Deze flexibiliteit heeft er voor gezorgd dat de gebouwen in gebruik bleven.

De gemeente

- denkt oplossingsgericht mee bij herbestemming en hergebruik van gebouwen

Wanneer er monumenten in de omgeving aanwezig zijn hebben deze door hun bijzondere waarde vaak een kwalitatieve uitstraling op de omgeving. Deze wisselwerking tussen waardeveraste en waardevolle gebouwen kan inspirerend werken bij het zoeken naar oplossingen bij leegstand en herontwikkeling.

Afb. 14 De voormalige Rijksluchtvaartschool te Eelde

Bij monumenten zijn de monumentale waarden en kwaliteiten leidend bij de mogelijkheden tot herbestemming en het ontwerp. De wijzigingen zullen per monument moeten worden afgewogen. Om de cultuurhistorische waarden van een gebouw bij herbestemming van gebruik te kunnen inzetten is voorafgaand aan de planvorming een cultuurhistorisch onderzoek aan te bevelen. Hiermee wordt inzichtelijk gemaakt welke karakteristieke onderdelen kansen bieden voor inpassing in het herbestemmingsontwerp en met welke beperkingen rekening moet worden gehouden.

4.6 Relatie tot lopende ontwikkelingen

In sommige gevallen zal de structuurvisie niet overeenkomen met gemaakte afspraken. Indien sprake is van gedane toezeggingen met betrekking tot ontwikkeling, is het niet de bedoeling dat deze structuurvisie strijdig is met betreffende afspraken.

Het kan echter wel aanleiding zijn om in het kader van cultuurhistorie nog eens te kijken naar andere mogelijkheden of alternatieven waarbij cultuurhistorie als een inspiratiebron kan dienen. Bovendien is er nu de verplichte afweging in bestemmingsplannen.

5. 'Groene long': Tynaarlo als 'stadspark' voor de regio

Tynaarlo is een forensische gemeente waar de esthetiek van mooi, ruim en groen wonen op prijs wordt gesteld. De gemeente ligt als een groene long tussen twee provinciehoofdsteden en is met de dorpen, de meren en bekensystemen, en het groen als het ware het stadspark van de beide steden met de rust en de dynamiek (van beide) binnen handbereik. De aanduiding 'stadspark' wordt hier beeldend gebruikt en zegt iets over de uitstraling als vestigings- en verblijfsgemeente waar het goed toeven (wonen, werken en recreëren) is in de nabijheid de beide steden ('stadspark' is geen planologische aanduiding).

De groene longfunctie is aantrekkelijk voor dagrecreatie en vrijetijdsbesteding, niet alleen voor inwoners van de gemeente maar zeker ook voor de inwoners uit de steden (regio Groningen-Assen) en de provincie. De basis van de aantrekkelijkheid van de gemeente is de rijkheid aan cultuurhistorisch erfgoed en het afwisselende landschap. Cultuurhistorische objecten kunnen worden benut, en creatief en innovatief ingezet ter promotie en beleving van de omgeving. Niet enkel voor toeristen of volwassen inwoners maar zeker voor kinderen. Kennis van de geschiedenis geeft inzicht in en zorgt voor bewustwording van de waarde van de eigen omgeving. Het beleven van de eigen geschiedenis en de waardering voor het erfgoed begint bij de jeugd.

5.1 Vrijetijdseconomie

Al zo'n 150 jaar is toerisme en recreatie een factor van belang in de ontwikkeling van het landschap van de gemeente Tynaarlo. Waterrecreatie, hotels, horeca en villa(vakantie)parken speelden een rol in de ontwikkeling van Tynaarlo als toeristische gemeente. Oude recreatiegebieden, zoals het 'Villapark' naast de Adderhorst en tuindorp 'Mooi Zeegse' tussen Tynaarlo en Zeegse, de Drentse Aa, het hunebed en het Zuidlaardermeer waren vanwege het station van Tynaarlo goed te bereiken met de trein. De omgeving van het Paterswoldse meer met de landgoederen van Eelde-Paterswolde was voor dagrecreatie zeer in trek en met de tram goed te bereiken.

Het historische recreatiegebied vormt nog steeds de basis voor toerisme en recreatie. Vrijetijdseconomie is in 'Tynaarlo verbindt', de economische beleidsontwikkeling van de gemeente, één van de vier thema's. Vanuit het voornemen de vrijetijdseconomie te bevorderen benut de gemeente het cultuurhistorisch erfgoed voor de promotie van het toeristische gebied en als trekker voor verblijf en beleving. Zij wil zich hierbij profileren als de plek waar iedereen naar toe kan voor rust en ontspanning, maar ook om actief en sportief bezig te zijn. Kansen vanuit erfgoed kunnen ten volle worden benut wanneer niet alleen de historische waarde, maar ook belevings- en gebruikswaarde een plek krijgen voor de doelstelling het stimuleren van de vrijetijdseconomie.

De gemeente

- wil cultuurhistorie benutten voor toerisme en recreatie
- zet cultuurhistorie in als inspiratiebron voor profilering (*branding*)

Historie, erfgoed en monumenten, maar ook (podium)kunsten en (historische) evenementen (Zuidlaardermarkt, Bloemencorso, Open Monumentendag, Nationale Molendag en Drentse Molendag) kunnen ingezet worden als strategisch marketinginstrument voor recreatie en toerisme. Verder kan worden gedacht aan de bekende toeristische hotspots, zoals het dorp Zuidlaren, het Nationaal Landschap de Drentse Aa, het Geopark de Hondsrug en het Hunzedal. Er zijn ook bijzondere nieuwe aspecten. Zo zou, bijvoorbeeld voor de waterrecreatie, het Noord-Willemskanaal ook als cultuurhistorisch fenomeen nog aantrekkelijker gemaakt kunnen worden voor zover het professioneel gebruik dat toelaat. Als lint biedt het bij uitstek een kans voor de ontwikkeling van toeristische initiatieven met cultuurhistorische dimensies. Het kanaalthema past binnen de bredere belangstelling voor de verbindende structuren tussen Assen en Groningen, ook wel Koningsas genoemd.

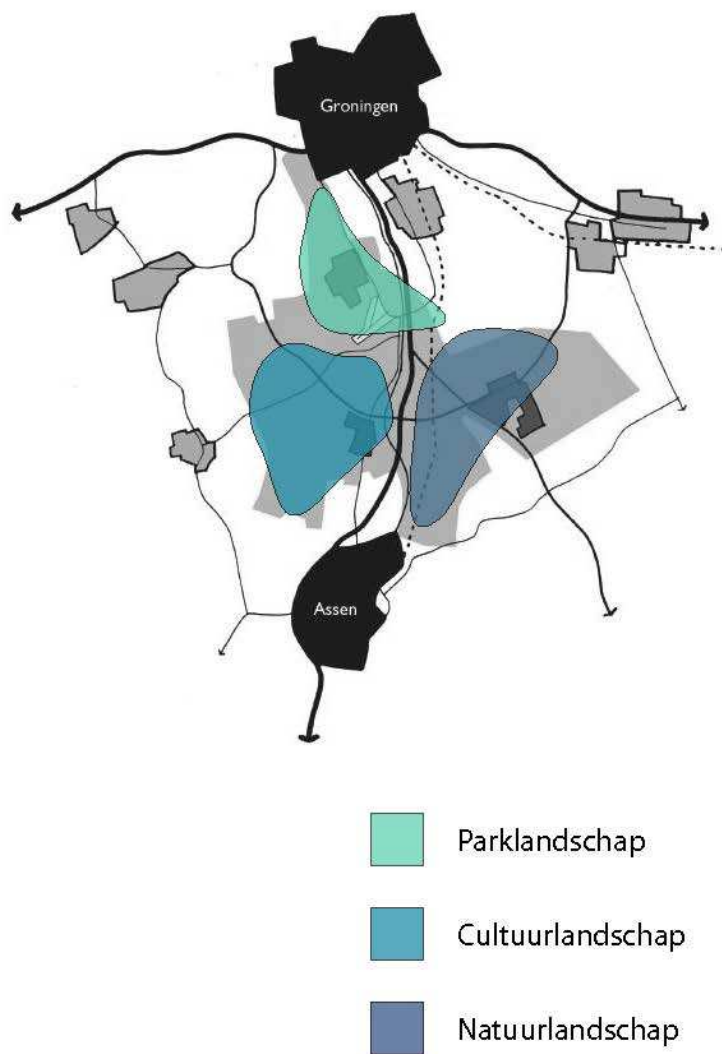
5.1.1 Themagebieden ter inspiratie

Voor een verdere uitwerking lenen het landschap en de cultuurhistorie van Tynaarlo zich bij uitstek voor een keuze van en profilering met 'identiteiten'. Vanuit cultuurhistorisch perspectief is de gemeente in te delen in drie themagebieden. Deze themagebieden geven een beeld van de gemeente als het gaat over de ontwikkelingen (natuur, recreatief, agrarisch et cetera) die een verhaal vertellen over een langere of korte periode en die bepalend zijn geweest voor hoe de gemeente er nu uit ziet.

De drie themagebieden, die ter inspiratie worden gebruikt, zijn:

- 'het parklandschap',
- 'het cultuurlandschap',
- 'het natuurlandschap'.

Vanuit een grove indeling van drie themagebieden wordt op een kaart (afb. 14) inzichtelijk gemaakt hoe de verschillende themagebieden verdeeld zijn over de gemeente. De begrenzingen zijn bewust globaal gehouden omdat in en tussen de themagebieden overlap van onderwerpen en verhalen voorkomen.

Afb. 15 Themagebieden ter inspiratie voor vrijetijdseconomie en educatie.

Uit de themagebieden komen onderwerpen voort die het verhaal van de identiteit van de gemeente weergeven en ingezet kunnen worden voor een koppeling met zowel vrijetijdseconomie als educatie. Daarnaast gaan ze over het materiële en het immateriële erfgoed. De gemeente geeft een aanzet ter benutting van cultuurhistorie met de volgende onderwerpen:

- Zichtbare en onzichtbare archeologie: hunebedden (hunebedbouwers, jagers en verzamelaars), grafheuvels, grafvelden en nederzettingen;
- Esdorpenlandschap: celtic fields/raatakkers, Vries en relatie met Donderen, Bunne en Yde, kerkpaden, historische routes en pleisterplaatsen, marken, Zuidlaardermarkt;
- Ruilverkavelingen;
- Verdwenen en aanwezige landgoederen en havezaten (en huizen): klooster en de kapel in Bunne, de Waterburcht, havezate Ter Borch (Cantersborg), Schelfhorst, Bosch en Vaart, De Braak, Vosbergen, Lemferdinge, De Duinen, Vennebroek.
- Gegoeede burgerij uit de stad/dagrecreatie;
- Tuinbouw/bloemencorso;
- Vliegveld/Koninklijke Luchtvaartmaatschappij/ Rijksluchtvaartschool/WOII
- Nationaal Park Drentse Aa, waterverhaal Geopark de Hondsrug (Unesco);
- Zuidlaardemeer, ontstaan en gebruik, vroege bewoning en monniken klooster Aduard, Berend Botje;
- Molens: De Wachter, De Zwaluw en De Boezemvriend;
- Et cetera.

Deze lijst is niet definitief maar laat ruimte om te worden aangevuld door initiatieven uit de bevolking, en creatieve én de ondernemende sectoren.

Afb. 16 Museummolen De Wachter.

5.2 Communicatie

In het verlengde van educatie is communicatie belangrijk voor het erfgoedbeleid. Niet alleen om draagvlak te verkrijgen voor het beleid, maar ook om te motiveren en te enthousiasmeren. De gemeente ziet het daarom als haar taak om met inwoners en bezoekers te communiceren over (het belang van) haar cultureel erfgoed. Daarnaast zijn andere partijen gesprekspartners, te weten belangenverenigingen, eigenaren, bewoners en gebruikers van monumenten, eigenaren en beheerders van terreinen, overheden (Rijk, Provincie en Waterschap), recreatieondernemers, onderwijsinstellingen en woningbouwcorporaties.

5.2.1 Erfgoededucatie

Erfgoededucatie verbindt mensen met hun omgeving en hun achtergrond en ontwikkelt hun historisch en identiteitsbesef. De verhalen van de gemeente vertellen de geschiedenis en kunnen een gemeentelijke canon vormen. Kennis over de gemeente kan op verschillende manieren ontsloten worden en biedt houvast bij het bezoeken van een locatie.

De gemeente

- stimuleert erfgoededucatie

Voor deze doelgroep zijn archeologie en bouwhistorie interessante onderwerpen, uitkomsten van een onderzoek kunnen op een toegankelijke manier een handvat bieden bij het onderwijs. Ook voor de educatieve sector kunnen de themagebieden en onderwerpen als inspiratiebron gelden.

5.2.2 Innovatie

Voor zowel recreatie en toerisme als educatie kan de creatieve industrie een rol spelen. Kunstenaars en ontwerpers kunnen met creatieve en nieuwe ideeën projecten in gang zetten en trends stimuleren. Zij kunnen verschillende leeftijdsgroepen met elkaar verbinden en onderwerpen verknopen.

5.2.3 Imagoversterking

In het kader van imagoversterking wil de gemeente nader onderzoeken of er gewerkt kan worden met een merkkader. Aan een merkkader kan de gemeente een programma koppelen om te laten zien wat zij aan *unique sellingpoints* te bieden heeft. Het doel is bekendheid en een aantrekkende werking voor wonen, werken en vrijetijdsbesteding. De intentie is om dit met de beleidsvelden economie, ruimtelijke ordening, landschap en natuur en toerisme en recreatie op te pakken en verder uit te werken.

5.2.4 Informatievoorziening

De gemeente streeft naar een goede en proactieve informatievoorziening op de gemeentelijke website aan de verschillende doelgroepen. Tevens streeft zij naar inzet van *social media* en andere informatievoorzieningen die effectief een bijdrage kunnen leveren aan gestelde doelen. Er zal nader onderzocht worden wat de bijdrage van de

publiekswebsite www.atlastynaarlo.nl kan zijn. Deze website is samen met de erfgoedatlas tot stand gekomen en voldoet op niet aan de huidige normen van gebruik en informatievoorziening.⁷

De praktische invulling van de communicatie dient na de implementatie van het beleid in de gemeentelijke organisatie, afhankelijk van de beschikbare capaciteit en financiële middelen nader invulling gegeven te worden.

⁷ www.atlastynaarlo.nl is niet meer raadpleegbaar.

6. Financiën

De gemeente heeft met de structuurvisie een toekomstbeeld uiteengezet. Cultuurhistorie is een niet op zichzelf staand onderwerp, maar sterk verweven met fysieke, economische, maatschappelijke ontwikkelingen. Financieel gezien is er, anders dan personele inzet, geen structureel budget voor de uitwerkingsplannen. Indien er voor een project een budget nodig is zal terugkoppeling naar college en raad plaatsvinden. Financiën worden separaat aangevraagd of zijn onderdeel van een integrale ontwikkeling.

Bij plannen en ontwikkelingen is aandacht voor cultuurhistorisch erfgoed (monumentenzorg, monumentale bomen, archeologie en cultuurhistorie). Deze aspecten worden steeds in ruimtelijke plannen en procedures opgenomen. De toetsing wordt uitgevoerd door de gemeente zelf, zij heeft de expertise in huis.

De gemeente kan voor het verlenen van de vergunning een onderzoek vragen. Indien de cultuurhistorische waarden in het gedrang komen wordt het principe 'de verstoorder betaalt' gehanteerd. Hiermee wordt bedoeld dat degene die plannen indient, een onderzoek moet laten doen zodat wordt aangetoond dat deze waarden niet in het geding zijn, of waaruit blijkt dat op een respectvolle en inventieve manier met cultuurhistorie zal worden omgegaan.

De uitwerkingsplannen kunnen voor een groot deel in eigen beheer worden uitgevoerd. De middelen die nodig zijn voor de imagoversterking moeten nog worden gevonden.

Voor herbestemming van monumentale terreinen, complexen of gebouwen (zowel met als zonder formele monumentenstatus) heeft de provincie Drenthe de financieringsregeling 'Herbestemming karakteristiek bezit in Drenthe 2013-2016' in het leven geroepen. In bepaalde gevallen kan (co)financiering van de gemeente aan de orde zijn. In hoeverre de gemeente een partij is, wordt van geval tot geval beoordeeld. Indien hiervan sprake is zal de raad separaat om de hiervoor benodigde middelen worden gevraagd.

Op termijn (1 x per 5 jaar) dient een evaluatie en actualisatie van de cultuurhistorische waardenkaart plaats te vinden. Hiervoor moet op termijn een bedrag beschikbaar worden gesteld.

Deel B Uitwerking

7. Uitvoeringsprogramma

Borging van cultuurhistorische waarden valt of staat met het koppelen van voorwaarden aan specifieke ingrepen in een bepaald gebied. Welke voorwaarden dat zijn, hangt af van wat passend is bij het (cultuurhistorisch) karakter van een gebied. Op basis van de gemaakte keuze voor een gewenste ontwikkelingsrichting kan een concrete ontwikkeling toegestaan of tegengehouden worden.

7.1 Inbrengen cultuurhistorie bij planprocessen

In principe kan elk plan met een ruimtelijke component dat binnen de gemeentegrenzen valt, te maken krijgen met een afweging cultuurhistorie. Bij een nieuw initiatief:

- is de Structuurvisie Cultuurhistorie het beoordelingskader,
- wordt beoordeeld of er rekening gehouden wordt met de aanwezige cultuurhistorische waarden,
- wordt beoordeeld of gekeken is naar mogelijkheden voor behoud, inpassing en verbetering,
- dient er overleg te zijn met de beleidsmedewerker erfgoed,
- dient een schriftelijke conclusie of constatering overlegd te worden.

Het vroegtijdig betrekken van een deskundige bij nieuwe ontwikkelingen zorgt ervoor dat deze intern kan adviseren over de omgang met erfgoed bij planprocessen. Niet alleen voor de intrinsieke cultuurhistorische kwaliteiten is een vroege inbreng van cultuurhistoricus waardevol, maar ook voor de toeristische en zelfs economische potenties. Hiermee kan de gemeente vooraf eisen stellen aan een commerciële partij die een plan wil gaan ontwikkelen. De gemeente heeft expertise op het gebied van cultuurhistorie in huis. Voor het verlenen van de omgevingsvergunning raadpleegt het bevoegd gezag de Commissie Ruimtelijke kwaliteit en Cultuurhistorie voor advies. Dit is een wettelijke verplichting. Daarnaast is deze commissie waardevol in een adviserende rol (waar dat geen verplichting is) in een vroeg stadium van het proces.

7.2 Nader onderzoek

Om tot een afgewogen keuze te kunnen komen heeft de gemeente de mogelijkheid om nader onderzoek te vragen waarin voorwaarden voor behoud en kansen voor ontwikkelingen zijn geformuleerd. Ook kan het doen van onderzoek opgenomen worden in het bestemmingsplan (indieningsvereiste) gekoppeld aan het verlenen van een omgevingsvergunning voor een activiteit.

Het doen van onderzoek is maatwerk. De omvang en de diepgang van het onderzoek zijn afhankelijk van de plannen en de aard van het onderzoeksobject. Om te bepalen welk onderzoek nodig is, waar het voor bedoeld is en wat het op kan leveren kunnen voorafgaand de uitgangspunten van het onderzoek in een plan van onderzoek worden vastgelegd.

Er zijn verschillende vormen van onderzoek. Het kan hierbij gaan om een *quickscan*, cultuurhistorische analyse, cultuurhistorische effectenrapportage (CHER), bouwhistorisch onderzoek (en archeologisch onderzoek):

- een *quickscan* is een korte inventarisatie van het aanwezige cultureel erfgoed. De inventarisatie is te globaal voor een waardering en afweging. De *quickscan* wordt ingezet om te kijken of nader onderzoek bij de planvorming nodig is.
- een bouwhistorisch onderzoek brengt bouwhistorische waarden in beeld voor de beoordeling van bouwplannen. Het gaat hierbij om de bouw-, verbouwings- en gebruiksgeschiedenis van gebouwen, gebouwcomplexen, stads- en dorpskernen en bouwblokken.
- een cultuurhistorische analyse is een analyse van een gebied met een inventarisatie en waardering van het erfgoed. Hierbij worden kansen en beperkingen geformuleerd.
- een cultuurhistorische effectrapportage is een toets van de effecten van een ruimtelijke ontwikkeling op de aanwezige cultuurhistorische waarden in een plangebied. Hieraan gaat een cultuurhistorische analyse vooraf. Belangrijkste doel van de CHER, is ervoor te zorgen dat in de diverse stadia van planontwikkeling in een kwetsbaar gebied de cultuurhistorische waarde steeds in de belangenafweging kan worden meegenomen. Het is een kader om goed beargumenteerd te kunnen oordelen over de (cultuurhistorische) kwaliteit van de stedenbouwkundige-, landschaps- en bouwplannen en de effecten ervan op de bestaande cultuurhistorische waarden.

7.3 Procesmatige uitwerking

In een uitvoeringsschema geeft de gemeente aan hoe ze haar visie tot uitvoer brengt. Dit is een uitwerking van de taken die voortkomen uit de wettelijke verantwoordelijkheid, het speerpuntenbeleid en de expliciete inbreng van cultuurhistorie in de vrijetijdseconomie, educatie en communicatie.

7.3.1 Rollen van de gemeente

Het initiatief om plannen en onderwerpen op te pakken en uit te werken ligt hoofdzakelijk bij de burgers en ondernemers. Voor sommige projecten of activiteiten zal de gemeente initiërende rol hebben, terwijl zij voor andere een participerende, verbindende of adviserende rol zal aannemen. Verder kan zij een faciliterende rol spelen en partijen bij elkaar brengen. De rol van de gemeente kan veranderen gedurende het proces. Organisatorisch zijn er raakvlakken met beleidsvelden als economie, ruimtelijke ordening, landschap en natuur en toerisme en recreatie waaruit in samenhang acties voortvloeien. De gemeente blijft alert op kansen voor samenwerking met anderen (provincie, terreinbeheerders, waterschappen et cetera) of wellicht het meeliften met grotere processen (gebiedsontwikkelingen, wateropgaven, et cetera).

7.4 Beleidstabel speerpunten gemeente Tynaarlo

Deze tabel geeft de taken weer die de gemeente vanuit de wet heeft als het gaat om erfgoedzorg. Daarnaast zijn de speerpunten vanuit het beleid opgenomen.

Activiteiten	Termijn
Reguliere onderwerpen (wettelijke taak)	
Cultuurhistorie verwerken/opnemen in bestemmingsplannen	continue
Onderzoeken opstellen Facetbestemmingsplan Cultuurhistorie	2014/2015
'Wijzigingstabel' bijhouden van de wijzigingen op de kaarten	continue

Kaarten (GIS-bestanden) integreren in gemeentelijk GIS-systeem (Stroomlijn) zodat de kaarten digitaal geraadpleegd kunnen worden. Geldt ook voor archeologie. Binnen eigen organisatie of uitbesteden	2015
Overzichtslijsten monumenten en huidige beeldbepalende panden samenvoegen	continue
Vergunningverlening, handhaving en toezicht monumenten	continue
Jaarverslag opstellen en bijhouden: advisering en toezicht monumenten en archeologie (Interbestuurlijk Toezicht)	jaarlijks
Informatieactiviteiten op het gebied van monumenten en beschermd dorpsgezicht ontwikkelen	2015
Evaluatie Structuurvisie en actualisatie kaarten	2018
Speerpunten:	
Historische kleine esdorpen 'aanwijzen' als beschermd dorpsgezicht ism. de inwoners /vertegenwoordigers van de dorpen (Dorpsteams voor Beeldkwaliteit /Kwaliteitsteams). Per dorp een draagvlak onderzoeken.	2015
Brinken nader inventariseren en de relatie tussen historische en hedendaagse situatie (bebouwingspatronen en rooilijnen) onderzoeken.	2015/ gefaseerd
Landgoederen en hun directe stedenbouwkundige en landschappelijke omgeving: verdiepend onderzoek om te komen tot een completer cultuurhistorisch beeld en over het voetlicht brengen van dit waardevolle gebied en de wisselwerking tussenbeide.	2017
Ontginningen en ruilverkaveling: - Jonge ontginningen na 1900 nader onderzoeken - Ruilverkavelingen (naoorlogse landschapsbouw) integraal waarderen en inventariseren van specifieke elementen.	2015/2016
Beeldbepalende panden, ensembles en gebieden herijken: Gehele gemeente herinventariseren en uitwerken in korte (redengevende) beschrijving per pand of gebied.	2015/ gefaseerd
Zonnehorst: samen met eigenaren en bewoners komen tot een receptuur (ontwikkelingsrichtlijnen of BKP).	2015 ev
Onderzoeken mogelijkheden specifieke aanduiding bijzonder gebied: Westkant van Vries (PPD, 5.1.2e).	2016
Onderzoeken mogelijkheden specifieke aanduiding bijzonder gebied: Nieuwe Stukken en Oranjepolder in relatie tot komst vliegveld Eelde.	2016
Funerair erfgoed: beleid voor ontwikkeling van de inrichting, inventariseren van graven en een beredeneerde selectie maken van te behouden graven, keuzes voor de omgang met zerken van geruimde graven of borging van de begraafplaats als geheel of onderdelen daarvan.	in overleg
Militair erfgoed (oorlog en defensie): - vervolgonderzoek naar de restanten en het verhaal van de Tweede Wereldoorlog en verder militair erfgoed (defensie) voor het gehele grondgebied met als doel een completer beeld en de mogelijkheid om plekken en verhalen op een concretere manier te koppelen. (inschakelen historische verenigingen of vrijwilligers)	in overleg
Herbestemming:	Continue/

- (verwachte) leegstand in kaart brengen - proactief als het gaat om het bij elkaar brengen van mogelijke gebruikers, eigenaren, ontwikkelaars. - oplossingsgericht meedenken bij herbestemmingprojecten (oa. planologisch), om een goede balans te vinden tussen behoud en ontwikkeling. Wensen van de eigenaar of eisen vanuit regelgeving kunnen afgestemd worden op behoud van karakteristieke onderdelen. Dit geldt niet alleen voor monumenten, beschermde dorpsgezichten of beeld bepalende panden, maar ook in een omgeving of voor panden zonder een aanduiding. - regisseursrol, gemeente ontwikkelt of financiert niet. - Bij herbestemming worden verbindingen gezocht met thema's in de economie, cultuur, toerisme, en natuur.	aandachtspunt
Immaterieel erfgoed: Zuidlaardermarkt voordragen voor Nationale Inventaris Immaterieel Erfgoed	2015/2016

7.4.1 Evaluatie en actualisatie

De cultuurhistorische kaarten worden 1x per 5 jaar geëvalueerd en geactualiseerd. De cultuurhistorische waardenkaart is bedoeld als dynamisch product. Wijzigingen worden bijgehouden. De resultaten van nieuw onderzoek en nieuwe inzichten over wat cultuurhistorie is, zullen bij een periodieke actualisatie een plek moeten krijgen in de achterliggende database en op de kaart. Op die manier wordt telkens van de meest recente en op dat moment zo volledig mogelijke gegevens uitgegaan. Het erfgoedbeleid wordt elke 3 jaar geëvalueerd en waar nodig bijgesteld.

7.5 Ruimtelijke doorvertaling

Vanaf de vaststelling van de Structuurvisie Cultuurhistorie zullen alle nieuwe plannen getoetst worden aan de beleidskaart. Tevens zullen in alle nieuwe bestemmingsplannen en herzieningen de beleidskaders en de kaart (deel A) worden verwerkt.⁸ Omdat bestemmingsplannen een geldigheid van 10 jaar hebben kan het echter jaren duren voordat cultuurhistorie en het erfgoed afdoende zijn beschermd en opgenomen. Voor de werkbaarheid, de inbedding in de gemeentelijke organisatie, voor de duidelijkheid naar de mensen die wonen en werken in de gemeente en voor de bewustwording van cultuurhistorie moet het opstellen van een Facetbestemmingsplan Cultuurhistorie worden overwogen.

7.6 Promotietabel benutten cultuurhistorie gemeente Tynaarlo

In deze tabel geeft de gemeente aan welke haar rol is bij het promoten van cultuurhistorie.

Activiteiten	Termijn
Communicatie	
Onderzoek naar inschakelen van marketingbureau ism beleidsterrein economie: branding (merkkader)/ marketing /communicatie	in overleg
Ontwikkelen van communicatieplan en activiteiten: 1. in beeld brengen van de identiteit van de gemeente 2. hoe activiteiten onder de aandacht te krijgen	2015/2016

⁸ Toekomstige benaming bestemmingsplannen: omgevingsplannen.

3. schema maken (digitaal/info- /discussiemomenten/'nieuwsbrief'/ publieksdagen 4. wie zijn partners?	
Overleg met historische verenigingen, belangenverenigingen, stichtingen en monumenteneigenaren	jaarlijks
Digitale ontsluiting: A. gemeentewebsite actualiseren/aanpassen B. informatie verspreiden via gemeentepagina (bv. nieuwsbrief erfgoed)	continue
Onderzoeken of (in welke vorm) www.atlastynaarlo.nl opnieuw kan worden ingezet.	in overleg
Educatie	
Overleg met kunstenaars over innovatieve ideeën (onderwerp cultuurhistorie)	2014 io
Onder aandacht brengen van cultuurhistorie bij kinderen (betrekken van cultuurhistorie bij het onderwijsprogramma)	2014 io
Samenwerking scholen, kunstenaars en bibliotheek	2014 io
Fiets/wandelroutes langs cultuurhistorische hotspots	2015
Open Monumentendag (incl. Klassendag) faciliteren	jaarlijks
Zuidlaardermarkt	jaarlijks
Bloemencorso	jaarlijks
Onderzoeken mogelijkheden toepassen <i>social media</i>	in overleg
Vrijetijdseconomie	
Met themagebieden en verhalen aansluiten bij de initiatieven vanuit de economisch beleidsontwikkeling 'Tynaarlo verbindt' waar vrijetijdseconomie een van de vier thema's is.	2014/continue
Onderzoeken of themagebieden en onderwerpen gekoppeld kunnen worden aan ideeën voor arrangementen of evenementen, activiteiten en tradities. Bestaande bebouwing kan ook inzet zijn als het gaat om beleving en thematisering bijvoorbeeld bij verblijfsrecreatie (<i>bed & breakfast</i> , kamperen bij de boer, kinderhotel).	vanaf 2014/ in overleg
Onderzoeken of en op welke manier visualisatie ('terugbrengen/bouwen') van niet-zichtbaar of verdwenen erfgoed mogelijk is (ruimtelijke aspect vormt de belevingscomponent, is de brug naar en bekrachtigt het historische verhaal).	vanaf 2014/ in overleg
Koppeling met en aansluiten bij Geopark de Hondsrug (waterthema)	vanaf 2014

7.6.1 Evaluatie activiteiten promotietabel

De gemeente evalueert iedere twee jaar de vorderingen van de activiteiten en of het gewenste effect is bereikt, bijvoorbeeld in de vorm van initiatieven of projecten die lopen of tot stand zijn gebracht. Naar mate er meer synergie optreedt over de cultuurhistorische identiteit en de hierbij horende mogelijkheden, kan na twee jaar het uitvoeringsschema worden aangepast of verder worden bewerkt. Verwacht wordt dat naarmate de cultuurhistorie in bekendheid toeneemt er meer initiatieven worden ontwikkelt door verschillende marktpartijen.

Literatuur

BügelHajema adviseurs, *Structuurplan gemeente Tynaarlo* 2006, Assen 2006.

Bureau Groeninzicht, *Bomenstructuurplan* 2008.

5.1.2e, *Geld verdienen met erfgoed*, Alphen a/d Maas 2012.

5.1.2e, 5.1.2e en 5.1.2e, *Tynaarlo een erfgoedatlas, een gemeente in kaart en beeld*, Zwolle 2010.

5.1.2e en 5.1.2e, *Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek. Lezen en analyseren van cultuurhistorisch erfgoed*, 2009.

5.1.2e, *Een rijk verleden. Structuurvisie Archeologie gemeente Tynaarlo*, Vrieso 2013.

H+N+S, *Structuurvisie. Landschapsonwikkelingsplan Tynaarlo* 2009, Utrecht 2009.

5.1.2e en 5.1.2e, *Een juweel tussen twee provinciehoofdsteden; een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Tynaarlo (rapport & toolkit 5.1.2e)*, Weesp 2013.

Kunsten '92, *Goud in handen. Gebruik het verleden, schep ruimte voor de toekomst.* (Brochure)

Ministerie van Infrastructuur en Milieu en Ministerie Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Kiezen voor karakter. Visie erfgoed en ruimte*, Den Haag 2011.

Monumentenwet 1988, *Tekstuitgave Monumenten en Archeologie 2008*, Alphen aan de Rijn.

5.1.2e, 5.1.2e en 5.1.2e, *Cultureel erfgoed en ruimte. Gebieds- en ontwikkelingsgerichte erfgoedzorg in de ruimtelijke ordening*, Amsterdam 2011.

Provincie Drenthe, *Cultuurhistorisch Kompas. Hoofdstructuur en beleidsvisie*, Assen 2009.

5.1.2e, *Cultureel erfgoed op waarde geschat. Economische waardering, verevening en erfgoedbeleid*, Den Haag 2013.

www.belvedere.nu

www.cultureelerfgoed.nl

www.herbestemmingnoord.nl

www.provincie.drenthe.nl/loket/reglementen/uitvoeringsbesluit_financiering_herbestemming_karakteristiek_bezit_in_drenthe_2013-2016

www.volkscultuur.nl

Fotoverantwoording

Afb. 6 en 7: Kaarten via 5.1.2e

Afb. 4 en 5: Afkomstig uit het Cultuurhistorisch Kompas van de Provincie Drenthe

Afb. 15: De basiskaart voor de themagebieden is afkomstig uit het LOP. Themagebieden ingetekend door de gemeente.

Verdere afbeeldingen van de gemeente, met uitzondering van afbeelding 13:

<http://112eelde.nl/wp-content/uploads/00732.jpg>

Colofon

Door de raad van de gemeente Tynaarlo vastgesteld op 23 september 2014.

gemeente Tynaarlo

Kornoeljeplein 1
9481 AW Vries
Postbus 5
5.1.2e Vries
5.1.2e
info@tynaarlo.nl
www.tynaarlo.nl

Bijlage 1 Beleidswaardenkaart

Bijlage 2 Ambities en uitgangspunten landschapstypen

Kampongtingningen met plaatselijk essen

Es (Ke)

Bij de ontwikkeling van de essen streven naar:

- openheid; vrijwaren van opgaande beplanting of bebouwing op de es;
- ingebruikname als akkerland;
- bijzondere aandacht voor binnen de es voorkomende veentjes;
- behoud of herstel van het opgaand groen langs de randen (ruimtelijke begrenzing), de strubben in het bijzonder, inclusief de eswallen;
- behoud of herstel van de relatie met het dorp, met name de overgang van de boerderij-erven naar de aangrenzende es. Deze overgang was van oudsher erg smal; vanuit de tuin stond men met één stap op de es.⁹

Bouwlandkamp (Kb)

Bij ontwikkeling van de bouwlandkampen streven naar:

- openheid; vrijwaren van opgaande beplanting of bebouwing op de es;
- ingebruikname als akkerland;
- behoud of herstel van het opgaand groen langs de randen (ruimtelijke begrenzing), omdat veel bouwlandkampen niet meer als zodanig herkenbaar zijn.

Nieuwlandkamp (Kn)

Bij ontwikkeling van de nieuwlandkampen streven naar:

- stimulering van herkenbaarheid als afzonderlijk landschapstype ten opzichte van de es, met name door opgaande beplanting en onderscheidende verkaveling;
- streven naar herstel van locatiespecifieke openheid/geslotenheid en grondgebruik, bij voorkeur na een korte analyse van de historische gebiedskenmerken.

Kleinschalig kampenlandschap met lintbebouwing (Kl)

Bij ontwikkeling van dit kleinschalig kampenlandschap¹⁰ streven naar:

- herstel van herkenbaarheid van dit landschapstype ten opzichte van de omringende jongere ontginningen, die een veel grootschaliger en open karakter hebben;
- aanbrengen van nieuwe perceelsrandbeplanting;
- versterking lintstructuur door nieuwe bebouwing in het lint langs de Hunzeweg te plaatsen.

Kleinschalig kampenlandschap met verspreide bewoning (Kv)

Bij ontwikkeling van dit kleinschalig kampenlandschap¹¹ streven naar:

- herstel van de onregelmatigheid van het landschap ten opzichte van de omringende broekontginningen in de Hunzelaagte;
- stimuleren van verspreide bebouwing ten westen van Zuidlaarderveen en beperken van uitbreiding van de lintbebouwing van Zuidlaarderveen;

⁹ Aanleg van een bomenweide tussen es en dorp is vanuit historisch-landschappelijk oogpunt niet per definitie aan de orde. Het is wél een middel dat gebruikt kan worden om nieuwbouwwijkjes vloeiender te laten overgaan in de es, zoals in Vries heeft plaatsgevonden.

¹⁰ Dit specifieke landschapstype is een uitwerking van het LOP.

¹¹ Dit specifieke landschapstype is een uitwerking van het LOP. Het LOP zet in op versterking van de lintstructuur: kernvorming tegengaan met als aandachtspunt de landschapsstructuur in de laag daaronder (de verspreide bebouwing in het kleinschalig kampenlandschap) in het oog houden.

- tegengaan van kernvorming en verdichting van het gebied door opgaande beplanting;
- versterken van het contrast tussen kampenlandschap met overwegend akkerland en grasland richting de Hunze.

Beekdalen en broeken

Beekdal met overwegend blokvormige verkaveling (Bb)

Bij ontwikkeling van blokvormig verkavelde beekdalen streven naar:

- behoud of versterking van de blokvormige verkavelingsstructuur en de daarmee samenhangende beplanting;
- behoud of versterking van de beplanting langs de randen van het beekdal;
- het stimuleren van herinrichten ten behoeve van extensieve (biologische) landbouw, landschappelijke doeleinden en halfnatuurlijk natuurbeheer (benutten ecologische potenties);
- tegengaan van bebouwing en verrommeling (incidenteel toestaan indien cultuurhistorisch inpasbaar).

Beekdal met overwegend strookvormige verkaveling (Bs)

Bij ontwikkeling van strookvormig verkavelde beekdalen streven naar:

- behoud of versterking van de strookvormige verkavelingsstructuur;
- behoud of versterking van de beplanting langs de randen van het beekdal;
- herstel van de gebiedsspecifieke beplantingsstructuur in de dalen, met name houtsingels in de bovenlanden van de middenloop ¹²;
- het stimuleren van herinrichten ten behoeve van extensieve (biologische) landbouw, landschappelijke doeleinden en halfnatuurlijk natuurbeheer (benutten ecologische potenties);
- tegengaan van bebouwing en verrommeling (incidenteel toestaan indien cultuurhistorisch inpasbaar).

Beekdal, overwegend onverkaveld (Bn)

Bij ontwikkeling van de in 1850 nog onverkavelde beekdalen streven naar:

- behoud of versterking van de specifieke verkavelingsstructuur zoals die na 1850 ontstond;
- behoud of versterking van de beplanting langs de randen van het beekdal;
- het stimuleren van herinrichten ten behoeve van extensieve (biologische) landbouw, landschappelijke doeleinden en halfnatuurlijk natuurbeheer (benutten ecologische potenties);
- incidenteel toestaan van bebouwing indien cultuurhistorisch inpasbaar.

Halfopen, onregelmatig verkaveld broek (Bh)

Bij ontwikkeling van onregelmatig verkavelde, halfopen broeken streven naar:

- behoud of versterking van de specifieke, kleinschalige structuur;
- behoud of versterking van opgaande beplanting op de randen van de percelen;
- tegengaan van bebouwing en verrommeling (incidenteel toestaan indien cultuurhistorisch inpasbaar).

¹² Zie ook het LOP, p. 119.

Hunzelaagte – halfopen, strookvormig verkaveld broek (BHa)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype¹³ streven naar:

- behoud of versterking van de bestaande strookvormige verkavelingsstructuur;
- behoud van de openheid (met kavelgrenzen in de vorm van sloten) in een belangrijk deel van dit landschapstype (maar zie de uitzondering voor wat betreft houtsingels);
- behoud en versterking van de kenmerkende houtsingels ¹⁴ ten oosten van en haaks op de Groningerstraat-Ekkelkamp-Lage Weg;
- behoud en mogelijk versterken van de overgang van es naar Hunzelaagte ten noorden van Zuidlaren;
- terughoudendheid met nieuwe bebouwing op de overgang van Hondsrug naar Hunzelaagte.

Hunzelaagte – open, blokvormig verkaveld broek (BHb)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype¹⁵ streven naar:

- versterking van de grotendeels verdwenen blokvormige, onregelmatige verkavelingsstructuur;
- versterken van contrasten met aangrenzende kleinschalige kampenlandschappen, met name te bereiken door differentiatie in grondgebruik en omgang met nieuwe bebouwing;
- behoud van de openheid, met kavelgrenzen in de vorm van sloten;
- tegengaan van bebouwing en verrommeling (incidenteel toestaan indien cultuurhistorisch inpasbaar).

Hunzelaagte – open, strookvormig verkaveld broek (BHc)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype¹⁶ streven naar:

- behoud of versterking van de bestaande strookvormige verkavelingsstructuur;
- behoud van de openheid (met kavelgrenzen in de vorm van sloten) en grasland als voornaamste grondgebruik;
- tegengaan van opgaande beplanting;
- tegengaan van bebouwing en verrommeling (incidenteel toestaan indien cultuurhistorisch inpasbaar).

Agrarische veenontginningen¹⁷

Hollandveenontginning met blokvormige verkaveling (Ahb)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud of versterking van de blokvormige verkavelingsstructuur;
- aandacht voor het type kavelgrens: sloten in de nattere gedeelten en houtsingels in de droge delen van dit landschapstype;
- stimuleren van grasland als primair grondgebruik;
- tegengaan van bebouwing en verrommeling.

Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling (Ahs)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud of versterking van de strookvormige verkavelingsstructuur;

¹³ Dit specifieke landschapstype is een uitwerking van het LOP.

¹⁴ Zie in het LOP op p. 124 onder het landschapstype 'Flank'.

¹⁵ Dit specifieke landschapstype is een uitwerking van het LOP.

¹⁶ Dit specifieke landschapstype is een uitwerking van het LOP.

¹⁷ Dit specifieke landschapstype is een uitwerking van het LOP.

- streven naar een half gesloten landschap met spreiding van houtsingels;
- stimuleren van grasland als primair grondgebruik;
- tegengaan van bebouwing en verrommeling.¹⁸

Hollandveenontginning met bouwlandkampen (Ahk)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud of versterking van de strookvormige verkavelingsstructuur;
- streven naar een gesloten landschap met houtsingels op perceelsgrenzen;
- stimuleren van bouwland als primair landgebruik;
- tegengaan van bebouwing en verrommeling.

Hollandveenontginning met veenplassen (Ahv)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud van de verdeling tussen open water en langgerekte (schier)eilandjes met opgaand groen;
- behoud van de onregelmatige oeverlijn en intacte overgang van omringend veenlandschap naar de veenplassen;
- concentreren van recreatieve voorzieningen om elders gave overgangen van veenplas naar veenontginning te koesteren.

Hollandveenontginning, overwegend onverkaveld (Aho)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud van de verkaveling die grotendeels na 1850 tot stand kwam: strokenverkaveling haaks op de Madijk, merendeels met sloten als perceelsgrenzen en hier en daar opgaand groen;
- stimuleren van grasland als primair grondgebruik;
- tegengaan van bebouwing en verrommeling;
- stimuleren van vrij zicht vanuit de Madijk op het open gebied.

Groningse veenontginning (Ag)

Gezien de voorgenomen ontwikkelingen koppelen we aan dit landschapstype dan ook geen concrete adviezen bij ruimtelijke ontwikkelingen.

Veenkoloniën¹⁹

Veenkolonie, Drents-Gronings type (Qf)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud van de strookvormige verkaveling;
- stimuleren van bouwland als primair grondgebruik;
- behoud van de openheid van het gebied (tegengaan opgaande beplanting);
- behoud en herstel van het patroon van wijken tussen de strookvormige percelen;
- tegengaan verrommeling in het open gebied ten oosten van Zuidlaarderveen.

Oude bossen

Bestaand gemengd bos (Ug)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

¹⁸ Ter Borch is aangeduid als landschapstype Ahs. Inmiddels is dit gebied getransformeerd tot woonwijk.

¹⁹ Dit specifieke landschapstype is een uitwerking van het LOP.

- behoud van het opgaand bos en streven naar behoud en versterking van ecologische waarden (biodiversiteit);
- werken met inheems (streekeigen) plantmateriaal;
- stimuleren van nader onderzoek naar ecologische en cultuurhistorische waarden;
- tegengaan van bebouwing en verrommeling.

Voormalig bos, nu merendeels landbouwgrond (U1)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- nader onderzoek in hoeverre regeneratie van het verdwenen bos haalbaar is i.v.m. een eventueel bewaard gebleven zadenbank.

Voormalig bos, nu bebouwd gebied (Ub)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- zorgvuldige inpassing van bebouwing in omringend landschap.

Landgoederen en buitenplaatsen

Buitenplaats, oorspronkelijk relatief gesloten (Lg)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- invoegen van nieuwe ontwikkelingen in de bestaande tuin- en parkstructuur;
- behoud en versterking van de afwisseling tussen gesloten en open 'kamers' en doorzichten vanuit open ruimten;
- onderhoud en herstel van lanenstructuur;
- streven naar eenheid van huis, tuin en park met respect voor de ruimtelijke verschillen;
- begeleiding van eventuele ruimtelijke ontwikkelingen door een landschapsarchitect met ervaring in tuin- en parkarchitectuur;
- concentratie van bebouwing in de kern en inpassing van eventuele nieuwbouw in de bestaande structuur van het landgoed.

Buitenplaats, oorspronkelijk relatief open (Lo)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- invoegen van nieuwe ontwikkelingen in de bestaande tuin- en parkstructuur;
- behoud en versterking van de open ruimten met aandacht voor de plaatselijke geslotenheid;
- onderhoud en herstel van lanenstructuur;
- streven naar eenheid in eigendom van huis, tuin en park met respect voor de ruimtelijke verschillen;
- begeleiding van eventuele ruimtelijke ontwikkelingen door een landschapsarchitect met ervaring in tuin- en parkarchitectuur;
- concentratie van bebouwing in de kern en inpassing van eventuele nieuwbouw in de bestaande structuur van het landgoed.

Buitenplaats, type omgracht huis (Lh)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud of versterking van unieke plaats van omgrachte huizen in het landschap;
- herstel van gracht en markering van een vroegere huisplaats;
- beperken van bouw mogelijkheden rondom de huisplaats zodat een vrije ligging in het landschap ontstaat.

Oude heideontginningen

Regelmatige kampontginning (Or)

Oude heideontginningen zijn veelal onherkenbaar door de opname in jongere heideontginningen. Daarbij is de oorspronkelijke verkaveling in de meeste gevallen verloren gegaan. Aan dit landschapstype koppelen we dan ook geen concrete adviezen voor behoud of versterking bij ruimtelijke ontwikkelingen.

Onregelmatige kampontginning (Oo)

Idem als hierboven.

Jonge heide- en broekontginningen

Voormalige heide, nu bebouwd gebied (Hhb)

Historisch-stedenbouwkundige waarden zijn hier van groter belang dan cultuurlandschappelijke waarden. Belangrijke aandachtspunten kunnen wél zijn:

- laat het historische heidekarakter van het gebied terugkomen in het openbaar groen;
- zorg voor een zorgvuldige overgang van bebouwing naar omringend gebied.

Voormalige heide, nu buitenplaats (Hhh)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- bijzondere aandacht voor de structuur van de buitenplaats in relatie tot het historische ontwerp daarvan.

Voormalige heide, nu bos (Hhn)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud en herstel van bijzondere vegetatiekundige waarden die te relateren zijn aan de historische vegetatie van de voormalige heide;
- behoud van de oorspronkelijke bebossingsvegetatie (incl. naalddhout) als specifieke tijdslaag in de omgang met de heidegebieden.

Rationele landbouwontginning, relatief droog (Hld)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud en versterking van de rationeel verkavelde en open structuur van de heideontginningen;
- bijzondere aandacht voor de verspreid gelegen bosjes en veentjes die sommige heideontginningen een coulissenkarakter geven;
- behoud van de agrarische functie, met primair grasland, afgewisseld door percelen akkerland;
- bij omzetting naar natuurgebied heeft de transformatie naar heide de voorkeur, met gebruikmaking van aanwezige zadenbanken in de bodem;
- verspreide bebouwing langs wegen handhaven; ruimte voor nieuwe bebouwing is mogelijk, bij voorkeur gerelateerd aan agrarisch gebruik van de grond.

Rationele landbouwontginning, relatief nat (Hln)

Idem als hiervoor.

Voormalig stuifzand, nu bebouwd gebied (Hsb)

Geen specifiek beleid.

Voormalig stuifzand, nu bos (Hsn)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- herstel van actief stuifzand met respect voor bijzondere vegetatiekundige en cultuurhistorische objecten, zoals vliegdennen.

Voormalig stuifzand, nu landbouwgrond (Hsl)

Geen specifiek beleid.

Voormalig veen, nu bebouwd gebied (Hvb)

Historisch-stedenbouwkundige waarden hebben hier het primaat bij het bepalen van gewenste ontwikkelingsrichtingen.

Voormalig veen, nu buitenplaats (Hvh)

Idem als 'Buitenplaats, oorspronkelijk relatief gesloten (Lg)'.

Voormalig veen, nu landbouwgrond (Hvl)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud en versterking van de rationeel verkavelde en gesloten structuur van de veenontginningen;
- bijzondere aandacht voor resten van veenbodems;
- behoud van de agrarische functie, met primair akkerland;
- bij omzetting naar natuurgebied heeft de transformatie naar heide de voorkeur, met gebruikmaking van aanwezige zadenbanken in de bodem;
- nieuwe verspreide bebouwing langs wegen is mogelijk.

Niet-ontgonnen terrein

Heide (Nh)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud van de kenmerkende heidevegetatie;
- behoud van het aanwezige microreliëf; afzien van berijding door grote machines en plagwerkzaamheden;
- herstellen van de openheid, bijvoorbeeld door kap of dunning van het bos dat merendeels spontaan op de heide is opgekomen;
- tegengaan van heidevreemde vegetatie, bebouwing en verrommeling.

Heide met vennen (Nv)

Idem als hiervoor, met de volgende aanvullingen:

- behoud van de vegetatiekundige en paleo-ecologische waarden van de vennetjes/veentjes;
- creëer zicht vanuit de heide op de vennetjes/veentjes en omgekeerd.

Veen (Na)

Idem als hiervoor.

Nederzettingen

Historische kern met huispercelen, type complex esdorp (Se)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud de onregelmatige paden- en wegenstructuur van het dorpen;
- behoud of herstel de karakteristieke structuur van bebouwing, die deels wel en deels niet op de wegenstructuur is georiënteerd;
- haak bij nieuwe ontwikkelingen aan bij bouwmassa en specifieke karakteristieken van de aanwezige bebouwing, zoals de deeldeuren die naar de straatzijde wijzen;
- behoud de open structuur rond de oudere bebouwing en stimuleer de aanleg van eenvoudige (moes)tuinen en boomgaarden rond de bebouwing;
- behoud en versterk de positie van de brinken in het dorp, onder meer door eventuele beplanting van de brink en herstel of behoud van de poel;
- zorgvuldige omgang met materiaalgebruik in de dorpen, bijvoorbeeld door de wegen niet te asfalteren, maar hiervoor klinkers te gebruiken.
- behoud en herstel van lanen langs de wegen vanuit de brinken, waarbij aan de zijde van de es de laanbeplanting stond bij de rand van het dorp.

Historische kern met huispercelen, type complex esdorp (Sec)

Idem als hiervoor.

Historische kern met huispercelen, type lintdorp (Sl)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud van de specifieke lintstructuur van op zich staande erven met woonhuizen;
- uitbreiding van bebouwing in het lint is mogelijk, maar behoud doorzichten tussen de erven naar het boerenland.

Historische kern met huispercelen, type lintdorp met plaatselijke verwijding (Slp)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud en ontwikkeling van primaire functies langs de Hoofdweg;
- behoud van Hoofdweg en Kosterijweg als levensaders van het dorp;
- zorgvuldigheid bij ontwerp van nieuwe bouwplannen t.a.v. de dorpsvorm.

Historische kern met huispercelen, type verspreid veendorp (Sv)

Bij ontwikkeling van dit landschapstype streven naar:

- behoud het verspreide karakter van de bebouwing.

Historisch water

Meer (Wm)

- Geen specifiek eigen beleid;
- gemeente is volgend op beleid van terreinbeherende organisaties (Natura 2000).

5.1.2e -RAPPORT 2622

Een juweel tussen twee provinciehoofdsteden

Een cultuurhistorische waardenkaart
van de gemeente Tynaarlo

Archeologisch Adviesbureau

1500 voor Chr.

3750 voor Chr.

2200 voor Chr.

700 voor Chr.

150 na Chr.

320 na Chr.

250 na Chr.

1650 na Chr.

5.1.2e -RAPPORT 2622

Een juweel tussen twee provinciehoofdsteden

**Een cultuurhistorische waardenkaart
van de gemeente Tynaarlo**

5.1.2e & 5.1.2e

Archeologisch Adviesbureau

Colofon

Opdrachtgever: gemeente Tynaarlo

Titel: Een juweel tussen twee provinciehoofdsteden; een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Tynaarlo

Status: eindversie

Datum: 12 februari 2013

Auteurs: 5.1.2e & 5.1.2e

Projectcode: TYCU

Bestandsnaam: RA2622_TYCU

Projectleider: 5.1.2e

Projectmedewerker: 5.1.2e

ARCHIS-vondstmeldingsnummer: n.v.t.

ARCHIS-waarnemingsnummer: n.v.t.

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: n.v.t.

Bewaarplaats documentatie: 5.1.2e Oost-Nederland

Autorisatie: 5.1.2e

Bevoegd gezag: gemeente Tynaarlo

ISSN: 0925-6229

5.1.2e Archeologisch Adviesbureau B.V.

5.1.2e

5.1.2e Weesp

Postbus 5069

5.1.2e Weesp

telefoon: 5.1.2e

telefax: 5.1.2e

E-mail: 5.1.2e@raap.nl

© 5.1.2e Archeologisch Adviesbureau B.V., 2013

5.1.2e Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Samenvatting

Het landschap van Tynaarlo is niet alleen een lust voor het oog voor zowel bewoners van de gemeente als bezoekers van buiten, het representeert ook een grote cultuurlandschappelijke waarde en is bovendien erg divers. Daardoor is het niet alleen geschikt om te koesteren en van te genieten, maar ook om te gebruiken bij ruimtelijke ontwikkelingen en te verzilveren voor recreatieve en toeristische doeleinden en als promotiemiddel voor de vestiging van nieuwe inwoners en bedrijven.

Deze studie geeft, in woord, beeld en op kaart, een inhoudelijk overzicht van deze diversiteit. Dit overzicht van het cultuurhistorisch erfgoed van de gemeente Tynaarlo, bestaande uit een inventarisatie en een waardering, is opgesteld vanwege de wettelijke verplichting per 1 januari 2012 om in de ruimtelijke planvorming rekening te houden met cultuurhistorische waarden.

In de gemeente Tynaarlo, de enige Nederlandse gemeente die ligt ingeklemd tussen twee provinciehoofdsteden, hebben we landschaps- en dorpstypen onderscheiden, met subtypen variërend van de essen en bouwlandkampen tot diverse beekdal- en heideontginningslandschappen. Deze (sub)typen zijn vlakdekkend in beeld gebracht op kaartbijlage 1, met op kaartbijlage 2 details van 17 dorpen (of combinaties van dorpen, zoals Eelde-Paterswolde). In het rapport worden de kenmerken van de uiteenlopende landschapstypen nader omschreven. Daarnaast is een groot aantal cultuurhistorisch waardevolle elementen in beeld gebracht, variërend van historische wegen en waterlopen tot strubbenbossen, monumentale gebouwen, markegrenzen en sporen van de Tweede Wereldoorlog.

Kaartbijlage 3 geeft de waardering van de gebieden weer op het niveau van landschappen als ensembles van cultuurhistorische waarden. Elk deelgebied op de kaart is afzonderlijk gewaardeerd op een aantal aspecten, resulterend in een hoge, middelmatige of lage eindscore. Gebieden met een hoge cultuurhistorische waarde liggen over de hele gemeente verspreid. Een middelmatige score is met name toegekend aan de vele heideontginningen. Gebieden met een lage cultuurhistorische waarde blijken in de gemeente Tynaarlo nauwelijks voor te komen. Dit is in lijn met het idee dat een groot deel van Drenthe relatief weinig te lijden heeft gehad onder ruimtelijke ontwikkelingen van de 20e eeuw, waardoor veel historisch cultuurlandschap gespaard is gebleven of juist is versterkt.

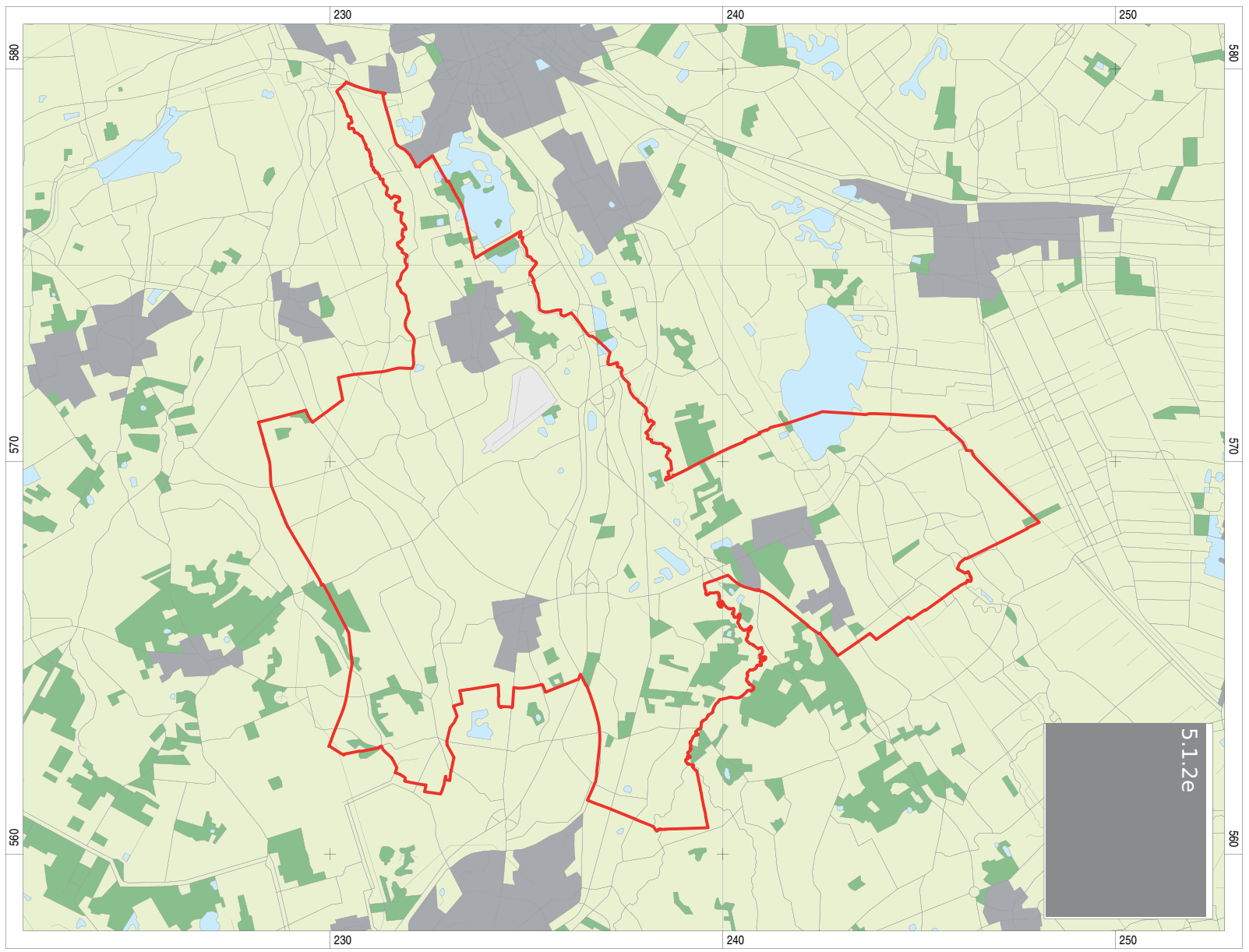
Alle vastgelegde informatie is via een zogenaamd GIS, een geografisch informatiesysteem, toegankelijk gemaakt. De databases die zijn vervaardigd, zijn met een handleiding bij de eindversie van deze rapportage opgeleverd. Dat maakt de voltooiing van deze kaart niet het einde, maar het begin van proces om de cultuurhistorie van de gemeente Tynaarlo nog prominenter op de kaart te zetten dan al is gebeurd.

Een juweel tussen twee provinciehoofdsteden

Een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Tynaarlo

Inhoud

Samenvatting	5
1 Inleiding	9
1.1 Kader	9
1.2 Situering van het onderzoeksgebied	11
1.3 Onderzoeksopzet, leeswijzer en taakverdeling	11
1.4 Dankwoord	12
2 Methoden en bronnen	13
2.1 Algemene uitgangspunten	13
2.2 Landschaps- en dorpstypen	14
2.3 Bouwkunst, stedenbouw, landschapselementen en archeologische vindplaatsen	20
3 Inventarisatie en waardering	21
3.1 Historisch cultuurlandschap	21
3.2 Bouwkunst en stedenbouw	52
3.3 Landschapselementen en archeologische vindplaatsen	55
3.4 Cultuurhistorische hoofdstructuur gemeente Tynaarlo	66
3.5 Verantwoord gebruik van de kaartbijlagen	67
Literatuur	69
Overzicht van figuren, tabellen en (kaart)bijlagen	71
Bijlage 1: Verslag workshop Cultuurhistorie en RO	73
Bijlage 2: Wegen, circa 1900	75
Bijlage 3: Landschapstypen en motivatie waardering	77

Figuur 1. Ligging van de gemeente Tynaarlo; inzet: ligging in Nederland (ster).

1 Inleiding

1.1 Kader

Het torenspitsje van Eelde steekt, niet ver meer van ons, boven de boomgroepen en de korenvelden uit. Spoedig zijn de eerste huizen met hun rieten daken bereikt en wij zijn in de kom van het landelijke dorp, bij de kerk onder de linden. Vrolijk is 't gestoffeerd. De breede zilveren oorijzers met gouden knoppen van de dochteren des lands flonkeren in de zon. Hooge sjeezen en bontbeschilderde speelwagentjes, met kloeke paarden bespannen en met kostelijk uitgedoschte boerinnen beladen, ratelen over den grintweg. 't Is Zondag, en alles is in feestdosch en in feestelijke stemming. We daar rijden, behoren hier niet te huis; 't zijn 'dikke'boeren uit den omtrek, die een ridje maken. Straks, te Paterwolde, zullen wij velen hunner weêrzien. We daar drentelen langs de straat, of babbelen bij de huisdeur, in vrolijke groepjes vereenigd, met kleurige pakjes en blinkenden hoofdtooi, zijn meiskens uit het dorp of uit omliggende buurschappen. De mannen en jongens zijn stemmig en donker gekleed. Maar allen is het aan te zien, dat de welvaart niet alleen bij de Groninger landbouwers heerscht. Ook Eelde en zijn bevolking draagt het voorkomen van voorspoed en bloei, al zijn de meesten zijner voormalige heerenhuizen gesloopt en al neemt het niet meer, als vroeger, een der hoogste plaatsen onder de Drentsche dorpen in. De landbouw levert er een ruim bestaan; de veenerij geeft er werk en brood; de woeste gronden, gelijk wij ze hier en daar zien, met ruwe biesen en ruige struweelen begroeid, of met zwarte, weeke derrie bedekt, geven brandstof en, bij goede behandeling, weiden en akkermaalsbosschen. Vooral het Hoornsche diep, dat op korten afstand vloeit, draagt het zijne tot den vooruitgang der dorpelingen bij. Zij hebben daardoor een gemakkelijken gemeenschapsweg met 'de stad', wier weekmarkten zij druk tot verkoop hunner producten en tot inkoop hunner benodigd heden bezoeken. Groote, deels nieuwe hofsteden zien wij dan ook in genoegzame getale, zoowel te Eelde zelf, als langs den weg naar het onderhoorige fraaije gehucht Paterwolde, dat ook en vooral om zijn buitenplaatsen vermaard is.¹

De reisbeschrijving die dominee 5.1.2e in de tweede helft van de 19e eeuw maakte is exemplarisch voor de toenemende interesse in het Drentse landschap in zijn tijd.² Was het destijds vooral het toerisme voor de hogere klassen die opkwam door verbetering van de ontsluiting, momenteel neemt de aandacht voor het Drentse erfgoed eveneens toe in beleidsmatig en planologisch opzicht. Het Cultuurhistorisch Kompas (2009), de Erfgoedatlas van Tynaarlo (2010) en de cultuurhistorische waardenkaarten van Coevorden, Emmen (2011) en Westerveld (2012) zijn daar duidelijke voorbeelden van.³

¹ 5.1.2e, 1879, p. 241-242.

² 5.1.2e, 2004, p. 75-78; Een ander fraai voorbeeld van een landschapsbeschrijving van Zeegse en omgeving is *Op en om Adderhorst* van prof. 5.1.2e uit 1933.

³ 5.1.2e e.a., 2009; 5.1.2e e.a., 2010; 5.1.2e, 2008; Daarnaast hebben vrijwel alle gemeenten in Drenthe een eigen archeologische waarden- en verwachtingskaart.

Een belangrijk verschil met de situatie in de periode dat 5.1.2e leefde is dat de omgang met cultureel erfgoed tegenwoordig veel meer in de samenleving en beleidsvorming is ingebed en dat daardoor de zorg voor cultureel erfgoed professioneler en minder vrijblijvend is dan voorheen. De waarde van cultureel erfgoed wordt tegenwoordig breed onderkend. Het zorgt voor sociale cohesie onder bewoners die zich 'thuis' voelen in hun regio, is een inkomstenbron vanuit het toerisme en geeft handvatten voor een kwalitatief hoogwaardig ruimtelijk beleid. Tynaarlo bezit aan cultuurhistorisch erfgoed een goudmijn, die positief kan worden ingezet voor *branding* op het vlak van economie, wonen, recreatie en toerisme.

Landelijke plicht, provinciaal kader en gemeentelijke ambities

Het is niet toevallig, gezien de ontwikkelingen van de afgelopen decennia, dat door wijziging van het Besluit ruimtelijke ordening en de Monumentenwet vanaf januari 2012 landelijk rekening dient te worden gehouden met cultuurhistorische (lees: cultuurlandschappelijke en bouwhistorische) waarden in bestemmingsplannen. Eerder al had archeologie een wettelijke en/of planologische vertaling had gekregen en konden bouwhistorische waarden via de monumentenverordening worden geborgd. Daarmee krijgen cultuurhistorische waarden een volwaardige plek binnen de ruimtelijke ordening.

De provincie Drenthe heeft in 2009 het Cultuurhistorisch Kompas vastgesteld waarin de kaders zijn geformuleerd voor het provinciaal erfgoedbeleid. De gemeente heeft binnen deze kaders beleidsvrijheid om haar erfgoedbeleid vorm te geven en verder te specificeren.

De gemeente Tynaarlo hecht waarde aan haar cultureel erfgoed en heeft zich daarom tot doel gesteld om het cultuurhistorisch erfgoed een nadrukkelijke plek te geven in de ruimtelijke planvorming. Dat wil zij via twee sporen doen, namelijk a) ontwikkelingsgerichtheid, waarbij cultuurhistorie een inspiratiebron is voor profilering (*branding*) van de gemeente en b) als informatiebron voor ruimtelijke planologie.

In opdracht van de gemeente Tynaarlo heeft 5.1.2e Archeologisch Adviesbureau in de periode juni-november 2012 een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Tynaarlo op schaal 1:25.000 opgesteld. De cultuurhistorische waardenkaart moet de basis gaan vormen voor toekomstig cultuurhistorisch beleid (o.a. planologische borging), maar kan daarnaast inspiratie bieden voor recreatie, erfgoededucatie en PR- marketingstrategieën of ruimtelijk ontwerp (inrichting en beheer). In deze studie besteden we vooral aandacht aan het tastbare, landschappelijke en bouwkundige erfgoed. Op aspecten die meer als immaterieel erfgoed beschouwd kunnen worden (treinkaping De Punt, Meisje van Yde, Zuidlaardermarkt, Bloemencorso) ligt minder de nadruk, maar zeker voor de bovengenoemde zaken anders dan het strikte ruimtelijk beleid zijn deze waarden onmisbaar.

De cultuurhistorische waardenkaart vormt overigens zeker niet het begin van een cultuurhistorisch beleid. De gemeente Tynaarlo heeft onder meer door de genoemde Erfgoedatlas en het alomtegenwoordige Landschapsonwikkelingsplan Tynaarlo (LOP) in de afgelopen jaren al ambitieuze stappen gezet richting een gedegen beleid op het vlak van het cultureel erfgoed.⁴

⁴ Zie onder meer de positieve reactie van Natuur en Milieufederatie Drenthe: <http://www.nmfdrenthe.nl/?page=1809>.

1.2 Situering van het onderzoeksgebied

De gemeente Tynaarlo ligt in het noorden van de provincie Drenthe, op de overgang van het Drents Plateau naar de veenontginningen rond de stad Groningen en de broekontginningen en veenkoloniën in het Hunzedal (figuur 1). De gemeente is in 1998 ontstaan door samenvoeging van de toenmalige gemeenten Zuidlaren, Eelde en Vries. De gelijknamige hoofdkernen van die voormalige gemeenten zijn ook nu nog de belangrijkste kernen binnen de gemeente Tynaarlo. De andere kernen in de gemeente zijn Paterswolde (een dubbelkern met Eelde), Tynaarlo, Eelderwolde, Yde, Zeijen, Donderen, De Groeve, Zeegse, Midlaren, Zuidlaarderveen, De Punt, Bunne, Taarlo, Winde en Oudemolen. Met een oppervlakte van 147,65 km² levert dat een bevolkingsdichtheid op van 225 inwoners per km².

De gemeente wordt ontsloten door de Rijksweg A28 en de provinciale wegen N34 en N386. De spoorlijn van Meppel naar Groningen (Staatslijn C) loopt door de gemeente, maar er zijn op dit moment geen stations meer binnen de gemeente. In het verleden waren er stations te Vries-Zuidlaren en De Punt en een stopplaats in Oudemolen.

De afwatering vindt plaats in noordelijke richting in de richting van Groningen. De gemeente Tynaarlo grenst aan de Drentse gemeenten Noordenveld, Assen, Aa en Hunze en de Groningse gemeenten Groningen, Haren en Hoogezand-Sappemeer.

Tynaarlo is daarmee de enige gemeente van Nederland die aan twee provinciehoofdsteden grenst. Uit het landschap blijkt dat onder meer door de vele landgoederen en buitenplaatsen, maar ook door de vroege sporen van recreatie en toerisme waar al vroeg in de 20e eeuw vanuit de steden vraag naar was. Dit alles heeft bijgedragen aan de bijzondere kwaliteiten die de gemeente Tynaarlo kenmerken. Het is met recht een juweel tussen twee provinciehoofdsteden te noemen!

1.3 Onderzoekopzet, leeswijzer en taakverdeling

Het onderzoek is vooral uitgevoerd langs twee lijnen, namelijk een kartering van landschapstypen en een inventarisatie van landschapselementen en historische bouwkunst. Naast een cultuurhistorische waardenkaart voor het gehele gemeentelijk grondgebied (kaartbijlage 1) en details van de kernen (kaartbijlage 2) zijn er ook kaartbijlagen opgenomen met een gebiedswaardering (kaartbijlage 3).

5.1.2e (5.1.2e Oost-Nederland) was als projectleider verantwoordelijk voor de loop van het project en de communicatie. Daarnaast hield hij zich voornamelijk bezig met de landschapstypologie en de rapportage. 5.1.2e (5.1.2e Oost-Nederland) verwerkte de vele elementen-inventarisaties tot homogene en systematisch opgebouwde bestanden. 5.1.2e was als cartograaf bij het project betrokken, en 5.1.2e voerde de redactie en opmaak van het rapport uit. 5.1.2e (5.1.2e Noord-Nederland) nam de projectbegeleiding voor zijn rekening.

1.4 Dankwoord

Aan de totstandkoming van de kaarten en het toelichtende rapport hebben meerdere personen binnen en buiten de gemeentelijke organisatie meegewerkt. Namens de gemeente waren dat 5.1.2e (archeologie en monumentenzorg), 5.1.2e (natuur en landschap), 5.1.2e (geo-informatie), 5.1.2e (geo-informatie), 5.1.2e (stedenbouw), 5.1.2e (RO), 5.1.2e (RO), 5.1.2e (RO), 5.1.2e (groen), 5.1.2e (archivaris) en 5.1.2e (jurist). Namens de historische verenigingen leverden 5.1.2e (Historische Kring Yde-De Punt), 5.1.2e (Historische Vereniging Ol Eel), 5.1.2e (Historische Vereniging gemeente Zuidlaren) en 5.1.2e (Wergroep Oud Donderen) een bijdrage. Voor de aanlevering van de nodige digitale gegevens van inventarisaties waren 5.1.2e en 5.1.2e (Landschapsbeheer Drenthe en 5.1.2e, 5.1.2e en 5.1.2e (Provincie Drenthe) verantwoordelijk. 5.1.2e (provincie Drenthe) begeleidde de formulering van beleidsadviezen, en 5.1.2e (architectuurhistorica, Libau) droeg bij aan de inventarisatie. Bij het adviestraject was 5.1.2e (planjurist, Buro Vijn) betrokken. Aan allen zeggen we dank voor de geleverde bijdrage en samenwerking.

2 Methoden en bronnen

2.1 Algemene uitgangspunten

Belangrijkste doel van dit rapport en de bijbehorende kaartbijlagen is het inzichtelijk maken van de aanwezige cultuurhistorische waarden op het grondgebied van de gemeente Tynaarlo binnen de grenzen van de projectomschrijving. Onder cultuurhistorische waarden verstaan we ruimtelijke structuren, sporen en relictten uit het verleden, bovengronds en ondergronds, waaraan een wetenschappelijke, politieke en/of maatschappelijke waarde wordt toegekend. We volgen in dit rapport de gangbare adviesvolgorde 'inventarisatie, waardering, selectie'.

Het eindproduct van het onderzoek bestaat uit op perceelsniveau (100-1.000 m²) uitgewerkte kaartbeelden gekoppeld aan een geografisch informatiesysteem (GIS met databases) met exacte gegevens over de geografische ligging en aard van waardevolle cultuurlandschappelijke en historisch (steden)bouwkundige waarden en elementen. De presentatieschaal van de cultuurhistorische waardenkaart (kaartbijlage 1) is 1:25.000 conform de schaal van de archeologische waarden- en verwachtingskaart die BAAC in 2011 opstelde.⁵ De detailkaarten van de dorpen (kaartbijlage 2) zijn op een schaal van 1:7.500 gepresenteerd. De achterliggende digitale informatie zal met een zo hoog mogelijke nauwkeurigheid worden gekarteerd, zodat de gegevens op perceelsniveau kunnen worden toegepast.

Ten behoeve van de kartering/inventarisatie van landschapstypen en -elementen zijn de volgende bronnen gebruikt:

- kadastrale minuutplannen, ca. 1825;
- Topografisch-Militaire Kaart, 1850, in nettekening en steendruk;
- Chromotopografische Kaart des Rijks (bonnebladjes), ca. 1910 en ca. 1935;
- Topografische Kaart van Nederland, 1954-heden;
- algemene literatuur over Drenthe en bijzondere literatuur over (delen van) de gemeente Tynaarlo (zie literatuurlijst), waaronder de Erfgoedatlas van Tynaarlo;
- databases behorend tot of afkomstig uit de archeologische waarden- en verwachtingskaart, het Geoportaal van de Provincie Drenthe (waarin o.a. Cultuurhistorisch Kompas en Omgevingsvisie zijn verwerkt) en digitale documentatie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en Landschapsbeheer Drenthe;
- bijeenkomsten met de vertegenwoordigers van de historische verenigingen in de gemeente Tynaarlo.

⁵ 5.1.2e e.a., 2011.

2.2 Landschaps- en dorpstypen

2.2.1 Kartering

Het karteren van landschaps- en dorpstypen dient systematisch en consequent plaats te vinden. Binnen elk landschaps- en dorpstype zou de variatie zo gering mogelijk moeten zijn. Uiteraard is dat nooit volledig te bereiken, omdat het landschap per definitie veelvormig is en je altijd zult moeten generaliseren. Desondanks zijn de afgelopen jaren met succes classificatiesystemen voor het historisch cultuurlandschap ontwikkeld, passend in een Wageningse traditie van landschapstypologie bij de Stichting voor Bodemkartering en zijn opvolgers.⁶

Het doel van dit onderdeel is het karteren van de aanwezige landschapstypen en dorpstypen en daarmee het leggen van een gedegen basis voor een gebiedsgerichte planologische en beleidsmatige benadering van cultuurhistorie. In de afgelopen jaren is er al de nodige aandacht besteed aan het typeren van verschillende landschappen in de gemeente Tynaarlo, onder meer in het Landschapsontwikkelingsplan (2009) en de Erfgoedatlas van Tynaarlo (2010). Met name de typologie uit het LOP biedt een goede basis. De subtiele verschillen die het landschap en de daarin aanwezige cultuurhistorie nu juist zo bijzonder maken worden in deze cultuurhistorische inventarisatie verder verfijnd en gekarteerd op schaal 1:10.000.

In het LOP is een disciplineoverstijgende typering opgenomen met elf landschapstypen die verbonden kunnen worden met de verder uitgewerkte cultuurhistorische landschapstypering die we hier zullen presenteren:⁷

- beekdalen - bovenloop en brongebied;
- beekdalen - middenloop;
- beekdalen - benedenloop;
- dorpsomgeving in het esdorpenlandschap;
- lintdorp in de randveenontginning;
- lage rug;
- flank;
- jonge ontginningslandschappen droog;
- jonge ontginningslandschappen nat;
- jonge ontginningen heidebossen;
- landgoederen.

Centraal in de gekozen methodiek voor de cultuurhistorische landschapstypering staat het historische landschaps- of dorpstype en wat daarvan in het tegenwoordige landschap nog terug te vinden is. Daarmee biedt de gedetailleerde typering, bruikbaar op perceelsniveau een goede en kwalitatief hoogwaardige basis om de historische kwaliteiten van het agrarisch en stedelijk cul-

⁶ 5.1.2e & Brand, 2011; Wageningen is één van de fundamenteën van de historische geografie in Nederland, achtereenvolgens onder leiding van 5.1.2e (1909-1999), 5.1.2e, 5.1.2e en hun medewerkers aan de Stichting voor Bodemkartering, DLO-Staring Centrum, Alterra en de Wageningen Universiteit. Toepassing van kennis in beleidsvorming is altijd een peiler geweest binnen de Wageningse instituten. Daarom wordt er wel gesproken over Wageningse tradities binnen de historische geografie.

⁷ De eenheden zijn voor het LOP in kaart gebracht, maar de begrenzing is relatief schetsmatig en niet geschikt voor directe vertaling in het bestemmingsplan.

tuurlandschap te monitoren, te stimuleren en op andere wijzen te gebruiken voor gemeentelijk beleid. Het zorgvuldig karteren van landschapstypen is dé manier om cultuurhistorische waarden niet alleen te inventariseren, maar vooral ook planologisch te verankeren. Bovendien biedt deze manier de beste mogelijkheden om cultureel erfgoed niet alleen te beschermen, maar ook op een positieve manier te ontwikkelen. Door middel van het helder krijgen van de essentiële en gedetailleerde kenmerken van de verschillende landschapstypen kan het landschap ook inspirerend werken en kunnen kansen en mogelijkheden optimaal benut worden. Historische contrasten tussen verschillende landschapstypen, zowel de hoofdlijnen als subtiele verschillen, kunnen versterkt worden. Daarvan profiteert niet alleen het landschap zelf, maar ook bijvoorbeeld de gebruikers, bewoners en recreanten die elk op hun eigen manier met het landschap te maken hebben.

2.2.2 Vergelijking van methodieken

De manier van classificeren die we voor het landschap van de gemeente Tynaarlo hebben toegepast, sluit aan op wat we de Wageningse methode kunnen noemen. In de kern komt het erop neer dat we op basis van de kenmerken van het landschap in het midden van de 19e eeuw het landschap in een aantal hoofdtypen indelen die vervolgens weer onderverdeeld zijn in subtypen.

De gekozen hoofdtypen sluiten aan bij de meest gangbare classificatiesystemen. De hoofdtypen vertonen bovendien overeenkomsten met de landschapstypen zoals die in het LOP zijn gebruikt. In tabel 1 noemen we de hoofdtypen in het cultuurlandschap van Tynaarlo, de corresponderende hoofdtypen uit de cultuurhistorische laag van het LOP van de gemeente Tynaarlo en de hoofdtypen uit het veel gebruikte classificatiesysteem Histland-11 van Alterra, onderdeel van Wageningen University and Research Centre.⁸

CHW Tynaarlo	LOP	Histland-11
kampongginningen met plaatselijk essen	essen	kampongginningen met plaatselijk essen
agrarische veenontginningen	wegdorpen van laagveenontginningen, beekdalen	middeleeuwse agrarische veenontginning
veenkoloniën	beekdalen	veenkoloniën
jonge heide- en broekontginningen	landschap van de jonge ontginningen	heideontginningen
oude heideontginningen	-	-
niet-ontgonnen terrein	esdorpenlandschap	droge en natte heide
nederzettingen	esdorpen, wegdorpen	bebouwde kom
beekdalen en broeken	beekdalen, wegdorpen van veenrandontginningen	kampongginningen met plaatselijk essen
oude bossen	-	kampongginningen met plaatselijk essen
landgoederen en buitenplaatsen	landgoed	-

Tabel 1. Vergelijking van cultuurhistorische landschapstyperingen volgens verschillende methodieken.

Alhoewel er voor deze drie classificaties afzonderlijk gekarteerd is en zowel de uitgangspunten als de begrenzingen van de deelgebieden dus verschillend zijn, is de benadering op hoofdlijnen vergelijkbaar en komen sommige categorieën één op één terug in de verschillende systemen. Het

⁸ Histland-11 maakt onderdeel uit van de Kennisinfrastructuur Cultuurhistorie (KICH).

voornaamste verschil zit in de verdere detaillering van dit kaartbeeld. Het LOP kent geen verdere verdiepingsslag op landschapstypologisch vlak en alhoewel er door Bureau Overland wel een verdiepende methodiek voor Histland-11 is ontwikkeld, is deze voor Drenthe nooit uitgewerkt. Daarom hebben wij gemeend op basis van eigen inzichten een verdiepingsslag te maken, waarbij elk hoofdtype in maximaal elf (maar veelal minder dan dat) subtypen is verdeeld.

2.2.3 *Uitgangspunten van de typologie*

Voor de kartering van de landschapstypen heeft de Topografisch-Militaire Kaart van Nederland een belangrijke rol gespeeld als ijkjaar. Op basis van deze kaart zijn de grenzen tussen de verschillende landschapstypen, zowel op hoofd- als op subniveau, getrokken (tabel 2). De kartering voor de TMK heeft plaatsgevonden tussen 1844 en 1852, waarna tussen 1850 en 1864 alle kaartbladen verschenen. Veldtekeningen en daarop gebaseerde nettekeningen vormden de basis van de TMK, die in zijn eindversie als zwart-witte steendruk is verschenen.

Na een kartering van de hoofdlandschapstypen werden deze eenheden verdeeld in kleinere gebieden, waarbij als stelregel werd gehanteerd dat een belangrijk deel van de ruimtelijke variatie in deze subtypen gevangen moest worden. Deze verdeling is gemaakt op basis van een aantal criteria:

- verschil in vorm, regelmaat en positionering;
- verschil in historisch en hedendaags grondgebruik;
- verschil in genese;
- verschil in natte/droge omgeving;
- verschil in openheid/geslotenheid voor wat betreft opgaand groen.

Sommige landschapstypen laten zich in slechts enkele subtypen onderverdelen vanwege de relatief grote eenvormigheid, andere zijn zo divers dat er niet minder dan elf subtypen onderscheiden moesten worden. In vrijwel alle gevallen werd gezocht naar landschappelijke diversiteit binnen de landschappen zoals deze zich omstreeks 1850 manifesteerden. Bij één categorie was dat niet mogelijk, namelijk de jonge heide- en broekontginningen. Primair kenmerk van deze gebieden was juist dat ze in 1850 nog uit heide, veen of stuifzand bestonden en pas naderhand in cultuur zijn gebracht, waardoor een veelvoud aan landschapstypen ontstond. Daarvoor moest dus een aanvullend ijkmoment gezocht worden. Uiteindelijk is besloten de huidige situatie als referentie te kiezen. Dat vangt in elk geval de hoofdlijn van de dynamiek die tussen 1850 en heden heeft opgetreden (bijvoorbeeld: voormalig stuifzand, nu naaldbos). Dat laat onverlet dat het mogelijk is dat er landschapsontwikkelingen plaats hebben gevonden die niet in een classificatiesysteem te vangen zijn. Zo zullen de landschappelijke eenheden die passen in de categorie 'voormalige heide, nu bebouwd gebied' in veel gevallen niet hun vorm hebben gekregen doordat een recreatiepark rechtstreeks op de heide werd gebouwd. Er zal bijvoorbeeld een fase van bebossing tussen hebben gezeten, die je door deze systematiek kunt missen. Een dergelijk onderzoek vraagt echter meer flexibiliteit dan binnen een gebiedsdekkende typologie op een gemeentelijk schaalniveau past, en vraagt om een nadere verdiepingsslag op een lager schaalniveau.

kampontginningen met plaatselijk essen	
es	Ke
bouwlandkamp	Kb
nieuwlandkamp	Kn
kleinschalig kampenlandschap met lintbebouwing	Kl
kleinschalig kampenlandschap met verspreide bewoning	Kv
beekdal en broeken	
beekdal met overwegend blokvormige verkaveling	Bb
beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	Bs
beekdal, overwegend onverkaveld	Bn
halfopen, onregelmatig verkaveld broek	Bh
Hunzelaagte - halfopen, strookvormig verkaveld broek	BHa
Hunzelaagte - open, blokvormig verkaveld broek	BHb
Hunzelaagte - open, strookvormig verkaveld broek	BHc
agrarische veenontginningen	
Hollandveenontginning met blokvormige verkaveling	Ahb
Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling	Ahs
Hollandveenontginning met bouwlandkampen	Ahb
Hollandveenontginning met veenplassen	Ahv
Hollandveenontginning, overwegend onverkaveld	Aho
Groningse veenontginning	Ag
veenkoloniën	
veenkolonie, Drents-Gronings type	Qf
oude bossen	
bestaand gemengd bos	Ug
voormalig bos, nu merendeels landbouwgrond	Ul
voormalig bos, nu bebouwd gebied	Ub
landgoederen en buitenplaatsen	
buitenplaats, oorspronkelijk relatief gesloten	Lg
buitenplaats, oorspronkelijk relatief open	Lo
buitenplaats, type omgracht huis	Lh
oude heideontginningen	
regelmatige kampontginning	Or
onregelmatige kampontginning	Oo
jonge heide- en broekontginningen	
voormalige heide, nu bebouwd gebied	Hhb
voormalige heide, nu buitenplaats	Hhh
voormalige heide, nu bos	Hhn
rationele landbouwontginning, relatief droog	Hld
rationele landbouwontginning, relatief nat	Hln
voormalig stuifzand, nu bebouwd gebied	Hsb
voormalig stuifzand, nu bos	Hsn
voormalig stuifzand, nu landbouwgrond	Hsl
voormalig veen, nu bebouwd gebied	Hvb
voormalig veen, nu buitenplaats	Hvh
voormalig veen, nu landbouwgrond	Hvl
niet-ontgonnen terrein	
heide	Nh
heide met vennen	Nv
veen	Na
nederzettingen	
historische kern met huispercelen, type esdorp	Se
historische kern met huispercelen, type complex esdorp	Sec
historische kern met huispercelen, type lintdorp	Sl
historische kern met huispercelen, type lintdorp met plaatselijke verwijding	Slp
historische kern met huispercelen, type verspreid veendorp	Sv
historisch water	
meer	Wm

Tabel 2. De onderscheiden landschaps- en dorpstypen met subtypen.

2.2.4 Waardering

De waardering van het historisch cultuurlandschap heeft plaatsgevonden door elk gekarteerd deelgebied op drie criteria te beoordelen:

1. de gaafheid van de topografie ten opzichte van de situatie omstreeks 1850, d.w.z. type grondgebruik, verkaveling, etc.;
2. de gaafheid van de fysiognomie ten opzichte van de situatie omstreeks 1850, d.w.z. de openheid of geslotenheid van het landschap (aan- of afwezigheid van opgaand groen), de aanwezigheid van bebouwing, etc.;
3. de aanwezigheid van bijzondere kenmerken, waardoor het gebied een hogere waardering zou moeten krijgen dan het op basis van andere twee criteria zou krijgen.

Op elk criterium is een score van 0 tot 5 genoteerd.⁹ Voor de eerste twee criteria is dat op basis van een strakke definitie gebeurd (tabellen 3 en 4), voor de laatste op basis van 'expert judgement'. Voor het derde criterium hebben we geen exacte omschrijving gegeven wat er onder welke score verstaan wordt, omdat dit per deelgebied kan verschillen en het afhangt van de bijzonderheid die in dat specifieke deelgebied aan de orde is.

score	omschrijving
0	volledig gewijzigd
1	overbouwd
2	verkaveling sterk gewijzigd, grondgebruik sterk gewijzigd
3	hoofdstructuur verkaveling grotendeels intact, grondgebruik sterk gewijzigd óf hoofdstructuur in belangrijke mate gewijzigd, maar grondgebruik grotendeels intact
4	hoofdstructuur verkaveling grotendeels intact, grondgebruik merendeels intact
5	verkaveling grotendeels intact, grondgebruik grotendeels intact

Tabel 3. Waardering gaafheid van de topografie.

score	omschrijving
0	volledig gewijzigd
1	overbouwd
2	openheid/geslotenheid sterk gewijzigd, bebouwing grotendeels verplaatst
3	openheid/geslotenheid half intact, bebouwing deels origineel, deels gewijzigd
4	openheid/geslotenheid grotendeels intact, bebouwing merendeels origineel gesitueerd
5	openheid/geslotenheid grotendeels intact, bebouwing als origineel gesitueerd

Tabel 4. Waardering gaafheid van de fysiognomie.

Een totaalwaardering werd uiteindelijk berekend door de drie scores op te tellen en door drie te delen. Voor een gewogen gemiddelde werden geen argumenten gevonden. Daardoor telt elk criterium even zwaar. De scores die uit deze berekening kwamen, zijn in zes waarderingscategorieën (van zeer laag tot zeer hoog) verdeeld (tabel 5). De waardering wordt inhoudelijk gemotiveerd in de GIS-tabellen en in bijlage 3.

⁹ Een waarde van -1 op de drie criteria is gegeven aan de reeds gewaardeerde delen van de bebouwde kom.

gemiddelde score	waardering
0-0,5	zeer laag
0,6-1,4	laag
1,5-2,3	laag-gemiddeld
2,4-3,0	hoog-gemiddeld
3,1-3,9	hoog
4,0-4,7	zeer hoog

Tabel 5. Scores en klassen van de waardering.

Alhoewel op basis van bovenstaande criteria een vrij objectieve score berekend kan worden, blijft de waardering toch een bepaalde mate van subjectiviteit houden. Dat komt niet alleen door het derde criterium ('bijzondere kenmerken'), maar ook door de schaal van het te beoordelen gebied en de begrenzing ervan. Voor de waardering zijn de grotere gebieden, zoals gekarteerd bij de inventarisatie, slechts in zeer uitzonderlijke gevallen verder opgeknipt om willekeur te voorkomen. Een lage waardering voor een gebied betekent daarmee niet dat er in het gebied geen enkele bijzondere individuele waarde kan voorkomen!

Daarnaast dient nog te worden opgemerkt dat de historische kernen niet in de waardering door 5.1.2e zijn meegenomen. Daarvoor is onder meer gebruik gemaakt van de waardering door het Drents Plateau van historische kernen.¹⁰

De gemeente Tynaarlo heeft zelf informatie aangedragen met betrekking tot stedenbouwkundige kwaliteiten. Een deel van het bebouwde gebied heeft daarom op kaartbijlage 3 een hogere waarde gekregen. Voorbeelden zijn de Nieuwe Akkers, de bijzondere naoorlogse woonwijk in Eelde-Paterswolde, een uitbreiding van Yde waarbij de historische kern rond de brink werd gerespecteerd, de hoog gewaardeerde eerste uitbreiding van Vries en de invulling van het voormalige kazerneterrein in Zuidlaren.¹¹ Ook beschermde gezichten zijn waar nodig verwerkt in de waardering, bijvoorbeeld voor Dennenoord.

Jonge ontginningen (1850-1900) zijn gewaardeerd met ijkjaar 1900 als referentie. Ontginningen die pas na 1900 ontstaan zijn en die landelijk en vooral in Drenthe op zeer grote schaal voorkomen, zijn vooralsnog (onder meer vanwege de enorme oppervlakte aan ontginningen uit deze periode) relatief laag gewaardeerd. Specialistisch onderzoek naar late ontginningen zal moeten bepalen of er tussen de dertien-in-een-dozijn-ontginningen nog bijzondere gebieden voorkomen. Ook is er geen bijzondere rekening gehouden met de ruilverkaveling Vries. Doordat één van de vertrekpunten van deze ruilverkaveling was om de oude structuur van het landschap weer beter te benadrukken, hebben de gebieden op basis van de genoemde criteria automatisch een hogere waarde gekregen. Desondanks was de ruilverkaveling Vries ook niet louter positief voor het cultuurlandschap: de historische verkaveling is in de meeste gevallen verloren gegaan.

¹⁰ Deze waardering is opgesteld op basis van brongegevens uit het Geoportaal, waaronder databases uit 'Op weg met het verleden' (1987).

¹¹ 5.1.2e, 1989, p. 193.

2.3 Bouwkunst, stedenbouw, landschapselementen en archeologische vindplaatsen

De verschillende landschapstypen worden gekenmerkt door interessante panden, stedenbouwkundige ensembles, landschapselementen en archeologische vindplaatsen. Binnen dit project zijn geen nieuwe inventarisaties van elementen uitgevoerd, maar vooral de bestaande inventarisaties verzameld en materiaal op basis van informanten verwerkt. Daarbij is ook de opbouw van de GIS-data zo gestructureerd dat de databases aan minimale eisen voldoen. Per database (m.u.v. de bouwkunst, waar andere gegevens relevant zijn) zijn minimaal de kolommen ID_5.1.2e categorie, type, naam, ouderdom en bron opgenomen. Waar mogelijk zijn deze gevuld op basis van de reeds beschikbare informatie in de databases. Als die informatie niet beschikbaar was, zijn de kolommen gevuld met gegevens op basis van de 5.1.2e-systematiek voor het inventariseren van landschapselementen, bijvoorbeeld door categorieën als ‘bestuur’ toe te voegen. Deze categorieën komen terug in de legenda van de kaartbijlagen 1 en 2.

Door deze databases te herstructureren is de bestaande kennis ontsloten en als één consistent geheel beschikbaar. Daarmee is ook duidelijk hoe de geïnventariseerde structuren zich verhouden tot andere cultuurhistorische fenomenen, waardoor er verbanden tussen historische landschapstypen en de daarin aanwezige elementen gelegd kunnen worden. Vragen als ‘is die weg een belangrijk onderdeel van het landschap van de jonge heideontginningen?’ kunnen hiermee zonder problemen worden beantwoord. Voor de wegen Witteveen en Noordscheveld is het antwoord bijvoorbeeld ja, want zij passen in de rationele structuur van het heideontginningslandschap. Een bochtige weg zou hier niet passen.

Ook is er aandacht voor het gebouwde erfgoed. De aanwezige rijksmonumenten, provinciale monumenten en MIP/MSP-objecten zijn aan de kaart toegevoegd, evenals een groot aantal beeldbepalende panden en de objecten uit verschillende ‘rietdakenlijsten’.

De databases voor de landschapselementen zijn zo opgezet dat de kaart in de toekomst eenvoudig aan te vullen is met nieuwe kaartlagen van nieuwe landschapselementen. Verdiepingsslagen kunnen daarmee op elk gewenst moment gemaakt worden. Daarmee wordt niet alleen een statische kaart, maar vooral ook een flexibel GIS samengesteld. Voor de volledigheid zijn ook de archeologische vindplaatsen (AMK-terreinen) toegevoegd. De archeologische waarden- en verwachtingskaart is het primaire beleidsinstrument voor dit aspect.¹²

¹² 5.1.2e e.a., 2011.

3 Inventarisatie en waardering

3.1 Historisch cultuurlandschap

De verschillende onderdelen van het Tynaarlose cultuurlandschap hebben elk hun eigen, bijzondere kenmerken. Om daarin enige helderheid te brengen hebben we een kartering van landschaps- en dorpstypen gemaakt, waarbij we gebieden met een zekere mate van ruimtelijke en historisch-genetische overeenkomst in één categorie hebben opgenomen. Dat er binnen een categorie altijd sprake blijft van enige diversiteit zal niemand verbazen. Het landschap is immers vrijwel nooit planmatig tot stand gekomen, enkele uitzonderingen daargelaten, en dus altijd veelvormig. Niet alle variatie in tijd én ruimte kan immers in hokjes gevangen worden. Toch bieden onderstaande typering meer dan voldoende houvast voor een gedifferentieerde blik op en beleidsvorming ten aanzien van het historisch cultuurlandschap van Tynaarlo. Voor de typologie hebben we nadrukkelijk gebruik gemaakt van belangrijke en recente wetenschappelijke inzichten, zoals het proefschrift van 5.1.2e over het Drentse esdorpenlandschap uit 2004.¹³ Uiteraard is er legio literatuur over het Drentse landschap beschikbaar voor wie verder wil lezen over de geschiedenis, de natuurwaarden en de beleevingsmogelijkheden.

Hier dient nadrukkelijk vermeld te worden dat we bij elk beschreven landschapstype vooral ingaan op karakteristieken die *historisch gezien* deze landschappen kenmerkten. Daarna lichten we toe welke van deze karakteristieken nu nog in de betreffende landschapstypen binnen de gemeente Tynaarlo terug te vinden zijn.

Zoals in de methodiek al is toegelicht, vinden we in de gemeente Tynaarlo de volgende hoofdlandschappen terug, die we eerst kort zullen inleiden om een algemeen beeld te schetsen:

- Kampontginningen met plaatselijk essen: oude complexen van akkerland, vaak wat hoger in het landschap gelegen met daardoor een bodemtype dat geschikt was voor akkerbouw. Het akkerland werd vaak omzoomd door houtwallen en/of houtsingels, waaruit gebruikshout werd geoogst. Het gros van deze ontginningen is op de rugen te vinden.
- Beekdalen en broeken: de nattere delen van het landschap werden als wei- of hooiland gebruikt. Afhankelijk van de afwatering (liep er een beek of niet?) was men gedwongen een slo-tenpatroon aan te leggen. De beekdalen en broekgebieden liggen voornamelijk in de dalen;
- Agrarische veenontginningen: veengebieden zijn met name vanaf de Volle Middeleeuwen in gebruik genomen, in eerste instantie als akkerland en naarmate de bodem verder daalde en het gebied natter werd als weiland.
- Veenkoloniën: in de Nieuwe en Nieuwste tijd werden grote gebieden op de grens van Groningen en Drenthe op industriële wijze van hun veenlaag ontdaan. Daarvoor werd een regelmatig

¹³ 5.1.2e, 2004.

patroon van sloten en afvoerkanalen aangelegd. Na de vervening werd de vrijgekomen grond voor de landbouw geschikt gemaakt.

- Oude bossen: Nederland kende in 1850 nauwelijks bos door eeuwenlange overexploitatie. Het bos dat in 1850 nog bestond (vaak sterk gedegradeerd gebruiksbos, nat broekbos of landgoedbos) noemen we 'oud bos'.
- Landgoederen en buitenplaatsen: vooral vanaf de 17e eeuw werd het landschap rond kastelen en edelmanshuizen volgens specifieke modetrends vormgegeven. Esthetiek speelde hierbij een belangrijke rol. Economisch vormde het huis een eenheid met het landschap eromheen.
- Oude heideontginningen: vóór 1850 werd er nog nauwelijks heide ontgonnen omdat heide noodzakelijk was voor het functioneren van het agrarisch systeem. Gebeurde dat wel, dan betrof het kleine, geïsoleerde eenheden.
- Jonge heide- en broekontginningen: na 1850, toen er alternatieve bemestingsmethoden waren uitgevonden, werden heidevelden en natte broekgebieden in snel tempo in ontginning genomen.
- Niet-ontgonnen terrein: slechts hier en daar bleef een stuk heide gespaard van de ontginning.
- Nederzettingen: hieronder verstaan we oude dorps- en gehuchtkernen zoals die omstreeks 1850 bestonden en vaak hun wortels hadden in vroegmiddeleeuwse boerderijen.
- Historisch water: waterpartijen als het Zuidlaardermeer die een zodanige omvang hadden dat er een afzonderlijk landschapstype aan gekoppeld kan worden.

In het vervolg van dit hoofdstuk gaan we de de verschillende hoofdtypen verder uitsplitsen en karakteriseren.

3.1.1 Kampontginningen met plaatselijk essen

Es (Ke)

Eén van de bekendste en inmiddels beleidsmatig goed geborgde landschapstypen van Drenthe zijn de essen (figuur 2), de open akkercomplexen die ook hun naam hebben gegeven aan de zogenaamde esdorpen. Essen worden over het algemeen gekenmerkt door hun relatief hoge ligging in het landschap, die nog versterkt is door de post-middeleeuwse bemesting met heide- en grasplaggen, vermengd met mest. De ook wel gebruikte term 'bolle akker' is misleidend, omdat de bolle vorm meestal niet voorkomt. En als dat wel het geval is, is dat niet het gevolg van een sterkere ophoging met plaggenmest in het midden dan aan de randen, maar van het onderliggende natuurlijk reliëf.¹⁴ Deze term gebruiken we hier dus niet.

Belangrijke karakteristieken zijn, zoals gezegd, de openheid (de afwezigheid van opgaande beplanting of andere objecten, zoals bebouwing, binnen de es), het historische grondgebruik als akkerland en de omzoming van de es door (voormalig) hakhoutstruweel, in Drenthe bekend als strubben. De essen en strubben liggen veelal op voor agrarisch gebruik gunstige droge keileemgrond (moderpodzolbodem) en zijn ontstaan door de genoemde hakhoutcultuur en intensieve begrazing door schapen uit de vroegere holtten met veel grotere en dikkere bomen.¹⁵ Essen hebben

¹⁴ 5.1.2e, 2004, p. 656-658.

¹⁵ 5.1.2e, 2004, p. 195.

Figuur 2. Blik over de es van Zeijen (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

in hun plattegrond vaak een afgeronde vorm, die gerelateerd is aan het natuurlijke reliëf. 5.1.2e vat de historisch-geografische kenmerken van essen als volgt samen:¹⁶

- Een es is een ruimtelijk begrensde eenheid.
- Op een es is teelt van akkerbouwgewassen het primaire doel.
- Een es heeft een omvang van meerdere percelen en meerdere grondgebruikers.
- Op een es hebben de individuele percelen geen duidelijk zichtbare perceelsgrenzen.

In tegenstelling tot wat wel wordt geschreven, waren de essen geen gemeenschappelijk eigendom van de boeren uit een esdorp. De es was verkaveld en daarmee al meer dan een millennium privaat bezit. Wel was het zo dat om de es efficiënt te kunnen gebruiken, er afspraken werden gemaakt over gewaskeuze en nabeweiding van de stoppels die na de oogst achterbleven. Ook de totstandkoming van de es door ontginning in de loop van de eeuwen is een gemeenschappelijk proces geweest.

Nauw verbonden met de ontwikkelingsgeschiedenis van het landschap is de verkaveling van de essen, al is die altijd zeer dynamisch geweest. De laatste decennia is de verkaveling door schaalvergroting in de landbouw ook aan transformatie onderhevig geweest. 5.1.2e stelde een model op van verkavelingstypen, waarbij de ouderdom afneemt naarmate de percelen groter en langwerpig werden. De kleine percelen die op de oudst reconstrueerde bewoningsfase wijzen, uit de 6e tot 8e eeuw, kwamen in elk geval voor in Bunne en Winde, Yde, Donderen, Zeijen, Vries, Tynaarlo

¹⁶ 5.1.2e, 2004, p. 656-660.

en Zuidlaren. In Eelde, Oudemolen, Taarlo, Zeegse en Midlaren ontbraken deze aanwijzingen voor protohistorische nederzettingen. Na ruilverkavelingen is deze oudste verkaveling inmiddels op veel plekken verdwenen. Dit zijn dan ook de esdorpen met een laat-prehistorische bewoningsfase, waarvan de resten bij archeologisch onderzoek meestal op de es worden teruggevonden. Op de exacte details gaan we hier nu niet verder in; we stellen slechts vast dat de verkaveling een belangrijk kenmerk van de essen is, naast de openheid, de aanwezigheid van strubben eromheen en uiteraard de relatie tussen nederzetting en es en de ontsluiting van de es door wegen.¹⁷ Voor wat betreft de relatie tussen de boerderijen in de dorpskern en de es kunnen we hier nog aan toevoegen dat dit een open relatie was, omdat de es natuurlijk het land vormde waar de boer vanuit zijn boerderij naar toe moest kunnen. Door de uitbreiding van dorpen is deze relatie tussen de oude dorpskern en de es veelal verloren gegaan. Waar deze nog wel bestaat, is een belangrijke waarde dus nog aanwezig.

De grootschalige openheid van de essen is een relatief recent fenomeen. In de Middeleeuwen was er bijvoorbeeld nog sprake van omheiningen van vlechtwerk van levend of dood hout die een perceel of een aantal percelen scheidden van de rest. Toponiemen met daarin bijvoorbeeld de woorden *tuyn, want, blok/loke, hort, glint, rick, heck, wrang/wring/wrucht/wrocht, buun/bune, haagh/heegh, parc/perc/peric* en *bracht* kunnen wijzen op delen van de es die ooit afzonderlijk omheind waren.¹⁸ Terecht stelt 5.1.2e in zijn proefschrift dan ook dat het open akkercomplex in zekere zin een tijdgebonden landschapsbeeld is, dat vooral uit de 19e en 20e eeuw dateert. Willen we ons een juiste voorstelling maken van de aanblik van een es in de 16e of 17e eeuw, dan hebben we onze fantasie nodig.¹⁹

Bouwlandkamp (Kb)

Alhoewel het geen wet van Meden en Perzen is, is het belangrijkste verschil tussen essen en kampen toch wel de omvang. Bouwlandkampen zijn doorgaans een stuk kleiner dan essen. Sterker nog: niet zelden zijn essen in de loop van de Volle Middeleeuwen ontstaan uit (door voortgaande ontginning) aan elkaar gegroeide kampen. De kampen die we nu nog kennen, liggen vaak wat minder centraal ten opzichte van de belangrijkste nederzettingen dan de essen, maar kennen wel dezelfde openheid zonder beplanting binnen de kamp en een afgeronde vorm. Doorgaans waren ze ook omgeven door hakhout (al dan niet op een aarden wal), alhoewel van bredere zones met beplanting, zoals bij de strubben, hier meestal geen sprake was. De omvang, de begrenzing met een houtwal en de minder centrale ligging te midden van de woeste gronden zijn dus belangrijke, maar niet altijd keiharde, onderscheidende kenmerken ten opzichte van essen.²⁰ Veel kampen zijn later opgenomen in de verkaveling van jonge heideontginningen en daardoor onherkenbaar (figuur 3).

Nieuwlandkamp (Kn)

Oudere ontginningen (vóór 1850) van heide- of broekland die direct tegen of zeer dichtbij een es of flankerende nederzetting hebben plaatsgevonden, hebben we gecategoriseerd onder de zogenaamde nieuwlandkampen (figuur 4). Belangrijke kenmerken zijn, zoals gezegd, de ligging nabij

¹⁷ 5.1.2e, 2004, p. 673.

¹⁸ 5.1.2e, 2004, p. 708-715.

¹⁹ 5.1.2e, 2004, p. 717-718.

²⁰ 5.1.2e, 2004, p. 660.

Figuur 3. De bouwlandkamp ten westen van Tynaarlo is door de uitbreiding van de jonge heideontginningen niet meer herkenbaar (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 4. Oostelijk van de Hoofdstraat in Zeijen ligt een groot areaal aan nieuwlandkampen op de overgang van de es in het westen en de Zeijermaden in het oosten (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

een bestaande es of bijbehorende nederzetting, de kleinschaligheid en de mate van beplanting met opgaand groen. In deze kampen kwam zowel bouw- als weiland voor. Bebouwing was zeer schaars, omdat de eigenaren meestal in de esdorpen woonden.

Landschap, stedenbouw en bouwkunst

In enkele gevallen kan de bebouwing die later op een nieuwlandkamp plaatsvond, alweer als karakteristiek aangemerkt worden. Die eventuele architectuurhistorische of stedenbouwkundige waarde staat evenwel los van de verstoorde landschappelijke waarde van de nieuwlandkamp. Er is wat verloren gegaan, maar er is dus ook weer iets voor teruggekomen. Die afweging zal bij de relatie tussen historisch cultuurlandschap en bouwkunst uit de periode waarin het natuurlijke landschap als criterium voor de bouwlocatie afnam, steeds weer terugkomen.

Een interessant voorbeeld is het kazernecomplex van de 5.1.2e van Nassaukazerne dat in 1938-1939 werd gebouwd op een nieuwlandkamp bij Zuidlaren. Toen daar enkele jaren geleden na een prijsvraag een nieuwe woonwijk onder de ontwerpnaam 'Vizier' werd gebouwd volgens ontwerp van Heeling, Krop en Bekkering stedenbouwers en architecten en OLGA Architecten bv in samenwerking met Matser Projectontwikkeling, bleef een deel van de kazernegebouwen gespaard en werd in de nieuwe woonwijk ingepast. Hierbij is duidelijk gekozen voor het militaire verleden als leidende tijdslaag voor het nieuwe ontwerp. Tegelijk werd expliciet gekozen voor het vrijhouden van de es, waardoor direct ook werd gekozen voor stedelijke druk op de landschapstypen die de es veelal flankeren.

Kleinschalig kampenlandschap met lintbebouwing (KI)

Met name op de zandopduikingen in de Hunzelaagten komen zeer kleinschalige landschappen voor, waarbij het bouwland niet op één grote es lag, maar kleine blokvormige kampjes aan elkaar geschakeld lagen in een relatief regelmatig landschap, alhoewel het formaat van de percelen wel kon verschillen. De kampjes werden hier en daar afgewisseld door percelen weiland. De percelen waren van elkaar gescheiden door sloten. Bebouwing kwam voor in de vorm van bebouwingslinten. Zuidlaarderveen is een voorbeeld van zo'n ontginning. Hier lijkt sprake te zijn geweest van een randveenontginning: een lintdorp van waaruit het aangrenzende veen is ontgonnen.²¹

Kleinschalig kampenlandschap met verspreide bewoning (Kv)

Identiek aan het hiervoor beschreven landschap 'KI', maar dan met verspreid liggende erven (figuur 5).

3.1.2 Beekdalen en broeken

Beekdalen en broeken zijn vanouds de nattere plekken in het landschap, doordat zij als afvoer voor water fungeerden en er plaatselijk water uit de bodem opwelde: kwel. Ze hadden vooral een functie als wei- en hooiland, ontstaan door geleidelijke ontbossing. De plekken waar stroompjes ontstonden door opwellend voedselarm kwelwater stonden in Drenthe bekend als 'vledder' of 'stroot'. Vaak lagen hier voedselarme tot matig voedselarme veentjes. Deze veldnaam komen we

²¹ 5.1.2e e.a., 2009, p. 89.

Figuur 5. Verspreide bebouwing in het landschapstype Kv (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

dan ook veelvuldig tegen in de beekdalen. In de gemeente Tynaarlo zien we het toponiem *vledder* vooral terug juist achter de brongebieden van de beekdalen, zoals ten zuiden van Vries. Doordat de vegetatie hier alleen door regenwater en lokale kwel werd gevoed, waren ook hier de condities voor voedselarme veenvorming ideaal.²² Voor de brongebieden werd (in plaats van *vledder*) ook wel het toponiem *veen* of *stroot* gebruikt, waarvan het eerste uiteraard ook wijst op veenvorming. De vledders kennen vooral strookvormige kavels, maar ook blokvormige kavels komen wel voor. We komen hier nog op terug.

De beekdalen van Tynaarlo hebben een verkaveling die grofweg in drie categorieën uiteenvalt. Een deel van de beekdalen kent een strookvormige kavels, waarbij de percelen soms wel, soms niet even breed zijn. Overeenkomst is dat hun lengte vele malen groter is dan hun breedte. In andere delen van de beekdalen komen regelmatige of onregelmatige blokverkavelingen voor. Beide vormen komen zowel op het plateau als in het Hunzedal voor. De derde groep omvat de paar gebieden die in 1850 nog onverkaveld waren.

Om dat te kunnen duiden, grijpen we terug op het proefschrift van 5.1.2e over het Drentse esdorpenlandschap. 5.1.2e schetst in zijn dissertatie een algemeen beeld voor de Drentse beekdalen: *Tijdens de Volle Middeleeuwen werden dit soort half natuurlijke landschappen op grote schaal omgezet in hooiland (madelanden) door het graven van afwateringssloten en het verwijderen van de vegetatie. Langs de beek ontstonden meestal onregelmatige blokverkavelingen, wat verder van*

²² 5.1.2e, 2004, p. 208.

*de beek kwamen regelmatige strookverkavelingen met een perceelsrichting dwars op de beek voor.*²³ Hij stelt daarmee dat strookvormige kavels eerder op grotere afstand van de beekloop voorkwamen, in de periodiek natte gebieden (bovenlanden), de blokvormige kavels dicht bij de beken in de permanent natte gebieden (stroomlanden). Aan dit algemene beeld lijken de Tynaarlose beekdalen niet geheel te voldoen. De verdeling tussen strookvormige verkavelingen en blokvormige verkaveling is niet volgens het patroon stroomland-bovenland maar lijkt eerder per 'vak' van een beektracé te verschillen. Waar de beekdalen smaller zijn, was er eerder sprake van een blokvormige kavels dan waar beekdalen breder waren. Bredere beekdalen hebben relatief een groter oppervlak aan bovenland en deze waren doorgaans strookvormig verkaveld. Daar klopt de vergelijking met het model van 5.1.2e wel.

De Hunzelaagte vormt een belangrijke categorie binnen de beekdalen en broeken. Gezien de structuur en de fysisch-geografische ontstaansgeschiedenis binnen de invloedssfeer van de Hunze²⁴ hebben we ervoor gekozen om de laagte grotendeels in te delen onder de broeken en niet onder de agrarische veenontginningen, ondanks het feit dat er volgens sommige literatuur veengroei heeft plaatsgevonden en de ontginningen dus vanuit het veen zijn uitgevoerd.²⁵ Het Hoogveen bereikte de Hondsrug bij Zuidlaren echter nooit. De zogenaamde binnenvenen lagen ten zuiden van de gemeente Tynaarlo tegen de Hondsrug.²⁶

Beekdal met overwegend blokvormige verkaveling (Bb)

Op plaatsen waar het beekdal smaller was, werden de kavels automatisch minder diep. Daardoor was de lengte-breedteverhouding anders dan waar de beekdalen breder waren. Hier kan men dan ook eerder spreken van blokvormige verkaveling, overigens wel in een (redelijk) rationeel patroon (figuur 6). Een voorbeeld hiervan zien we tussen Vries en Tynaarlo. In het Hunzedal komen blokvormige verkavelingen onder meer voor tussen Zuidlaren en Zuidlaarderveen, waarbij we voor de blokvormige verkavelingen in de Hunzelaagten moeten constateren dat er vooral sloten als perceelsscheidingen voorkomen, en nauwelijks opgaande beplanting. Minder rationele blokverkavelingen langs beken kwamen overigens ook voor. Het betreft hier vermoedelijk de hooi- of made-landen die in de Volle Middeleeuwen al werden geprivatiseerd. Beplanting kwam in de blokvormig verkavelde gebieden op het plateau algemeen voor.

Beekdal met overwegend strookvormige verkaveling (Bs)

Strookvormige kavels domineren en domineerden in grote delen van zowel stroomlanden als bovenlanden in de bredere beekdalen en kwamen dan dus veelal voor tot aan de beek (figuur 7). Het is opvallend dat ook in zones met strookvormige kavels tot aan de beek in het verleden sprake was van houtsingels die alleen in de bovenlanden voorkwamen. De stroomlanden, de zone aan weerszijden van de beek, was soms vrij van beplanting, maar niet altijd, zoals we nog kunnen zien in het gaafst bewaard gebleven beekdal van de gemeente Tynaarlo, ten zuiden van Yde, dat Hondstong wordt genoemd. Hoe noordelijker we komen, hoe natter de beekdalen werden en hoe

²³ 5.1.2e, 2004, p. 205.

²⁴ 5.1.2e, 2004: paleogeografische kaart.

²⁵ 5.1.2e e.a., 2011, p. 17-18.

²⁶ 5.1.2e, 2004, p. 221, 227.

Figuur 6. Het smalle, voorheen blokvormig verkavelde dal van het Zeegserloopje (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 7. Het beekdal ten oosten van Tāarlo, dat eertijds in strookvormige percelen verkaveld was. Ondanks het natuurlijke beheer is van de randbeplanting tussen de percelen vrijwel niets over en door het beheer zijn ook de sloten niet meer waarneembaar (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 8. Beekdal van de Broekenloop ten westen van Zeijen. Dit beekdal werd pas na 1850 ingericht. Hier van zijn enkele houtsingels in de bovenlanden, haaks op de beek, bewaard gebleven, alsmede de beplanting langs de buitenranden van het beekdal (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

schaarser daarom de houtsingels. De afwezigheid van beplanting in de nabijheid van de beken op het plateau, zoals we zien in het beekdal tussen Yde en Midlaren, zou te wijten zijn aan de veengroei in de stroomlanden. De vegetatie in de bovenlanden moet al in de Prehistorie behoorlijk zijn uitgedund door beweiding. In de 16e en 17e eeuw vond de privatisering van deze groenlanden plaats, waarbij de strookvormige kavels ontstonden die gescheiden werden door houtsingels. Kenmerkende toponiemen zijn *-stukken*, *-weiden* en *-landen*. Een deel van de stroomlanden was al eerder geprivatiseerd, vermoedelijk vooral die met een blokvormige verkaveling.²⁷ Een verder veel voorkomende veldnaam in de bredere, strookvormig verkavelde beekdalen van Tynaarlo is *made*, duidend op de historische functie van hooiland.²⁸

Beekdal, overwegend onverkaveld (Bn)

In het ijkjaar 1850 waren er nog enkele delen van de beekdalen onverkaveld. Met name de meest bovenstrooms gelegen delen van de beekdalen, de stroeten of strooten, waren weliswaar al in gebruik, maar nog niet geprivatiseerd. Bij de markedelingen werden ze alsnog verdeeld tussen de gewaarde boeren. Meestal kwamen strookvormige kavels tot stand (figuur 8).

²⁷ 5.1.2e, 2004, p. 216.

²⁸ 5.1.2e, 2004, p. 213.

Figuur 9. De houtsingels haaks op de rand van de Hondsrug zijn hét structuurbepalende kenmerk van de halfopen, strookvormig verkavelde broeken in de Hunzelaagte (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Halfopen, onregelmatig verkaveld broek (Bh)

De halfopen, onregelmatig verkavelde broeken lagen veelal op de overgang van essen naar beekdalen en vormden als het ware ‘overhoekjes’ in het landschap. Tussen Winde en Bunne ligt zo’n gebiedje. Ze worden gekenmerkt door kleine perceeltjes met een onregelmatige tot blokvormige structuur, deels bestaande uit akkerland, deels uit grasland en deels uit opgaand hout. Beplanting van de perceelsrand kwam op uitgebreide schaal voor in deze ontginningen, die voor een belangrijk deel na de Middeleeuwen tot stand kwamen als uitbreiding van het bestaande landbouwareaal. In zekere zin kunnen we deze broeken beschouwen als de natte variant van de nieuwlandkampen (zie § 3.1.1).

Hunzelaagte – halfopen, strookvormig verkaveld broek (BHa)

Het merendeel van de broekgebieden in de Hunzelaagte ten oosten van Zuidlaren was strookvormig verkaveld (figuur 9). Grasland was vrijwel het enige grondgebruik, en bebouwing ontbrak grotendeels. Een klein deel kende opgaande beplanting op de perceelsgrens, met name dat deel dat tegen de plateaurand aan lag. Vrijwel alle strookvormige percelen die haaks op de Groningerstraat-Ekkelkamp lagen, hebben een houtsingel langs de meest westelijke delen van de percelen. Die situatie bestaat nog altijd, en ondanks de toegenomen bebouwing langs deze wegen en de schaalvergroting van de percelen is de sfeer redelijk goed bewaard gebleven.

Figuur 10. Een waterloop parallel aan de Hunze markeert de grens tussen de strookvormig en blokvormig verkavelde open broeken (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 11. De strookvormig verkavelde broeken bij De Dijk (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Hunzelaagte – open, blokvormig verkaveld broek (BHb)

Blokvormige kavels komen in de Hunzelaagte met name voor tussen Zuidlaren en Zuidlaarderveen. Het gebied is open doordat de perceelsscheidingen worden gevormd door sloten. Bebouwing ontbreekt grotendeels (figuur 10).

Hunzelaagte – open, strookvormig verkaveld broek (BHc)

In het grote open gebied ten oosten van Zuidlaren komen strookvormige kavels voor, gescheiden door sloten. Ze vormen als het ware de natte tegenhanger van BHa. Bebouwing ontbreekt hier vanouds (figuur 11).

3.1.3 Agrarische veenontginningen

De gemeente Tynaarlo kent een groot gebied agrarische veenontginningen in het noordelijk deel van de gemeente. De hoogvenen werden vanaf de Volle Middeleeuwen (10e-13e eeuw) in ontginning genomen door loodrecht op de ontginningsas sloten te graven en daarmee de toplaag te ontwateren. De doelstelling was primair het creëren van agrarisch land, niet het winnen van veen. Van afgraving was dus in eerste instantie geen sprake, maar later, in de 16e en 17e eeuw, werd dit een belangrijke activiteit. De veenplassen getuigen daar nog van, zoals het Paterswoldsemeer. De oxidatie van het veen heeft ervoor gezorgd dat in grote delen van de voormalige veenontginning alleen nog maar zand aan het oppervlak te vinden is. Vrijwel alle sporen van het voedselarme hoogveen zijn hier letterlijk de lucht in gevlogen.

Het zou geruime tijd duren voor alle veengebieden ontgonnen waren. We spreken hier daarom terecht niet, in tegenstelling tot andere classificatiesystemen, van *middeleeuwse* agrarische veenontginningen. Sommige gebieden waren tot in de Nieuwe tijd nog moerassig; hier ontstonden sagen, zoals die van het Duivelsgat in het Paterswoldsemeer. Door dit diepe gat zou de duivel, die achtervolgd werd, nog net op tijd naar de onderwereld hebben kunnen duiken.²⁹

Bebouwing is in de veenontginningen aanwezig in de vorm van een lint, al dan niet langs de oorspronkelijke ontginningsas of een volgende fase, of op de hogere koppen in het veen in een geconcentreerde vorm.

Hollandveenontginning met blokvormige verkaveling (Ahb)

De meest voorkomende vormen van veenontginningen in de gemeente Tynaarlo waren de blok- en strookvormige verkaveling. In de praktijk naderen ze elkaar vrij dicht en hangt de classificatie vooral af van de breedte van een perceel en de vraag of het perceel in de lengte is onderverdeeld. Bebouwing kwam vrijwel niet voor in dit landschapstype. Grasland was het overwegende grondgebruik. In de drogere delen van het landschapstype kwam opgaande beplanting langs de kavelsloten voor, in de nattere delen nabij de waterlopen werden de percelen uitsluitend door sloten van elkaar gescheiden (figuur 12).

²⁹ 5.1.2e, p. 144.

Figuur 12. Blokvormig verkavelde Hollandveenontginningen ten noorden van de Schelfhorst nabij Paterswolde (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling (Ahs)

Idem als voor, maar nu met strookvormige kavels. Randbeplanting langs de percelen kwam niet alleen in de drogere delen voor, maar ook nabij de beken, zoals haaks op de Eelder loop. Er lijkt geen vast patroon te bestaan waar wel en waar geen randbeplanting voorkwam (figuur 13). In het gebied komen veenterpen voor: verwerkt veen, gemengd met klei, zand en keileem waar sporen van bewoning kunnen worden aangetroffen.³⁰ Hier en daar liggen kleine extensief beheerde gebieden, zoals het westelijk deel van het Elsburger Onland.³¹

Hollandveenontginning met bouwlandkampen (Ah³²)

Anders dan in voorgaande gebieden lagen er binnen het voormalige veengebied ook hogere zones, waar vermoedelijk het veenpakket dunner was geweest. In deze gebieden kwam merendeels akkerland voor, vrijwel altijd mét perceelsrandbeplanting. Bebouwing kwam verspreid voor, in sommige gevallen langs doorgaande wegen waar de strokenkavels haaks of onder een hoek op stonden. Vaak liepen langs de kavelgrenzen ook paden die het land erachter moesten ontsluiten (figuur 14).

³⁰ 5.1.2e, 1989, p. 142.

³¹ 5.1.2e, p. 148.

Figuur 13. Strookvormig verkavelde Hollandveenontginningen ten oosten van Paterswolde, bij het Oosterland (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 14. Een drogere Hollandveenontginning met bouwlandkampen op de Schelfhorst (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 15. Luchtfoto van het Paterswoldsemeer en het aangrenzende Friesche veen met zijn legakkers (bron: Google Earth).

Hollandveenontginning met veenplassen (Ahv)

Door vervening en erosie door golfslag ontstonden in de Nieuwe Tijd uitgestrekte plassen in het veengebied, zoals het Paterswoldse meer (en met name het gedeelte binnen de gemeente Tynaarlo, het Friescheveen) en het oostelijk deel van het Elsburger Onland.³² Deze plassen kenden doorgaans een onregelmatige oever, en ook resterende eilandjes in het veen kwamen voor. In enkele gevallen was zelfs sprake van de restanten van legakkers: lange smalle stroken land in de veenplas. Hierop werd het veen na uitturving te drogen gelegd. Door een gecombineerde wind- en watererosie werden deze legakkers later vaak alsnog weggeslagen (figuur 15). Het gebied rond het Paterswoldsemeer kreeg vanaf de jaren twintig een sterke toeristisch-recreatieve functie, net als het Zuidlaardermeer.³³

Hollandveenontginning, overwegend onverkaveld (Aho)

Het land ten westen van de Madijk was in 1850 nog merendeels onverkaveld. De kavelscheidingen die er wel lagen, waren sloten. Het was in de eeuwen ervoor, toen het mogelijk als gemeenschappelijk wei- of hooiland werd gebruikt, een open gebied zonder bebouwing geweest.

Groningse veenontginning (Ag)

In het uiterste noorden van de gemeente Tynaarlo komt een gebiedje met een 'Groningse veenontginning' voor: blokvormige kavels, afwisselend bouw- en grasland zonder bebouwing, gescheiden

³² 5.1.2e, 1989, p. 142 e.v.

³³ 5.1.2e, 1989, p. 145.

Figuur 16. De leegte van de veenkoloniën (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

door sloten. Het gebied sluit aan bij een veel groter gebied dat nu weliswaar nog landelijk gebied is, maar toch vooral een groene agrarische long vormt tussen Ter Borch en de A7.

3.1.4 Veenkoloniën

Veenkolonie, Drents-Gronings type (Qf)

In het oostelijk deel van de gemeente ligt een gebied dat te kenschetsen is als een veenkolonie van het Drents-Gronings type. Het is een kleine hoek van een groot gebied met veenkoloniën waar bijvoorbeeld Veendam deel van uitmaakt. Winning van veen en het daarna geschikt maken van de resterende grond voor landbouwdoeleinden waren de belangrijkste functies.

In 1850 was het nog in ontginning: de lange stroken waren in de lengte verdeeld in kleine, min of meer gelijke blokvormige kavels. Verspreid kwam bebouwing voor, en hier en daar bevinden zich nog ongecultiveerde stukken veen of afgeveend land. De meeste bebouwing bevond zich als een lint langs de kanalen, die zich niet tot in de gemeente Tynaarlo uitstrekken. Vanuit de kanalen liepen wijken, die als een soort tentakels tot in de gemeente Tynaarlo strekten. Veelal lagen er tussen elke wijk twee stroken, waarmee dus elke strook rechtstreeks toegang had tot een wijk. Dit was noodzakelijk om de turf goed te kunnen afvoeren. Na afgraving van het veen en ingebruikname als landbouwgrond werden de wijken hier en daar al snel gedempt. De strookkavels zijn bewaard gebleven, de blokken daarbinnen meestal samengevoegd. Ook vinden we verspreid nog de restanten van de wijken, in het ene deel meer dan het andere (figuur 16).

Figuur 17. Het Kluivingsbos, één van de grootste oude bossen in de gemeente Tynaarlo (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

3.1.5 Oude bossen

Opgaande bossen waren in 19e-eeuws Drenthe zeldzaam. Waar bos voorkwam, was meestal sprake van landgoederen of van sterk gedegradeerde bossen in strubben. De andere bossen waren meestal te klein om van een afzonderlijk landschapstype te kunnen spreken. Zo lagen de bossen in de agrarische veenontginningen keurig binnen de verkaveling van de venen en maakten zo deel uit van een bestaand cultuurlandschap. Op enkele plekken was er in de 19e eeuw wel sprake van een wat meer vrijliggend bos.

Bestaand gemengd bos (Ug)

Historisch en ecologisch interessant zijn de plekken waar dit historische bos nog bewaard is gebleven. Dat geldt uiteraard ook voor de kleine bossen die als onderdeel van een ander landschapstype bewaard zijn gebleven, maar in het bijzonder voor de nog bestaande gemengde oude bossen. Alle bosjes die onder deze categorie zijn gevoegd zijn relatief kleine bosjes, namelijk ten zuiden van Yde op de es, ten noorden van Paterswolde (Kluivingsbos, figuur 17), aan de rand van de es van Taarlo en tegen de es van Tynaarlo. Vanwege hun sterke relatie met de essen zijn de strubben onder dat landschapstype gerekend, alhoewel het feitelijk ook oude bossen zijn. Uiteraard zijn lijnvormige restanten van oud groen (zoals houtsingels) in elk landschapstype met opgaande beplanting mogelijk.

Voormalig bos, nu merendeels landbouwgrond (UI)

Een deel van de vrijliggende bossen doorstond de tand des tijds niet en werd op een zeker moment omgezet in landbouwgrond. Detailonderzoek zal moeten uitwijzen wat hiervan de reden was.

Mogelijk is er een zadenbank in de bodem bewaard gebleven, waar in het geval van ‘teruggave aan de natuur’ gedacht kan worden aan regeneratie van de historische bosvegetatie zoals men momenteel ook tracht bij het bekendste verdwenen oerbos van Nederland, het Beekbergerwoud.³⁴ 5.1.2e

5.1.2e beschreef in 1933 het ‘Iderholt’: *Jammer, dat we u niet meer het Iderholt kunnen wijzen, een soort van natuurwoud, waar de boom bleef liggen zooals hij viel. Thans is bijna alles gerooid*³⁵

Voormalig bos, nu bebouwd gebied (Ub)

In deze categorie valt één bosperceel. Waarschijnlijk werd ook dit bos ooit ten behoeve van de uitbreiding van landbouwgrond gerooid. Het gaat om een bosje ten zuiden van de oude kern van Eelde, onderdeel uitmakend van de blokvormige verkaveling van het veengebied. Mogelijk is het ten tijde van de ontginning of erna als geriefbosje aangeplant. Hier bevindt zich tegenwoordig de lintbebouwing langs de 5.1.2e, direct ten noorden van Groningen Airport Eelde.

3.1.6 Landgoederen en buitenplaatsen

Tot ver in de 17e eeuw was het beslist niet gebruikelijk om de ruime omgeving van een kasteel of havezate naar je hand te zetten. Het landschap werd puur functioneel gebruikt, vaak vanuit militair-strategische redenen om de smalle doorgang vanuit Groningen naar het zuiden te beheersen; als er dus al tuinen om een adellijk huis lagen, waren dat moestuinen of andere terreinen met direct praktisch nut. In de 17e eeuw veranderde dit. Een adellijk huis was meer en meer bedoeld om het slechte woonklimaat in de steden te ontvluchten en mee te pronken. In diverse tuin- en parkstijlen werd in de afgelopen drie eeuwen het landschap rond de huizen aan de eisen en wensen van de tijd aangepast. Dit varieerde van de classicistische benadering van de 17e eeuw met zijn vele zichtlijnen en lanen tot de landschappelijke stijl van de late 18e en 19e eeuw, die een organische groei van het landschap moest verbeelden. Daar kwam bij dat in de late 18e eeuw de bosbouw geleidelijk aan populariteit won onder landgoedbezitters, waarmee zij niet zelden experimenteerden op hun eigen grond. Landgoederen en buitenplaatsen ontstonden vooral in een ruime cirkel rond steden, waaronder Groningen. In het noorden van de gemeente Tynaarlo zijn ze derhalve vooral aanwezig.

Buitenplaats, oorspronkelijk relatief gesloten (Lg)

Op een aantal buitenplaatsen was sprake van de aanplant van bos in zowel bosbouwkundige plantvakken als meer parkachtige terreinen. De buitenplaats kreeg zodoende een relatief gesloten structuur. Onder meer De Braak, Lemferdinge, Huis De Duinen, Vosbergen en Oosterbroek liggen in een relatief gesloten landschap, elk uiteraard met hun specifieke kenmerken. De buitenplaatsen liggen vooral op de overgang van de veengebieden bij Eelde naar het lagere broekgebied (figuur 18).

Buitenplaats, oorspronkelijk relatief open (Lo)

De buitenplaatsen in deze categorie betreffen vooral die huizen, die omgeven waren door rationale landbouwontginningen. Van een park- of bosaanleg was wel sprake, maar deze was ruimtelijk relatief beperkt. Het merendeel van de landerijen bestond uit open, agrarisch gebruikt land, soms

³⁴ <http://www.natuurmonumenten.nl/content/natuurherstel-beekbergerwoud>.

³⁵ 5.1.2e, 1933, p. 83.

Figuur 18. Luchtfoto van Eelde en de aangrenzende landgoederengordel (bron: Google Earth).

binnen een regelmatige lanenstructuur die het landgoedkarakter aangeeft. Deze buitenplaatsen vinden we ten noorden van Paterswolde, in een relatief nat veengebied. Het gaat om de buitenplaats rond Vennebroek.

Buitenplaats, type omgracht huis (Lh)

Daarnaast waren er buitenplaatsen waarvan een duidelijke ruimtelijke relatie tussen het omgrachte huis en de omgeving ontbreekt. Het gaat daarbij om de verdwenen huisplaats bij Zuidlaarderveen en het huis bij Eelderwolde. Vermoedelijk ontbrak hier enige vorm van inrichting buiten de gracht op esthetische gronden.

3.1.7 Oude heideontginningen

Regelmatige kampontginning (Or)

De klassieke landschapstypologie kent alleen de categorie 'jonge heideontginning'. We hebben hier toch gemeend een extra categorie te moeten invoegen in de vorm van de 'oude heideontginning'. Het betreft hier de relatief geïsoleerd liggende ontginningen, ontstaan vóór het gekozen ijkjaar (1850), omgeven door dan nog onontgonnen gebieden en meestal min of meer blokvormig van karakter. Die kenmerken onderscheiden de oude heideontginningen ook van de bouwlandkampen

(grotere, open akkers met afgeronde vormen) en de nieuwlankampen (niet geïsoleerd gelegen). De regelmatige kampongtingningen waren opgebouwd uit rechthoekige kavels, die primair in gebruik waren als akkerland, maar ook grasland en bos kenden. Ze zijn nauwelijks nog als zodanig herkenbaar, zowel door gewijzigd grondgebruik als door ontginningen in de omgeving. Veelal zijn ze ontstaan in de tweede helft van de 18e en de eerste helft van de 19e eeuw als gevolg van de bevolkingsgroei en daarmee de behoefte aan nieuw cultuurland.

Onregelmatige kampongtingning (Oo)

De onregelmatige kampongtingningen worden niet alleen, zoals de naam al zegt, gekenmerkt door onregelmatige percelen, maar ook door gevarieerd grondgebruik, namelijk zowel grasland als akkerland. De onregelmatige kampongtingningen liggen doorgaans in een nattere landschappelijke context dan de regelmatige kampongtingningen.

3.1.8 Jonge heide- en broekontginningen

Tot in de 19e eeuw vormden de woeste gronden, beheerd vanuit de buurtschappen, een belangrijk onderdeel van het agrarisch bedrijf. Er vond begrazing door schapen en runderen plaats, maar er werden ook plaggen gestoken. Een combinatie van deze twee activiteiten was de oorzaak van het bestaan van grotere heidevelden, stuifzanden en open broeken. Na de uitvinding van de kunstmest kon men overgaan tot het wijzigen van de functie van de terreinen. Een deel bleef bewaard in zijn oude hoedanigheid, maar een veel groter oppervlak werd na 1850 bebost of omgezet in landbouwgrond. Een aanzienlijk deel van het gemeentelijk grondoppervlak van Tynaarlo is na 1850 in cultuur gebracht.

We hebben geen gedetailleerd onderzoek verricht naar de verhouding naaldbos/loofbos binnen de nieuwe aanplant. In grote lijnen mogen we er echter vanuit gaan dat de drogere stuifzanden en heidevelden vrijwel zonder uitzondering in eerste instantie met naaldbos beplant zijn. Ook werd plaatselijk tegen de bestaande strubben nieuw loofbos aangeplant, al dan niet aanvankelijk als hakhout beheerd. We moeten er rekening mee houden dat in de loop van de 20e eeuw de oorspronkelijke naaldaanplant vervangen is door loofhout om ecologische redenen en dat de huidige aanplant dus niet meer altijd de oorspronkelijke heidebebossing representeert.³⁶ Met name resten van hakhoutcultuur worden als cultuurhistorisch 'boserfgoed' hoog gewaardeerd, al dan niet omdat dit hakhout soms nog opnieuw kan uitlopen na hakken. Uiteraard kunnen binnen naalddhoutaanplant ook loofhoutsoorten voorkomen, bijvoorbeeld in de vorm van lanen die langs de brandgangen werden aangeplant.

Met name waar de agrarische bedrijvigheid zich kon ontplooien, kwam ook nieuwe bebouwing tot stand, alhoewel dat zich vrijwel uitsluitend beperkte tot de verlegde of bestaande doorgaande wegen aan de randen van het gebied. Binnen de agrarische ontginningen zelf bleef de hoeveelheid nieuwe (agrarische) bebouwing beperkt of ontbrak deze in de meeste gevallen zelfs geheel.

³⁶ De cultuurhistorische waarde van naaldbossen wordt over het algemeen op dit moment nog relatief laag ingeschat, tenzij het gaat om bossen met bijzondere boomsoorten of een grote diversiteit aan naaldsoorten. Met de geleidelijke verdwijning van monoculturen met naalddhout zal ongetwijfeld de cultuurhistorische aandacht ervoor gaan toenemen.

Het waren mogelijk deels gemeentelijke werkverschaffingsprojecten, iets wat we kennen uit de gemeente Westerveld, waar vooral bebost werd onder toezicht van de Heidemij.³⁷

Soms werd secundair nog bebouwing toegevoegd. Vaak zien we dat deze gebieden, die vanouds onbebouwd waren gebleven en planmatig waren opgezet, zich bij de ruilverkaveling of andere inrichtingsplannen voor het agrarisch gebied in de tweede helft van de 20e eeuw alsnog leenden voor de vestiging van bedrijven die elders niet verder konden, zoals in de kernen van de dorpen.

Voormalige heide, nu bebouwd gebied (Hhb)

Uitbreidingswijken van de verschillende kernen, clusters van recreatiewoningen en (voormalige) militaire terreinen zijn deels aangelegd op terreinen die halverwege de 19e eeuw nog als heide-terrein op historisch kaartmateriaal te vinden zijn. Het vraagt een verdergaande studie voor deze deelgebieden om na te gaan welke landschappelijke fasen we hier nog tussen moeten plaatsen. Het is bijvoorbeeld niet onmogelijk dat de heide eerst werd bebost, daarna in landbouwgrond werd omgezet en vervolgens werd bebouwd. Daarmee zijn vier fasen identificeerbaar die niet in het gebruikte classificatiemodel te vatten zijn. Gezien de geringe ouderdom van de uitbreidingswijken en de bescherming die heideterreinen al geruime tijd genieten, is het niet aannemelijk dat deze woningbouw direct op de heideterreinen heeft plaatsgevonden. Kenmerken van de heide of het bos dat er in een volgende fase heeft gestaan, zullen in de vorm van beplanting in deze wijken nog wel zichtbaar zijn.

Voormalige heide, nu buitenplaats (Hhh)

Een bijzonderheid is de buitenplaats Bosch en Vaart, die in 1881 aangelegd werd op de heide. Het is de enige grotere buitenplaats uit die periode op voormalige heidevelden. De aanleg is uiteraard sterk verbonden met de aanleg van het Noord-Willemskanaal.

Voormalige heide, nu bos (Hhn)

Een kleiner aandeel van de heidegebieden dan van de stuifzandgebieden is vanaf de 19e eeuw bebost. Vaak gaat het hier om kleine bosjes in het agrarisch buitengebied. Kleinere en lager gelegen heidevelden werden doorgaans met loofhout bebost. De jonge heidebebossingen bevinden zich met name ten westen van Zuidlaren, in de omgeving van Zeegse, aansluitend aan meerdere strubben en ten noordwesten van Zeijen.

Rationele landbouwontginning, relatief droog (Hld)

Een niet onaanzienlijk deel van de voormalige heidevelden werd in de 19e en 20e eeuw tot landbouwgrond, zowel akkerland als grasland, ontgonnen. De relatief droge rationele landbouwontginning, die verreweg het vaakst voorkomt, wijkt eigenlijk weinig af van de nattere variant. Ook hier kwamen sloten voor, zeker bij landbouwontginningen die zich op het grensvlak van nat en droog bevonden en die we evenzeer als natte rationele landbouwontginning hadden kunnen classificeren. De meest droge heideontginningen werden immers in naaldbos omgezet, dus we zouden feitelijk moeten spreken van de tegenstelling nat versus nat-droog. Mogelijk vanwege de relatief laat uitge-

³⁷ Waterbolk, 1934, p. 35.

Figuur 19. Jonge heideontginning op het Noordse Veld (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

voerde en daardoor grootschalige heideontginningen in Drenthe, namelijk tijdens de werkverschaffing onder toezicht van de Heidemij in de jaren 1930,³⁸ werden de agrarische heideontginningen rationeel uitgevoerd. Beplanting van de perceelsrand ontbrak over het algemeen. Een belangrijk verschil is dat in de wat drogere gebieden de hoogste koppen werden uitgespaard en bebost, waardoor men een landbouwontginning 'met gaten' kreeg. Veel van deze ontginningen, die we terugvinden op de topografische kaart met het toponiem *-veld*, dragen ook nu nog dit karakter: een rationele verkaveling, percelen gescheiden door sloten en verspreid liggende bosjes met al dan niet relictten van heidevegetaties en vennen. In een relatief groot aantal gevallen werden deze bosjes in de vorm van brede singels aangelegd, zoals op het veld ten noordwesten van Oudemolen (figuur 19).

Rationele landbouwontginning, relatief nat (HIn)

Bij de wat nattere heideterreinen gaat het vanzelfsprekend vooral om ontginning tot grasland. Deze vrij vlakke landbouwontginningen waren over het algemeen zeer open van karakter, zonder opgaande beplanting zoals singels. Kavelgrenzen werden gevormd door sloten. Het Bunnerveen is het meest nadrukkelijke voorbeeld hiervan. Bebouwing bleef hier lang afwezig, zoals we hiervoor al aangaven.

Voormalig stuifzand, nu bebouwd gebied (Hsb)

De gemeente Tynaarlo kent relatief weinig stuifzandgebieden, zelfs als we die gebieden meetellen die in de 20e eeuw omgezet zijn in landbouwgrond. Slechts een zeer klein deel van de voormalige

³⁸ Waterbolk, 1934.

Figuur 20. Het Fletcher Hotel te Zeegse (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

stuifzandgebieden is bebouwd. Het belangrijkste bouwproject in het stuifzandgebied was zonder twijfel het Fletcher Hotel in Zeegse (figuur 20).

Voormalig stuifzand, nu bos (Hsn)

Een zeer belangrijk deel van de voormalige stuifzandgebieden in de gemeente Tynaarlo is in de 19e en 20e eeuw bedekt geraakt met bos, zonder dat er sprake is van een rationeel verkavelings- en wegenplan. Zo kon men de verstuivingen een halt toeroepen en daarnaast voorzien in de behoefte aan naaldhout voor de Limburgse mijnbouw. Binnen de gemeente zijn geen grotere aansluitende gebieden met actief stuivend stuifzand bewaard gebleven. De beboste stuifzandgebieden vinden we vooral in de omgeving van Zeegse en van Zuidlaren.

Kenmerkend in de beboste stuifzandgebieden is, naast bodem en reliëf, de onregelmatige padenstructuur, die deels aangeeft dat er niet alleen sprake is van actieve bebossing, maar ook van natuurlijke successie. Stuifzanden konden daardoor geleidelijk dichtgroeien. Vliegdennen zullen in dergelijke bossen een veelvoorkomend fenomeen zijn. Vliegdennen zijn dennen die, in tegenstelling tot hun aangeplante soortgenoten, grillige vormen kennen, waaruit herkenbaar is dat ze in een open landschap zijn uitgegroeid.

Voormalig stuifzand, nu landbouwgrond (H^{5.1.2e})

Stuifzandgebieden die werden omgezet in landbouwgrond zijn erg zeldzaam in de gemeente Tynaarlo. Alleen ten oosten van Zeegse is een klein deel van het stuifzand omgezet in een kampoontginning. Het is als het ware een 'hap' uit het verder vooral beboste stuifzand.

Voormalig veen, nu bebouwd gebied (Hvb)

Aanvankelijk zal een deel van deze veengebieden zijn omgezet in landbouwgrond. In tweede instantie transformeerden ze in bebouwde gebieden door hun ligging nabij Eelde en andere plaatsen. Verder is het vliegveld Groningen Airport Eelde aanvankelijk in een veengebied opgezet. Later is het van daaruit verder uitgebouwd over aangrenzende landschapstypen.

Voormalig veen, nu buitenplaats (Hvh)

Vanuit het landgoed Vosbergen is ná 1850 een deel van het voormalig veengebied ingericht. Dat vond deels al vóór ca. 1900 plaats; op de topografische kaart uit 1908 zien we dat men met de inrichting bezig was en dat delen van het terrein nog woeste grond waren. Het gaat dus om een 19e-eeuwse uitbreiding van de buitenplaats.

Voormalig veen, nu landbouwgrond (Hvl)

Verspreid over het gebied waar in 1850 nog onontgonnen veengebieden lagen vinden we terreinen die tussen 1850 en nu in landbouwgrond zijn omgezet. Uit kaartvergelijking valt op te maken dat de ontginning van deze venen grotendeels al vóór 1900 in gang was gezet, en dat de ontwaterde venen aanvankelijk vooral goede akkerbouwgrond opleverden. Perceelsrandbeplanting was vrij algemeen. Bebouwing kwam met name voor langs wegen die door de gebieden werden aangelegd. Een aantal van deze jonge veenontginningen is relatief gaaf bewaard gebleven, zoals ten zuidwesten van Eelde.

3.1.9 Niet-ontgonnen terrein

Heide (Nh)

Van de uitgestrekte heideterreinen in de gemeente Tynaarlo is maar een zeer beperkt deel als open heidelandschap blijven bestaan. In de meeste gevallen gaat het om kleine, verspreid gelegen matig tot sterk beboste terreinen. Van een aaneengesloten heidegebied van betekenis is in de gemeente Tynaarlo geen sprake meer. Alleen het Noordse Veld heeft nog een redelijke omvang, alhoewel een deel van dat veld ook bebost is in het verleden (figuur 21).

Kenmerkend van de Drentse heidevelden is de openheid, alhoewel hier een kanttekening bij geplaatst moet worden. De uitgestrekte paarse velden met *Calluna vulgaris* (struikheide) die we nu zo kenmerkend voor de Drentse heidevelden vinden, zijn een product van de intensivering van het gebruik van de heide vanaf de 15e tot 17e eeuw. Heidevelden zoals wij ze kennen, zijn dus feitelijk pas enkele eeuwen oud en het resultaat van een steeds verdere verschraving van bodem en vegetatie als gevolg van begrazing door schapen en runderen en zeer intensief plaggen. Daarvoor bestonden de heidevelden uit *een mozaïek van heischrale graslanden, boomgroepen, struwelen en kruidenrijke heidevegetaties*. Hetzelfde geldt voor het ontstaan van de stuifzanden.³⁹ Zij vertegenwoordigen een belangrijke landschapshistorische waarde. De mening van de Havelter secretaris 5.1.2e heeft dan ook zeker nog niet aan betekenis ingeboet en mogen we ook wel voor de resterende fragmenten in Tynaarlo opvoeren: *Inderdaad, het heidelandschap - en niet het*

³⁹ 5.1.2e, 2004, p. 1002.

Figuur 21. Het grootste nog bestaande heidegebied in de gemeente Tynaarlo: het Noordse Veld (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 22. Een heiderestant met vennen ten oosten van Zeegse (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

*minst dat van Havelte - is zoo verrukkelijk mooi, dat wij het als een dure plicht moeten beschouwen zorg te dragen, dat die schoonheid nimmer verloren zal gaan.*⁴⁰

Heide met vennen (Nv)

Een deel van de heidevelden in de gemeente wordt ook nu nog gekenmerkt door vennen, waarschijnlijk deels ook pingoruïnes met veen (figuur 22). Vaak is er ook bos aanwezig in deze kleine gebiedjes. Voor het overige gelden dezelfde uitgangspunten als hiervoor bij de heide zonder vennen.

Veen (Na)

Verspreid over de gemeente Tynaarlo liggen, meest kleine, veentjes die het restant zijn van grotere veengebieden of die we als pingoruïne kunnen aanduiden. Zeker de laatste zijn van substantiële landschappelijke betekenis als onderdeel van het landschap rond de dorpen. Van het uitgebreide veengebied in het noorden van de gemeente is nauwelijks iets bewaard gebleven. Alleen ten zuidoosten van Eelde vinden we nog enkele van deze veentjes, alhoewel ze vermoedelijk sterk vergraven zijn. Intact hoogveen is er in Tynaarlo sowieso niet meer, maar dat maakt met name de pingo's niet minder bijzonder en waardevol.

3.1.10 Nederzettingen

De functionele ruimte rond een boerderij of een woning van een ambachtsman bleef in het verleden niet beperkt tot een smalle zone om het huis. Terwijl alleen al het erf zelf een niet geringe omvang kan hebben, moeten we ook rekening houden met percelen die we hier 'huispercelen' hebben genoemd. We doelen dan vooral op moestuinen, boomgaarden, hakhoutbosjes, inscharringskampen en kleine percelen met grasland met functies, die niet direct met de akkerbouw of veeteelt op grotere schaal te maken hebben, maar eerder voor zelfvoorziening en tuinbouwachtige activiteiten. In het laatste geval hebben we het specifiek over de (kool)goorns, de private moestuinen bij de boerderijen. Ook vallen mogelijk de buurgoorns, de gezamenlijke moestuinen van keuterboeren, arbeiders en ambachtlieden onder dit landschapstype.⁴¹ Tenslotte hoort ook de bijbehorende infrastructuur, waaronder de brinken, bij dit landschapstype. We hebben hier de kern van het agrarisch cultuurlandschap te pakken.

Met de onderstaande dorpsstypering dienen we met de nodige voorzichtigheid om te gaan. Weliswaar geven ze een goed beeld van de 19e-eeuwse structuur, die ongetwijfeld plaatselijk al enkele eeuwen zal hebben bestaan. Een gelijke structuur impliceert echter geen gelijke ontstaansgeschiedenis. Dorpen kunnen vanuit een totaal verschillende oorsprong naar een identiek beeld toegroeien. Ook is het mogelijk dat de benadrukte belangrijke elementen van de structuur uit de 19e eeuw helemaal niet weergeven wat belangrijk was in een eerdere fase. Een onbetekenend pad kan in theorie de hoofdweg van een dorp in een oudere fase zijn geweest.

In onderstaande categorisering zullen ook dorpen ontbreken. Deze dorpen, zoals Oudemolen, De Groeve en Zuidlaarderveen, hebben we dan niet getypeerd, vaak omdat de relatief verspreide ligging

⁴⁰ Waterbolk, 1934, p. 40.

⁴¹ 5.1.2e, 2004, p. 544-545.

Figuur 23. De brink van Taarlo bij laagstaande zon (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

van de bebouwing voor de situatie in 1850 meer aansluit bij het aangrenzende historisch cultuurlandschap dan dat er sprake is van een op zichzelf staande kern.

Historische kern met huispercelen, type esdorp (Se)

Het meest voorkomende dorptype in de gemeente Tynaarlo is, dat zal niet verbazen, het esdorp. In deze categorie hebben we Winde, Vries, Bunne, Tynaarlo (figuur 23), Zeegse, Yde, Taarlo, Midlaren, Donderen en Zeijen opgenomen. Kenmerkend zijn:

- een onregelmatige paden- en wegenstructuur aan de rand van of tussen één of meerdere essen;
- een verdichting van de bebouwing tussen de wegen, die samen het dorp vormt;
- oudere (< 1900) bebouwing die niet op de wegenstructuur is georiënteerd, maar schijnbaar onder een hoek op de weg staat, vaak wat verder terug op de percelen;
- met name jongere bebouwing (> 1900), zoals burgerwoonhuizen en woonwinkelpanden, die wél op de wegenstructuur geprojecteerd is;
- een open structuur rond de oudere bebouwing; deze bebouwing werd omringd door moestuinen en boomgaarden;
- brinken (pleinvormige ruimtes) als agrarisch en sociaal middelpunt met functies op het gebied van het produceren van hout, het bijeenbrengen van vee en het houden van markten;
- verwijde wegaansluitingen op de plekken waar meerdere wegen bij elkaar komen.

Historische kern met huispercelen, type complex esdorp (Sec)

Het complex esdorp is een variant op het esdorp (Se). Het wijkt er vanwege zijn omvang en complexiteit van de wegen- en bebouwingsstructuur vanaf, maar heeft verder dezelfde kenmerken als bij het esdorp genoemd zijn. Dit type komt eenmaal voor, namelijk Zuidlaren.

Historische kern met huispercelen, type lintdorp (SI)

Lintdorpen kenmerken zich door een ongecompliceerde, eenduidige bebouwing langs een centrale hoofdweg. De erven liggen los of in een rij aan deze weg, vaak met daartussen nog doorkijkjes naar het agrarisch cultuurlandschap. In de gemeente Tynaarlo zijn het zuidelijke uiteinde van het Groningse dorp Wolfsbargen (een lintdorp tussen De Groeve en Kropswolde, ten oosten van het Zuidlaardermeer) en historisch gezien twee gescheiden nederzettingen die we tot Paterswolde kunnen rekenen (een zuidelijke bij de kruising Hoofdweg-Duinstraat en een noordelijke op de hoek Groningerweg-Meerweg) als zodanig te betitelen. Beiden liggen in een veen- of venig gebied, waar relatief weinig mogelijkheden waren om verspreid in het landschap huizen of boerderijen te bouwen. Bovendien bood, als er een kerk verrees aan een lange doorgaande weg, deze weg ook veelal de beste kansen om je nabij de kerk te kunnen vestigen.

Historische kern met huispercelen, type lintdorp met plaatselijke verwijding (Slp)

Eelde rekenen we tot de lintdorpen met plaatselijke verwijdingen, dat ook wel als een soort langgerekt esdorp te kenschetsen valt. Feitelijk is het een overgangstype tussen lintdorpen en esdorpen. Door de fysisch-geografische omstandigheden, namelijk de langgerektheid van de rug van Tynaarlo, ontwikkelde het dorp zich tot deze vorm, met name langs de Hoofdweg die de rug van Tynaarlo volgt. Uit het historisch kaartbeeld is goed af te leiden dat het oudste deel van de kern al min of meer op deze weg georiënteerd was, maar dat het dorp hier breder was dan dit. De Kosterijweg vormde als het ware een extra schil, ook daadwerkelijk met een grotendeels afgeronde vorm, om het dorp. Ook langs de Kosterijweg kwam bebouwing voor. Later zou het dorp zowel in noordelijke als zuidelijke richting verder langs de Hoofdweg groeien. Geleidelijk zal ook in de schil van de Kosterijweg de bebouwing zijn gaan verdichten, tot dat het beeld ontstond dat we op topografische kaarten uit de 19e eeuw zien. Het dorp kende een kleine brink bij de kerk, maar die is bebouwd.

Historische kern met huispercelen, type verspreid veendorp (Sv)

Verspreide veendorpen worden gekenmerkt door verspreide bebouwing in veengebieden, waarbij de bebouwing als cluster toch een bepaalde soort eenheid vormt. Of we deze clusters werkelijk als kernen mogen beschouwen hangt af van wat je onder kern verstaat. Vaak zal het fragmentarische landschap van kleine kopjes in een nat landschap aanleiding hebben gegeven tot deze nederzittingsstructuur. In de gemeente Tynaarlo hebben we Oude Elsburg, Nieuwe Elsburg, Zuideinde en Eelderwolde onder deze categorie gevoegd.

3.1.11 Historisch water

Meer (5.1.2e)

Een heel bijzonder landschapstype zijn de grote open wateren van de gemeente Tynaarlo. In veel gevallen gaat het om veenplassen, maar vinden we hun omvang te uitzonderlijk om ze als agrarische veenontginning te kenmerken. Het Zuidlaardermeer hebben we als zodanig benoemd. Met

Figuur 24. Het Zuidlaardermeer met natuurlijke rietoevers (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

name de vorm van de oevers is aan verandering onderhevig; de onregelmatige, venige oevers hebben hier en daar plaatsgemaakt voor gazons ten behoeve van toerisme en recreatie (figuur 24).

3.1.12 Beleidszones

Nationaal Beek- en Esdorpenlandschap Drentsche Aa

Onder de categorie 'beleidszones' hebben we het Nationaal Landschap Drentsche Aa geplaatst. Wat voorheen een Nationaal Park was is in 2007 uitgeroepen tot Nationaal Landschap.⁴²

Belvederegebieden

Het rijk heeft in het kader van het Belvederebeleid, ontsproten uit de Nota Belvedere (1999), gebieden aangewezen waar speciaal werd ingezet op de koppeling tussen cultuurhistorie en ruimtelijke ontwikkeling. Binnen de gemeente Tynaarlo zijn maar liefst vier Belvederegebieden aanwezig: Drentse Aa-Hondsrug, Noordenveld, Oude veen koloniën en Eelde-Paterswolde. Op basis van de gebiedsbegrenzing van de provincie Drenthe (via het Geoportaal) zijn deze gebieden op de kaart weergegeven.

Ruilverkavelingen

Daarnaast hebben we ook de grens van de Ruilverkaveling Vries op de cultuurhistorische waardenkaart opgenomen.⁴³ Deze ruilverkaveling, aangevraagd in 1953, 1956 en 1964, en waarover de

⁴² Zie voor meer achtergrondinformatie: <http://www.drentscheaa.nl/documents/home.xml?lang=nl>.

⁴³ Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1966.

stemming in 1966 plaatsvond, was één van drie ruilverkavelingen die plaatsvonden op het grondgebied van de gemeente Tynaarlo, en zonder twijfel de historisch meest significante van de drie. Landschapsconsulent bij Staatsbosbeheer 5.1.2e (1920-2001) heeft hier namelijk geprobeerd om het esdorpenlandschap, dat al vóór de jaren zestig minder herkenbaar was geworden, onder meer door verval van houtwallen, nieuw leven in te blazen. 5.1.2e's belangrijkste doel was om landschappelijke overgangen beter herkenbaar te maken door het aanleggen van beplanting, die door de inrichting eromheen goed te beheren zou zijn. Bovendien werd bovenlokale infrastructuur niet geaccentueerd met beplanting, maar de lokale wel. Daardoor werd de eerste ondergeschikt gemaakt aan de tweede.⁴⁴ Een voorbeeld van het eerste is de nieuwe beplanting rond het Zeijerlaar ten westen van Vries, die nu nog altijd terug te vinden is tussen de wegen Noordscheveld en Zeijerlaar. Een deel van het dal van de Drentse Aa is als landschapsreservaat gespaard, en enkele beekdalen en strubben zijn behouden als 'natuurwetenschappelijk terrein'. Tegenover behoud van herkenbaarheid van de landschappelijke structuur en versterking van landschappelijke grenzen door het aanbrengen van beplanting staat (niet opvallend voor een ruilverkaveling) het verdwijnen van de oorspronkelijke verkaveling en kleinschaligheid van grote gebieden. Bij het waardeoordeel over de ruilverkaveling op zich zullen beide kanten dus in ogenschouw genomen moeten worden.

De twee ruilverkavelingen die minder bijzonder worden geacht zijn Zuidlaren (aanvraag 1956) en Peizer Made (aanvragen 1955, 1960-1961). Beide plannen dateren van kort na de Ruilverkavelingswet 1954 en zijn minder vernieuwend en vooruitstrevend waar het om landschappelijke aspecten gaat dan de hiervoor genoemde ruilverkaveling Vries.⁴⁵

3.1.13 Waardering

Op basis van de methodiek, die in § 2.2.4 is beschreven, heeft een waardering plaatsgevonden. Hieruit blijkt dat de gebieden met een hoge cultuurhistorische waarde relatief over de gemeente verspreid liggen: het gaat bijvoorbeeld om veenontginningen aan weerszijden van Eelde, om de essen van Zeijen, Donderen en Zeegse, om beekdalen tussen Yde en Vries en bij Zeegse, om ontginningen in de Hunzelaagte en diverse niet-ontgonnen heideterreinen. Ook verschillende historische kernen en enkele bijzondere stedenbouwkundige eenheden (Nieuwe Akkers, Oranjepolder,⁴⁶ kazerneterrein Zuidlaren, westelijk deel Vries⁴⁷) hebben een hoge cultuurhistorische waarde toegekend gekregen.

Het grootste deel van het gemeentelijk oppervlak heeft een middelmatige cultuurhistorische waarde gekregen. Anders dan de naam doet vermoeden ('middelmatig' heeft een negatieve bijklank) gaat het om gebieden waar nog een zekere mate van cultuurhistorische kwaliteit aanwezig is. Het betreft vooral de uitgestrekte heideontginningen, herverkavelde beekdalen en delen van de Hunzelaagte. Een lage waardering is toegekend aan zeer sterk veranderde gebieden, zoals Groningen Airport Eelde en aanzienlijke delen van de bebouwde kommen buiten de historische kernen.

⁴⁴ 5.1.2e, 1997.

⁴⁵ Cultuurtechnische Dienst, 1963a; Cultuurtechnische Dienst, 1963b.

⁴⁶ Ontwerp van 5.1.2e & 5.1.2e.

⁴⁷ Eerste uitbreiding Vries, 1955-1965, 5.1.2e & 5.1.2e.

Figuur 25. Op de plek van de boerderij in Vries die tegenwoordig de Fa. Blokker huisvest, stond in 1832 al bebouwing. Mogelijk dateert de gebintconstructie van de boerderij al van vóór die tijd (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

3.2 Bouwkunst en stedenbouw

3.2.1 Historische nederzettinglocaties

Op de cultuurhistorische waardenkaart zijn de historische nederzettingslocaties opgenomen, merendeels zoals deze in 1832 bestonden. Het totaal aan nederzettingslocaties geeft een goed beeld van de nederzettingsstructuur die typerend is voor het betreffende landschapstype (figuur 25). Daarnaast is, omdat van deze erven bekend is dat er vóór 1832 bebouwing moet hebben bestaan, een bouwhistorische verwachting aan de gebouwen op deze erven toegekend. Immers: als er in 1832 een gebouw stond en dat nu nog altijd het geval is, is het mogelijk dat zich in het huidige gebouw bouwkundige resten van vóór 1832 bevinden. De nederzettingslocaties zijn uitgesplitst naar het type van het hoofdgebouw op het betreffende erf:

- gebouw;
- havezate;
- kasteel, overig;
- kerk;
- molen;
- verdwenen molen;
- veenterp;
- vuilstortplaats.

Figuur 26. De Bonifatiuskerk van Vries is één van de rijksmonumenten in de gemeente Tynaarlo (foto: 5.1.2e 23 juli 2012).

Als bron zijn naast de kadastrale minuutplans ook bonnebladjes, kaarten van de Stichting Menno van Coehoorn, de molendatabase en informatie van historische kringen gebruikt. De veenterpen zijn als historische nederzittingslocaties opgenomen zoals deze vanuit archeologisch (bureau) onderzoek bekend zijn.⁴⁸

3.2.2 Beschermde bouwkunst en stedenbouw

Rijksmonument

De rijksmonumenten, die onder de bescherming van de Monumentenwet vallen, zijn als puntelement weergegeven op de kaart (figuur 26). Het bronbestand is afkomstig van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en is bijgewerkt aan de hand van recente gegevens van de gemeente Tynaarlo. De gemeente Tynaarlo kent volgens de database van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 93 gebouwde rijksmonumenten.

Provinciale monument

De provinciale monumenten, die beschermd worden door de provinciale monumentenverordening 2008, zijn als vlakelementen weergegeven op de kaart. Het bronbestand is afkomstig van de Provincie Drenthe. De gemeente Tynaarlo kent veertig provinciale monumenten.

⁴⁸ Zie 5.1.2e e.a., 2011 voor een uitgebreidere toelichting op de verschillende typen nederzittingslocaties en de gebruikte bronnen.

Beschermd dorpsgezicht

De stads- en dorpsgezichten, die beschermd worden door de Monumentenwet, zijn als vlakelement weergegeven op de kaart. Het bronbestand is afkomstig van de Provincie Drenthe. De gemeente Tynaarlo kent vijf beschermde dorpsgezichten, met tussen haakjes het jaar van aanwijzing: Vries (1967), Zuidlaren (1967), Eelde-Paterswolde (1997) en Dennen Noord (2007).⁴⁹

3.2.3 Beeldbepalende bouwkunst en stedenbouw

MIP-object

Tijdens het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) werden historisch-bouwkundig en cultuurhistorisch relevant geachte gebouwen uit de periode 1850-1940 geïnterviewd. Een deel hiervan zou als gevolg van het daaropvolgende Monumenten Selectie Project (MSP) een beschermde status krijgen. Voor de meeste objecten geldt dat echter niet. Vanwege de cultuurhistorische relevantie zijn ook de objecten zonder monumentenstatus op de kaart geplaatst. Omdat een deel van de MIP-objecten later alsnog als rijks- of provinciaal monument is aangewezen, zal hier een overlap te zien zijn. Kartering van de MIP-objecten vond plaats door gebruik van een landelijke database van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, waar overigens enkele beperkingen aan verbonden zijn.⁵⁰ Voor Donderen, Eelde-Paterswolde en ten dele voor Midlaren is door historische verenigingen nagegaan wat de huidige (2012) staat van het pand is. Deze staat is inclusief eventuele opmerkingen opgenomen in de GIS-tabel.

Beeldbepalend pand

Reeds voor de totstandkoming van deze cultuurhistorische waardenkaart had de gemeente Tynaarlo overzichten gemaakt van beeldbepalende panden in de gemeente zonder juridische status. Hetzelfde geldt voor objecten met rieten daken in verschillende delen van de gemeente. De panden zijn op basis van de bijbehorende en door de gemeente geregistreerde coördinaten op de cultuurhistorische waardenkaart weergegeven. De verschillende lijsten kunnen met elkaar overlappen.

Beeldbepalend pand (historische verenigingen)

Ook vanuit historische verenigingen bestaat een idee over welke panden interessant en beeldbepalend zijn. Voor de kernen Eelde-Paterswolde en Donderen met (in mindere mate) hun omliggende buitengebied zijn door vertegenwoordigers van de betreffende kringen lijsten samengesteld die door 5.1.2e zijn verwerkt in het erfgoed-GIS.

Stookhok, (monumentale) kerk, synagoge, pastorie, kosterij, molen en melkfabriek

Het Drents Plateau heeft in het verleden diverse historisch interessante bebouwing in beeld gebracht.⁵¹ Slechts een deel ervan is als rijks- of provinciaal monument beschermd. Alle geïnterviewde gebouwen van bovenstaande typen, inclusief de beschermde, zijn op kaart weergegeven.

⁴⁹ Let op: de Provincie Drenthe hanteert andere jaartallen dan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. We zijn hier uitgegaan van de informatie van de Rijksdienst.

⁵⁰ Zo kan compleetheid niet worden gegarandeerd.

⁵¹ 5.1.2e e.a., 2010, o.a. p. 48-49 en 58-59.

Havezateterreinen

In het kader van de archeologische waarden- en verwachtingskaart werden ook havezateterreinen in kaart gebracht.⁵² Vermoedelijk betreft het hier ook woningen van de elite die niet formeel de status van havezate hadden. In totaal werden dertig van dergelijke terreinen geïnterpreteerd.

Wederopbouwarchitectuur, waardevol

Bij de inventarisatie van bebouwing is er door het Drents Plateau bijzondere aandacht besteed aan waardevolle architectuur uit de naoorlogse periode. De wijk Nieuwe Akkers in Eelde heeft bijzondere aandacht gekregen. De wijk, gebouwd tussen 1954 en 1957 voor het lagere personeel van de luchtvaartschool, is relatief gaaf bewaard gebleven en een exemplarisch voorbeeld van woningbouw uit de vijftiger jaren.⁵³

Molenbiotoop

Om te kunnen draaien moet een molen een bepaalde vrije ruimte om zich heen hebben. Dat noemen we een molenbiotoop. Rondom de drie molens in de gemeente Tynaarlo is een biotoop met een straal van 400 m gelegd.

3.3 Landschapselementen en archeologische vindplaatsen

3.3.1 Aardkundige fenomenen

Pingoruïne, petgat of steilrand

Ten behoeve van de Erfgoedatlas zijn ook pingoruïnes en petgaten geïnterpreteerd.⁵⁴ Daarnaast heeft de Provincie Drenthe de steilrand bij Donderen als aardkundig monument aangewezen. Omdat het vooral om aardkundige fenomenen gaat, hebben we er een afzonderlijke categorie voor in het leven geroepen.

3.3.2 Archeologische vindplaatsen en prehistorische objecten

De archeologisch relevante locaties worden hier summier toegelicht. Zie 5.1.2e e.a., 2011 voor een uitgebreidere analyse van de archeologische vindplaatsen.

Grafheuvel

In de gemeente Tynaarlo zijn tot op heden 21 grafheuvels aangetroffen, zowel door Landschapsbeheer Drenthe als door de provincie Drenthe (of het Drents Plateau). Verreweg de meeste vinden we in een bosgebied tussen Zeegse en Tynaarlo, een bekende grafheuvelgroep.⁵⁵ Ook liggen in de omgeving ondergrondse resten van graven waarover ooit een heuvel heeft gelegen. Deze vallen onder 'vindplaatsen'.⁵⁶

⁵² 5.1.2e e.a., 2011.

⁵³ 5.1.2e e.a., 2010, p. 120-121.

⁵⁴ 5.1.2e e.a., 2010, p. 10-11.

⁵⁵ Over de compleetheit van deze laag bestaan twijfels. Ook in de database met vindplaatsgegevens kunnen nog grafheuvels aanwezig zijn die nog niet in de specifieke database met grafheuvels verwerkt zijn.

⁵⁶ Zie ook 5.1.2e, 1933, p. 25 e.v.

Figuur 27. Het Hunebed D6 bij Tynaarlo is één van de best bewaard gebleven hunebedden van Drenthe (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Hunebed

In de gemeente Tynaarlo bevinden zich vier hunebedden, genummerd als D3-D4 (twee in elkaars verlengde liggende hunebedden), D5 en D6 (figuur 27). Ze zijn als object opgenomen in het Geoportaal van de provincie Drenthe en uiteraard op de archeologische waarden- en verwachtingskaart van Tynaarlo opgenomen.⁵⁷

Vindplaats

Het opgeschoonde vindplaatsenbestand dat is samengesteld bij de vervaardiging van de archeologische waarden- en verwachtingskaart van Tynaarlo is op de cultuurhistorische waardenkaart overgenomen. In de achterliggende database zijn eventuele opmerkingen over de juistheid van de coördinaten opgenomen.⁵⁸

Celtic field

Op een aantal plaatsen zijn aan het maaiveld nog Celtic fields (akkercomplexen uit de IJzertijd) aanwezig,⁵⁹ alhoewel zij soms alleen door specifieke luchtfotostudie opgespoord kunnen worden. Op basis van recent onderzoek konden met zekerheid vijf Celtic fields aangewezen worden, en

⁵⁷ 5.1.2e e.a., 2011.

⁵⁸ 5.1.2e e.a., 2011.

⁵⁹ Nog niet zo lang geleden giste men nog naar de tijd waaruit deze structuren stamden en wat ze waren. Op historisch-topografische kaarten van Drenthe staan ze nog als 'Romeinse legerplaats' benoemd. 5.1.2e veronderstelde dat het tuinderpelen uit de overgang van Romeinse tijd naar Middeleeuwen waren (5.1.2e, 1933, p. 21-22).

daarnaast is er één Celtic field opgenomen waarover nog onzekerheid bestaat. Elf akkercomplexen die eerder werden gedocumenteerd zijn in het kader van dit onderzoek afgewezen.⁶⁰ De data uit deze laag zijn afkomstig van de gemeentelijke archeologische waarden- en verwachtingskaart.⁶¹

Grafveld

Het bekende grafveld vinden we tussen Noordlaren en Midlaren. Het is een archeologisch rijksmonument en is afkomstig uit een database van de archeologische waarden- en verwachtingskaart.⁶²

AMK-terrein

Vindplaatsen met een waardering op de archeologische monumentenkaart (AMK) zijn overgenomen van de gemeentelijke archeologische waarden- en verwachtingskaart.⁶³ Eén AMK-terrein ten zuidoosten van Vries is niet overgenomen, omdat het hier om opgebrachte grond lijkt te gaan.⁶⁴

3.3.3 Bestuur

Grenspaal (1832)

De grenspalen zijn op basis van het kadastraal minuutplan geïnterpreteerd voor de archeologische waarden- en verwachtingskaart, en geven dus in principe alleen aan waar in 1832 een grenspaal stond.⁶⁵ Daarmee is dus niet gezegd dat deze grenspaal er nog staat.

Markesteen en markegrens

Markestenen en markegrenzen zijn door het Drents Plateau geïnterpreteerd. Zij hebben tevens in kaart gebracht op welke manier de markegrenzen nog in het landschap zichtbaar zijn, doch deze gegevens waren niet in de GIS-database in het Geoportaal van de provincie aanwezig.⁶⁶

Semslinie

De Semslinie is eveneens door het Drents Plateau in kaart gebracht. Het gaat om de historische grens tussen Groningen en Drenthe, die genoemd is naar de Groningse bestuurder die in 1615 bij de grensvaststelling betrokken was. De GIS-database is afkomstig uit het Geoportaal van de provincie Drenthe.

3.3.4 Infrastructuur

Weg, vóór 1832

Bereikbaarheid van landbouwgronden was essentieel voor het agrarisch bestaan, evenals doorgaande wegen voor de lokale, regionale en internationale handel. Er kan een aantal typen wegen worden onderscheiden waarvan de diversiteit nauw samenhangt met het grondgebruik en de natuurlijke ondergrond. In de esdorpen bestonden de wegen en paden meest uit brede paden die

⁶⁰ 5.1.2e, 2011.

⁶¹ 5.1.2e e.a., 2011.

⁶² 5.1.2e e.a., 2011.

⁶³ 5.1.2e e.a., 2011.

⁶⁴ Mondelinge mededeling gemeente Tynaarlo.

⁶⁵ 5.1.2e e.a., 2011.

⁶⁶ 5.1.2e e.a., 2010, p. 34.

Figuur 28. De brug over het Zeegserloopje tussen Tynaarlo en Zeegse, vroeger een voorde waarvan de karrensporen nog in het bosje naast de weg zichtbaar zijn (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

de brinken met elkaar verbonden. De paden waren tot in de 20e eeuw onverhard. Vanuit de nederzetting liepen paden over de essen om de akkers te ontsluiten. De omliggende heideterreinen werden bereikt via schaapsdriften die over of om de essen heen liepen. Enkele van deze schaapsdriften liepen door als interlokale verbindingswegen. Over de heidevelden volgden ze meestal een zo recht mogelijk tracé, dat echter wel rekening hield met het reliëf en de bodemgesteldheid, waardoor hier een grillig webachtig patroon van paden ontstond. Om de graslanden in de beekdalen te ontsluiten liepen er vanuit het dorp paden op de overgang van beekdal naar heidegronden.

De wegen en paden zijn in het kader van het samenstellen van de archeologische waarden- en verwachtingskaart gekarteerd aan de hand van de kadastrale minuutplans.⁶⁷ Buiten de dorpen zijn de meeste paden en wegen duidelijk op de minuutplans weergegeven. Er is geen onderscheid gemaakt tussen nog bestaande wegen en verdwenen wegen. Door vergelijking met de huidige topografie, die als kaartlaag is afgebeeld, is dit gemakkelijk te herleiden (figuur 28).

Belangrijke verbindingen zijn de noord-zuidroutes in de richting van Groningen (zie ook de spoorlijn). Er zijn nauwelijks belangrijke oost-westverbindingen, een direct gevolg van de fysisch-geografische structuur van het landschap. De autosnelweg A 28 (uit 1968) is de directe opvolger van deze oude noord-zuidroutes.

⁶⁷ Hierbij is gebruik gemaakt van de kartering die al voor de archeologische verwachtingskaart was uitgevoerd. Deze is uitgebreid en gecorrigeerd om een gedetailleerder schaalniveau te bereiken (5.1.2e e.a., 2011).

Weg, ca. 1900

Op basis van een bronnenstudie van de gemeentearchivaris zijn de wegen die omstreeks 1900 planmatig zijn aangelegd opgenomen. Een deel van de informatie over de wegen is in het achterliggende GIS-bestand opgenomen. De overige informatie is als bijlage 2 van dit rapport opgenomen.

Kerkepad

Een deel van de wegen had de primaire functie van kerkepad: korte routes tussen de kleinere buurtschappen en de dorpen met een kerk. De kerkepaden zijn door het Drents Plateau geïntegreerd in het kader van de Erfgoedatlas.⁶⁸

Weg met dubbelzijdige lintbebouwing

De provincie Drenthe leverde een database, waarin wegen met dubbelzijdige lintbebouwing zijn opgenomen. Het gaat om de Hoofdweg en de Hooiweg, die overigens ook in de laag 'wegen, vóór 1832' zijn opgenomen.

Postweg

Postwegen zijn historische wegen, die in het verleden gebruikt zijn door postkoetsen om de post te vervoeren. Deze wegen zullen doorgaans ook in de algemene database 'wegen, vóór 1832' voorkomen, maar daar een verbijzondering op zijn. Ten dele gaat het ook om een aanvulling. De wegen zijn onderdeel van een database die afkomstig is uit het Geoportaal van de provincie Drenthe.

Historische route, meest postwegen

Zie onder 'postwegen'.

Spoor- en trambanen (bestaand en relict)

Eveneens afkomstig uit het Geoportaal van de provincie Drenthe zijn de spoor- en trambanen, waarvan een deel bestaand is en een deel als relict in het landschap aanwezig is. Het gaat om de nog bestaande spoorlijn Assen-Groningen (één van de belangrijke noord-zuidverbindingen, zie onder wegen) en een verdwenen lijntje ten noorden van Eelde.

Prehistorische route

Ten behoeve van de archeologische waarden- en verwachtingskaart zijn belangrijke prehistorische routes afzonderlijk gekarteerd.⁶⁹ Ze bevinden zich op de Hondsrug door en ten westen van Zuidlaren.

Brink

Op basis van topografische kaarten in de erfgoedatlas van Tynaarlo zijn de brinken in de verschillende brinkdorpen in de cultuurhistorische waardenkaart verwerkt. Het betreft hier de brinken zoals die nu nog herkenbaar zijn. Daar moeten we wel een kanttekening bij plaatsen: veel brinken vormen een fragment van de vroegere omvang. Niet alleen werden er op een zeker moment huizen op een deel van de brink gebouwd, ook werden delen van brinken primair voor verkeersdoelen

⁶⁸ 5.1.2e e.a., 2010.

⁶⁹ 5.1.2e e.a., 2011.

aangewend door er wegen overheen aan te leggen. De grote brink van Yde daarentegen is een zeer jonge brink: in 1850 was het nog heide aan de rand van het dorp. Pas na 1850 kwam deze brink tot stand. De vroegere brink, waarvan nu nog relictten bestaan, lag verder naar het westen en was feitelijk vooral een verbrede straat.

Brinken waren oorspronkelijk gemeenschappelijk bezeten inschaarruimtes voor het vee, vaak met een onregelmatige vorm. Die functie is nog te herkennen aan de drinkpoelen. Tegelijk werd er hout 'verbouwd' op de brink, wat we nu nog kunnen herkennen aan de forse eiken of linden op veel Drentse brinken. Geleidelijk kregen ze ook een sociale functie, vooral toen de dorpen zich rond de brinken uitbreidden. Er werden bijvoorbeeld markten gehouden, zoals in Zuidlaren.⁷⁰

Zuidlaren bekleedt trouwens een bijzondere positie binnen Drenthe: het heeft de meeste brinken, al naar gelang de telwijze zeven of dertien. De gemeente heeft in de 20e eeuw een belangrijke rol gespeeld in het behoud van de brinken door ze aan te kopen. Van de drinkpoelen zijn er sinds 1924 overigens wel negen verdwenen. In de 20e eeuw zijn er door de werkzaamheden van stedenbouwkundigen nieuwe brinken bijgekomen.⁷¹

Over de Drentse brinken is veel geschreven, vooral omdat ze algemeen als een essentieel hoofdonderdeel van het archetypen van het Drentse cultuurlandschap worden beschouwd, naast de essen en de heidevelden.⁷²

3.3.5 Grote infrastructurale werken

Sterk bepalend voor de ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente Tynaarlo zijn de grote infrastructurale werken zoals die met name in de laatste twee eeuwen zijn aangelegd. Daaronder rekenen we natuurlijk allereerst de vele, vaak eeuwenoude noord-zuidroutes die het Drents Plateau via de rug waarop Eelde ligt verbonden met de stad Groningen. We zien dan ook dat de latere infrastructurale werken zich naar deze route richten. De nadruk op het tracé Drenthe-Groningen is overigens nog versterkt door de groei van Assen in de 19e eeuw, waardoor ook aan de zuidzijde een duidelijk focuspunt voor de infrastructuur ontstond.

Autosnelweg

Bepalend voor de recente ontwikkeling van Tynaarlo is de 5.1.2e die tussen 1968 en 1973 in meerdere fasen werd geopend. Het gedeelte tussen Hoogeveen en Yde werd onder meer door 5.1.2e ontworpen. Niet alleen is de weg als zodanig van historisch belang voor de ontsluiting van het gemeentelijk grondgebied, ook hebben enkele recente (al dan niet geslaagd te noemen) ruimtelijke ontwikkelingen zich naar de autosnelweg en ook het Noord-Willemskanaal gericht. We denken hierbij vooral aan het bedrijventerrein Vriezerbrug bij Tynaarlo. Hier vestigden zich langs de 5.1.2e ningerweg in eerste instantie vooral bedrijven die te groot werden voor het dorp. Door het provinciale concentratiebeleid is het bedrijventerrein verder richting snelweg gegroeid.

⁷⁰ 5.1.2e, 2004; 5.1.2e e.a., 2007, p. 9.

⁷¹ 5.1.2e e.a., 2007, p. 42-43.

⁷² 5.1.2e, 2004.

Kanaal

Voorafgaand aan de snelweg is het Noord-Willemskanaal, ook wel de Willemsvaart genoemd, aangelegd. Het kanaal, genoemd naar koning 5.1.2e, is in 1861 geopend en verbindt Assen met de stad Groningen. Elementen als parallelwegen, bruggen, pleisterplaatsen etc. zijn als landschappelijk erfgoed rond de kanaalzone aan te wijzen. Een gedetailleerde inventarisatie hiervan heeft nog niet plaatsgevonden.

3.3.6 Oorlog en defensie

Schans/verdedigingswerk

De verdedigingswerken die in het kader van de archeologische waarden- en verwachtingskaart en op basis van het kadastraal minuutplan zijn gekarteerd betreft batterijen van een linie langs de Hunze uit de tweede helft van de 18e eeuw. De locatie is bij benadering bekend, maar niet exact.⁷³ De ene schans die door het Drents Plateau is geïnventariseerd en uit de provinciale databases komt, heeft vermoedelijk ook van deze linie deel uitgemaakt. Het is niet duidelijk of deze 'schans' een dubbeling is van één van de 'verdedigingswerken' uit onderstaande categorie.

Gedenkmonument, oorlogsgraf, onderduikershol, vliegveld (object), bunker, rolbaan en mitrailleursnest

De Tweede Wereldoorlog heeft veel zichtbare, maar ook onzichtbare sporen in het landschap van de gemeente Tynaarlo achter gelaten. Het Drents Plateau heeft hiervan in het verleden, samen met historische verenigingen, een inventarisatie gemaakt.⁷⁴ Daarbij zijn bovengenoemde sporen in de gemeente Tynaarlo gekarteerd, waarbij een belangrijk deel betrekking heeft op onderdelen van Groningen Airport. Na de inval in 1940 vormden de Duitse bezetter het burgervliegveld uit 1931 namelijk om tot Fliegerhorst Eelde, en in de omgeving werd luchtafweergeschut geplaatst waar enkele vliegtuigen het slachtoffer van werden. Enkele gebouwen uit deze tijd zijn nog aanwezig.⁷⁵ De data zijn opgenomen op de archeologische waarden- en verwachtingskaart en tevens aanwezig in het Geoportaal van de provincie Drenthe.⁷⁶

Terrein met kogelvangers

Op basis van informatie van de historische vereniging van Donderen werd een nog vrij gaaf perceel met kogelvangers uit het eerste kwart van de 20e eeuw, gelegen in bos, op de kaart opgenomen.

3.3.7 Opgaand groen

(Monumentale) boom en herdenkingsboom

Op basis van een gemeentelijke database zijn de waardevolle bomen op de kaart weergegeven. Het gaat zowel om de bomen van lokaal als die van nationaal en provinciaal belang. Daarnaast zijn de herdenkingsbomen opgenomen. De bomen bevinden zich verspreid over de gemeente, met een zwaartepunt op de grote ruggen die van zuid naar noord door de gemeente liggen. Veel monumentale of herdenkingsbomen staan in de dorpen of op de landgoederen.

⁷³ Voor een uitgebreidere toelichting zie 5.1.2e e.a., 2011, p. 48.

⁷⁴ 5.1.2e e.a., 2010.

⁷⁵ 5.1.2e e.a., 2010; 5.1.2e, 1989, p. 150 e.v.

⁷⁶ 5.1.2e e.a., 2011.

Figuur 29. De strubben rond de es van Zeijen (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Houtwal, laan en bomenrij

Houtwallen, lanen en bomenrijen zijn geen expliciet onderdeel van de inventarisatie geweest. Daar waar ze echter nadrukkelijk zijn benoemd in bijvoorbeeld detailstudies, zoals het rapport 'De cultuurhistorie van Nieuwe Stukken Vries', hebben we ze opgenomen.⁷⁷

Oud bos

In het Geoportaal van de provincie Drenthe is een database aanwezig met de aanduiding 'sierbos'. Beter beschouwd blijkt dit voor de gemeente Tynaarlo te gaan om een kartering van o.a. de aanwezige strubben, waarbij van een sierbos dus zeker geen sprake was. We hebben ze derhalve onder de noemer 'oud bos' op de kaart gezet (figuur 29).

Bosje met bijzondere kenmerken

Evenals bij de houtwallen en lanen hebben we geen expliciete inventarisatie van bosjes met bijzondere kenmerken opgenomen. Op basis van het hiervoor genoemde rapport hebben we echter wel twee jonge bosjes nabij Vries opgenomen.

Flora begraafplaats

Gerelateerd aan religieus of funerair erfgoed is de flora die zich op begraafplaatsen bevindt. Op aanwijzing van de historische vereniging van Eelde is een begraafplaats daar gemarkeerd.

⁷⁷ 5.1.2e, 2009.

Figuur 30. Huis Vennebroek, kern van het gelijknamige landgoed bij Eelde (foto: 5.1.2e, 15 mei 2004, via Wikimedia Commons).

Landgoederenzone

De landgoederenzone in het noorden van de gemeente is in diverse databases terug te vinden. We hebben specifiek de kartering uit de Erfgoedatlas van het Drents Plateau overgenomen omdat die, ook in relatie tot de nieuw gekarteerde cultuurlandschappen, de beschermde monumenten en de omtrek van het beschermd gezicht, goed laat zien hoe groot de gebieden zijn waarover de landgoederen zich uitstrekken (figuur 30).⁷⁸ Belangrijk zijn ontwerpen van tuinarchitect 5.1.2e (1782-1851) voor De Braak en Oosterbroek.

3.3.8 Recreatie en toerisme

IJsbaan

Het enige type uit de categorie 'recreatie en toerisme' dat we tot nog toe in de beschikbare databases hebben aangetroffen zijn de ijsbanen die her en der in de gemeente te vinden zijn. De elf ijsbanen zijn in kaart gebracht in het kader van de Erfgoedatlas van Tynaarlo. In die atlas zijn ze als 'watererfgoed' aangemerkt.⁷⁹

Horeca-uitspanning

Horeca speelde en speelt een belangrijke rol in het sociale leven van de inwoners van de gemeente Tynaarlo en kan derhalve als cultuurhistorisch erfgoed worden beschouwd. Op basis van informatie

⁷⁸ 5.1.2e e.a., 2010, p. 42-43; zie ook 5.1.2e, 1989, p. 38 e.v.

⁷⁹ 5.1.2e e.a., 2010, p. 30-31.

van de gemeente Tynaarlo zijn de betreffende locaties op kaart weergegeven. In de achterliggende tabel bevindt zich meer informatie over het betreffende object.

Overig

Het villapark in Tynaarlo staat niet 'recreatie en toerisme', maar is opgenomen in (de achterliggende database van) het landschapstype (bijlage 3:262).⁸⁰

3.3.9 Religie

Begraafplaats (1900)

In het kader van de archeologische waarden- en verwachtingskaart zijn op basis van de bonneblaadjes van omstreeks 1900 alle begraafplaatsen in de gemeente Tynaarlo in 1832 in kaart gebracht. In alle gevallen zijn ze nog aanwezig (zie onder).⁸¹

Begraafplaats, bestaand

In het kader van de Erfgoedatlas zijn alle begraafplaatsen in kaart gebracht die nu nog aanwezig zijn. Dat bleken er vijf te zijn, twee meer dan op basis van de bonneblaadjes was gekarteerd.⁸²

Herdenkingskruis

Op basis van informatie van de historische vereniging van Zuidlaren is het herdenkingskruis van dominee 5.1.2e opgenomen, dat zich ten zuiden van Zuidlaren bevindt.

3.3.10 Waterstaat

Brug-, duiker- en voordelocatie

Aan de hand van de kadastrale minuutplannen zijn in het kader van de archeologische waarden- en verwachtingskaart de historische locaties van bruggen, duikers en voordelen weergegeven. Daarmee is niet gezegd dat het huidige element (brug, duiker) op die plek ook een historisch waardevolle is. Het gaat met name om het feit dat zich op die plek een overgang over het water bevond of bevindt.⁸³ De materialisering daarvan valt buiten dit kader.

Brug, duiker, draaikolk, gemaal en watermolen

Op basis van informatie van de historische vereniging van Eelde-Paterswolde zijn historische bruggen, duikers, draaikolken, gemalen en watermolens opgenomen. Sommige objecten verkeren in ruïneuze staat, andere, zoals de draaikolken, zijn in het veld niet meer zichtbaar.

Beek

Beken speelden een belangrijke rol in de historische agrarische bedrijfsvoering. Met behulp van beekwater werden periodiek de hooilanden bevoloed. Hiervoor was een stelsel van schutten en sluisjes aangelegd. De beken zijn gekarteerd door het Drents Plateau en vanuit het Geoportaal van de provincie Drenthe opgenomen (figuur 31).

⁸⁰ De vroege recreatieparken in Zuidlaren en Midlaren zijn, hoewel ook van belang, niet weergegeven op de kaart.

⁸¹ 5.1.2e e.a., 2011.

⁸² 5.1.2e e.a., 2010.

⁸³ Zie 5.1.2e e.a., 2011 voor een uitgebreidere toelichting.

Figuur 31. Het Taarloos Diepje ten oosten van Taarlo (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Dijk of kade

Ook de dijken en kades zijn door het Drents Plateau gekarteerd en aanwezig in het Geoportaal van de provincie Drenthe. De kades die voor de gemeente Tynaarlo zijn gekarteerd liggen ten oosten van Paterswolde, (uiteraard) in het nattere deel van de gemeente.

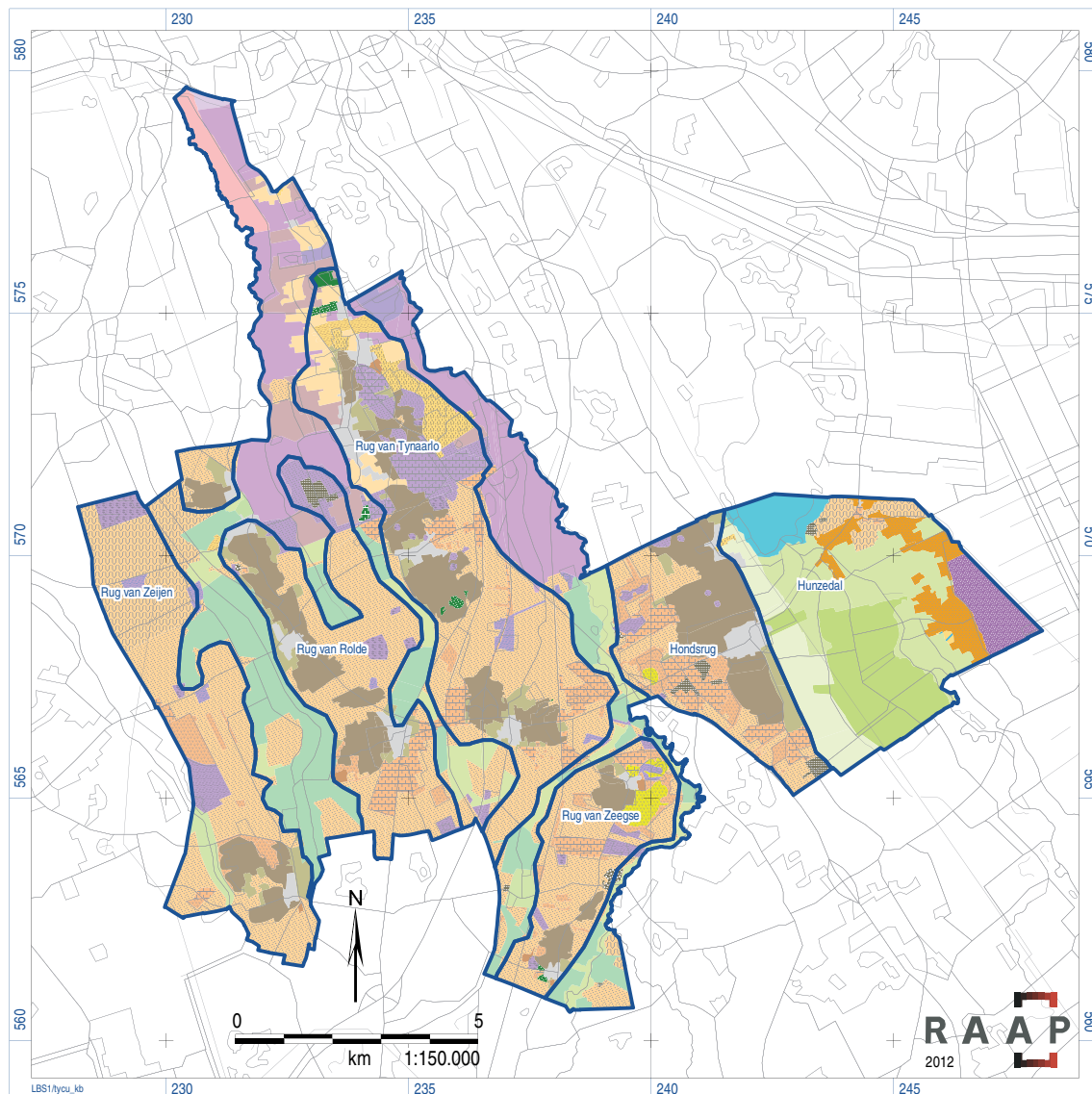
Waterloop, overig

Op basis van de informatie van de historische kring Eelde-Paterswolde is een gegraven wetering in het dorpsgebied aan de kaart toegevoegd.

Waterpartij, bestaand of verdwenen

Over de gehele gemeente Tynaarlo verspreid zijn in natuurlijke laagtes vennen ontstaan. In veel gevallen kon hier veengroei plaatsvinden. Op historische kaarten staan ze weergegeven met het toponiem *poel* (open water) of *veen* (dichtgegroeid). Deze dichtgegroeide vennen zijn soms op grote schaal geëxploiteerd en zijn nu als open water te herkennen. Andere vennen zijn kleinschalig door boeren uit de omgeving gebruikt voor de winning van turf. Op recente luchtfoto's zijn de inmiddels dichtgegroeide petgaten nog zichtbaar. Soms zijn de waterpartijen gedempt en bij het cultuurland getrokken. De waterpartijen zijn in het kader van de archeologische waarden- en verwachtingskaart gekarteerd aan de hand van de kadastrale minuutplans van 1832.⁸⁴

⁸⁴ 5.1.2e e.a., 2011.

Figuur 32. Landschapstypen en de schetsmatige scheiding tussen ruggen en dalen, hoofdstructuur van het landschap in de gemeente Tynaarlo. Voor de legenda van de landschapstypen zie kaartbijlage 1.

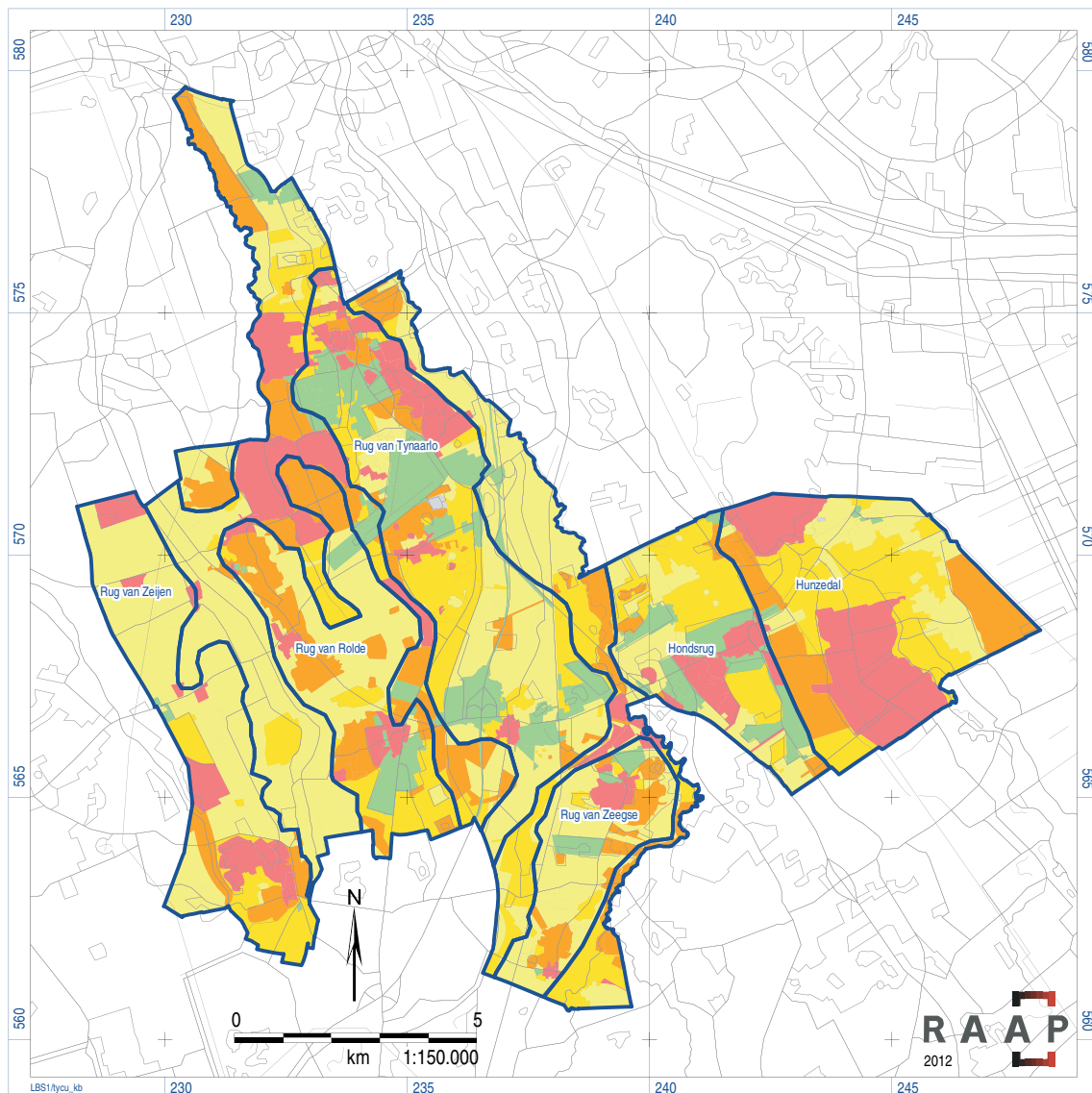
3.3.11 Welzijn en zorg

Zorginstelling

Op de kaart zijn drie historisch betekenisvolle zorginstellingen opgenomen: Hoog Hullen (1891), Dennenoord (1895) en Philadelphia (1914). De instellingen ontleen hun cultuurhistorische betekenis aan hun ouderdom, landschappelijke setting en langdurige continuïteit van gebruik van de terreinen.

3.4 Cultuurhistorische hoofdstructuur gemeente Tynaarlo

In het kader van het LOP is het principe van de ruggen en dalen in de gemeente Tynaarlo, alle min of meer noord-zuid gericht, verder uitgewerkt. Vanwege de kracht van dit beeld hebben we dit in de figuren 32 en 33 gecombineerd met de cultuurlandschappelijke typering (zie kaartbijlage 1) en

Figuur 33. Cultuurhistorische waardering en de schetsmatige scheiding tussen ruggen en dalen, hoofdstructuur van het landschap in de gemeente Tynaarlo. Voor de legenda van de waardering zie kaartbijlage 3.

de waardering (zie kaartbijlage 3). Hieruit blijkt in één oogopslag hoe de landschapstypen en de daaraan gekoppelde waardering ten opzichte van de brede ruggen en smalle dalen liggen

3.5 Verantwoord gebruik van de kaartbijlagen

De hoeveelheid informatie die geïnventariseerd is, maakt het niet gemakkelijk om alle informatie op één papieren kaart weer te geven. De bijgevoegde kaartbijlagen laten daarom soms puntenwolken zien, waarbij de precieze plek van elk symbool niet duidelijk te herkennen is en het ene symbool soms achter het andere schuilgaat. Voor een verantwoord gebruik op perceelsniveau raden wij daarom altijd aan de gegevens in het digitale GIS te raadplegen.

Een juweel tussen twee provinciehoofdsteden

Een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Tynaarlo

Literatuur

- 5.1.2e & 5.1.2e, 2011. 'We zijn als wetenschappelijke discipline onvolwassen gebleven': een interview met 5.1.2e naar aanleiding van zijn afscheid als hoogleraar historische geografie van het Nederlandse landschap aan de Wageningen Universiteit. *Historisch-geografisch tijdschrift* 29-2.
- 5.1.2e, 2008. "Modo udum modo sudum": ruimtelijke waardenkaart Emmen. Bosch Slabbers tuin- en landschapsarchitecten, Den Haag.
- 5.1.2e, 5.1.2e, 5.1.2e, 5.1.2e, 5.1.2e, 5.1.2e, 5.1.2e, 5.1.2e, 5.1.2e & 5.1.2e, 2009. *Cultuurhistorisch kompas: hoofdstructuur & beleidsvisie*. Provincie Drenthe, Assen.
- 5.1.2e, 5.1.2e, 5.1.2e, 5.1.2e, 5.1.2e & 5.1.2e, 2011. Gemeente Tynaarlo: archeologische verwachtings- en beleidskaart. *BAAC-rapport V-10.0210*. BAAC bv, Deventer.
- 5.1.2e, 1956. *Dwingeloo, schetsen van verleden en heden*. 5.1.2e, Meppel.
- Centrale Cultuurtechnische Commissie**, 1966. *Rapport voor de ruilverkaveling Vries*.
- Cultuurtechnische Dienst**, 1963a. *Rapport voor de ruilverkaveling Zuidlaren*.
- Cultuurtechnische Dienst**, 1963b. *Rapport voor de ruilverkaveling Peizer Made*.
- 5.1.2e, 1879. *Wandelingen door Nederland met pen en potlood, deel 4*. Tjeenk 5.1.2e, Haarlem.
- 5.1.2e, 5.1.2e & 5.1.2e, 2010. *Tynaarlo, een gemeente in kaart & beeld: een erfgoedatlas*. Waanders/Drents Plateau, Zwolle/Assen.
- 5.1.2e, 5.1.2e en 5.1.2e, 2007. *Brinken in beeld: langs esdorpen in Drenthe*. Noordboek, Groningen.
- 5.1.2e, 2011. Celtic fields in de gemeente Tynaarlo: archeologisch vooronderzoek: een inventariserend bureauonderzoek. 5.1.2e -rapport 2409. 5.1.2e Archeologisch Adviesbureau, Weesp.
- 5.1.2e & 5.1.2e, 2012. Tussen 5.1.2e en 5.1.2e: een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Westerveld. 5.1.2e -rapport 2493. 5.1.2e Archeologisch Adviesbureau, Weesp.
- 5.1.2e, 5.1.2e & 5.1.2e, 2011. *Cultureel erfgoed en ruimte: gebieds- en ontwikkelingsgerichte erfgoedzorg in de ruimtelijke ordening*. Berghauser Pont, Amsterdam.
- 5.1.2e, 5.1.2e, 5.1.2e & 5.1.2e, 2003. In de ban van de Betuwse dijken, deel 4: Angeren: een bodemkundig, historisch en archeologisch onderzoek naar de opbouw en ouderdom van de 5.1.2e te Angeren (Overbetuwe). *Alterra-rapport 404*. Alterra, Wageningen.
- 5.1.2e, 5.1.2e & 5.1.2e, 2004. In de ban van de Betuwse dijken, deel 5: Malburgen: een bodemkundig, historisch en archeologisch onderzoek naar de opbouw en ouderdom van de 5.1.2e te Malburgen/Bakenhof, Arnhem. *Alterra-rapport 405*. Alterra, Wageningen.
- 5.1.2e & 5.1.2e, 1989. *Een nieuwe kijk op het oude Eelde*. Profiel, Bedum.
- 5.1.2e, 2004. *Het Drentse esdorpenlandschap: een historisch-geografische studie*. Matrijs, Utrecht.
- 5.1.2e, 1933. *Op en om Adderhorst*. La Rivière & Voorhoeve, Zwolle.

5.1.2e, 1997. *Het landschap van de landinrichting: een halve eeuw landschapsbouw*. Blauw-
druk, Wageningen.

5.1.2e, 1934. *Havelte, beschrijving van een interessante en typisch Drentsche gemeente*.

Van 5.1.2e & Comp. N.V., Assen.

5.1.2e, 2009. *De cultuurhistorie van Nieuwe Stukken Vries*. Drents Plateau, Assen.

Overzicht van figuren, tabellen en (kaart-) bijlagen

- Figuur 1.** Ligging van de gemeente Tynaarlo; inzet: ligging in Nederland (ster).
- Figuur 2.** Blick over de es van Zeijen (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 3.** De bouwlandkamp ten westen van Tynaarlo is door de uitbreiding van de jonge heideontginningen niet meer herkenbaar (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 4.** Oostelijk van de Hoofdstraat in Zeijen ligt een groot areaal aan nieuwlandkampen op de overgang van de es in het westen en de Zeijermaden in het oosten (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 5.** Verspreide bebouwing in het landschapstype Kv (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 6.** Het smalle, voorheen blokvormig verkavelde dal van het Zeegserloopje (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 7.** Het beekdal ten oosten van Taarlo, dat eertijds in strookvormige percelen verkaveld was. Ondanks het natuurlijke beheer is van de randbeplanting tussen de percelen vrijwel niets over, en door het beheer zijn ook de sloten niet meer waarneembaar (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 8.** Beekdal van de Broekenloop ten westen van Zeijen. Dit beekdal werd pas na 1850 ingericht. Hiervan zijn enkele houtsingels in de bovenlanden, haaks op de beek, bewaard gebleven, alsmede de beplanting langs de buitenranden van het beekdal (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 9.** De houtsingels haaks op de rand van de Hondsrug zijn hét structuurbepalende kenmerk van de halfopen, strookvormig verkavelde broeken in de Hunzelaagte (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 10.** Een waterloop parallel aan de Hunze markeert de grens tussen de strookvormig en blokvormig verkavelde open broeken (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 11.** De strookvormig verkavelde broeken bij De Dijk (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 12.** Blokvormig verkavelde Hollandveenontginningen ten noorden van de Schelfhorst nabij Paterswolde (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 13.** Strookvormig verkavelde Hollandveenontginningen ten oosten van Paterswolde, bij het Oosterland (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 14.** Een drogere Hollandveenontginning met bouwlandkampen op de Schelfhorst (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 15.** Luchtfoto van het Paterswoldsemeer en het aangrenzende Friesche veen met zijn legakkers (bron: Google Earth).
- Figuur 16.** De leegte van de veenkoloniën (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 17.** Het Kluivingsbos, één van de grootste oude bossen in de gemeente Tynaarlo (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 18.** Luchtfoto van Eelde en de aangrenzende landgoederengordel (bron: Google Earth).
- Figuur 19.** Jonge heideontginning op het Noordse Veld (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).
- Figuur 20.** Het Fletcher Hotel te Zeegse (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 21. Het grootste nog bestaande heidegebied in de gemeente Tynaarlo: het Noordse Veld (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 22. Een heiderestant met vennen ten oosten van Zeegse (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 23. De brink van Taarlo bij laagstaande zon (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 24. Het Zuidlaardermeer met natuurlijke rietoevers (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 25. Op de plek van de boerderij in Vries die tegenwoordig de Fa. Blokker huisvest, stond in 1832 al bebouwing. Mogelijk dateert de gebintconstructie van de boerderij al van vóór die tijd (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 26. De Bonifatiuskerk van Vries is één van de rijksmonumenten in de gemeente Tynaarlo (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 27. Het Hunebed D6 bij Tynaarlo is één van de best bewaard gebleven hunebedden van Drenthe (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 28. De brug over het Zeegserloopje tussen Tynaarlo en Zeegse, vroeger een voorde waarvan de karrensporen nog in het bosje naast de weg zichtbaar zijn (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 29. De strubben rond de es van Zeijen (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 30. Huis Vennebroek, kern van het gelijknamige landgoed bij Eelde (foto: 5.1.2e, 15 mei 2004, via Wikimedia Commons).

Figuur 31. Het Taarloos Diepje ten oosten van Taarlo (foto: 5.1.2e, 23 juli 2012).

Figuur 32. Landschapstypen en de schetsmatige scheiding tussen ruggen en dalen, hoofdstructuur van het landschap in de gemeente Tynaarlo. Voor de legenda van de landschapstypen zie kaartbijlage 1.

Figuur 33. Cultuurhistorische waardering en de schetsmatige scheiding tussen ruggen en dalen, hoofdstructuur van het landschap in de gemeente Tynaarlo. Voor de legenda van de waardering zie kaartbijlage 3.

Tabel 1. Vergelijking van landschapstypen volgens verschillende methodieken.

Tabel 2. De onderscheiden dorpstypen, landschapstypen en subtypen.

Tabel 3. Waardering gaafheid van de topografie.

Tabel 4. Waardering gaafheid van de fysiognomie.

Tabel 5. Scores en klassen van de waardering.

Bijlage 1. Verslag van de workshop Cultuurhistorie en RO, 12 november 2012.

Bijlage 2. Wegen, circa 1900.

Bijlage 3. Landschapstypen en motivatie van de waardering.

Kaartbijlage 1. Cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Tynaarlo.

Kaartbijlage 2. Cultuurhistorische waardenkaarten van de dorpen (twee kaartbladen).

Kaartbijlage 3. Waardering van de cultuurhistorische landschappen.

Bijlage 1: Verslag van de workshop

Cultuurhistorie en RO, 12 november 2012

Workshop / discussiebijeenkomst
Cultuurhistorie en Ruimtelijke Ordening gemeente Tynaarlo

Vries, 12 november 2012

presentatie: 5.1.2e & 5.1.2e

Inventarisatie en waardering

De bijeenkomst werd gestart met een korte presentatie van inventarisatie- en waarderingskaarten. Naar aanleiding hiervan ontstond een discussie over de waardering. Toegelicht werd dat de waardering een vakinhoudelijke beoordeling is op basis van de criteria gaafheid en zeldzaamheid/bijzonderheid. Of dat uiteindelijk ook op eenzelfde manier wordt overgenomen in het beleid hangt af van bestuurlijke/politieke afwegingen. Als illustratie werd het plangebied Tussenwater in de Hunzelaagte besproken. Dit hoog gewaardeerde gebied zal een grote transformatie ondergaan in de komende jaren.

In de waarderingskaarten zijn ruilverkavelingen en stedenbouwkundige kwaliteiten alleen op hoofdlijnen meegenomen. De gemeente Tynaarlo levert nog een nuancering van de veronderstelde lage waarde van stedelijke gebieden buiten de historische kernen aan.

Opgemerkt werd door 5.1.2e dat niet gezegd is dat in hoog gewaardeerde gebieden niets mogelijk zou zijn. Het gaat erom dat de nieuwe functie past binnen de waardevolle structuur van het gebied en/of dat in het nieuwe ontwerp met waardevolle structuren en/of historische situaties rekening wordt gehouden. Waardevolle, grootschalige gebieden lenen zich bijvoorbeeld in beginsel uitstekend voor grootschalige landbouw. In het specifieke geval van Tussenwater is het de vraag of de nieuwe functie wel zo'n grote ingreep betekent: ook vroeger stond het gebied door een slechte afwatering regelmatig onder water, en ook een hermeandering van de Hunze is niet gebiedsvreemd. De mate waarin de nieuwe functie binnen het gebied past hangt vooral af van het ontwerp.

Borging en beleidsvorming

De cultuurhistorische waardenkaart is een afwegingskader, geen instrument om zaken tegen te houden of op slot te zetten. Om die reden is in de rapportage ook de nadruk op 'ontwikkeling' gelegd. Het is bedoeld als inspiratiestuk. Daar komt bij dat het maatschappelijk belang (bijvoorbeeld van drinkwatervoorziening) of het economisch belang altijd groter kan zijn.

Cultuurhistorie zal via twee sporen worden meegenomen, een sectorale structuurvisie en het facet-bestemmingsplan:

- De gemeente gebruikt nu een structuurplan uit 2006. De cultuurhistorische waardenkaart zal als input gebruikt worden voor de structuurvisie cultuurhistorie ('visie voor ontwikkelingen'). Die kan specifiek worden gemaakt door per deelgebied spelregels op te nemen (cultuurhistorie als toetsingskader, voor maatwerk). Spelregels kunnen als afwegingscriteria worden gebruikt. Dat kan gebruikt worden voor een latere integrale structuurvisie.
- Het facet-bestemmingsplan kan als een paraplu over het af te ronden bestemmingsplan buitengebied (en andere bp's) worden gelegd (conserverend karakter). In een bestemmingsplan kunnen bepaalde zaken aan een vergunning worden gekoppeld. Zo kan in gebieden waar het relevant is aan het dempen van sloten of het kappen van

houtsingels een aanlegvergunning gekoppeld worden. Bij het toetsen van de vergunningaanvraag kan dan worden bepaald of de cultuurhistorische waarden niet onevenredig worden geschaad. Ook het karakter van een gebied kan tot uitdrukking komen in de keuze voor bestemmingen en het opnemen van regels, zoals open gebied. Zo kan er gestuurd worden op (in het rapport vastgelegde) gebiedskenmerken. In het nieuwe bestemmingsplan zijn al planregels m.b.t. ‘handhaving openheid’ opgenomen.

De discussie richtte zich verder op de manier waarop de waarderingskaart wordt vertaald in zones. Het is mogelijk de landschappelijke eenheden direct te vertalen naar beleidszones, maar ook om ensembles te definiëren die over meerdere waarderingszones heen liggen. Met het formuleren van dergelijke ensembles heeft de gemeente Echt-Susteren (Limburg) ervaring opgedaan. Deze zijn náást de zones met een hoge waardering in de integrale structuurvisie benoemd.

De gemeente Tynaarlo zet, onder meer in het LOP, in op de landschappelijke structuur van ruggen en beekdalen. Dat principe kan worden gehanteerd om ensembles te benoemen. Vooruitlopend daarop komen op de waarderingskaart de omlijnningen van ruggen en beekdalen te staan.

De gemeente Westerveld heeft zijn cultuurhistorische waardenkaart als beeldkwaliteitsplan vastgesteld. Net als een welstandsnota biedt die weg echter geen ruimte voor een verbod op bepaalde zaken als het bestemmingsplan dat wel toelaat. Andere zaken, bijvoorbeeld zonder ruimtelijke relevantie, kunnen wel worden opgenomen. Een goede vertaling daarvan in het bestemmingsplan is daarbij essentieel. Voor bebouwing in het agrarisch buitengebied geldt bijvoorbeeld dat het agrarisch karakter behouden moet blijven bij herbestemming of aangrenzende nieuwbouw.

Borging van gebouwd erfgoed via het bestemmingsplan is heel lastig. Er kan alleen gestuurd worden op ruimtelijke aspecten, niet op materiaal, daarvoor is de welstandsnota het juiste instrument. Bovendien is sloop lastig tegen te houden als er bijvoorbeeld met eenzelfde massa / goothoogte etc. wordt terug gebouwd.

Ontwerp

Waar de gemeente zelf ontwerpt bij nieuwe ontwikkelingen of dit laat doen wordt gestuurd op de kwaliteit van ontwerpen. Daarbij wordt per project ‘gespeeld’ met de cultuurhistorische kwaliteiten en worden op een eigentijdse manier nieuwe functies in een historisch cultuurlandschap ingepast. Zo is in de nieuwbouwwijk Terborch de wegenstructuur een abstrahering van de slagenverkaveling in het veengebied.

Vervolg

Buro Vijn zal naar aanleiding van de workshop voor een aantal gebieden in de gemeente Tynaarlo voorbeeldregels opstellen en de inhoud daarvan baseren op de waarden die naar voren zijn gekomen in de cultuurhistorische inventarisatie die door 5.1.2e is uitgevoerd.

Bijlage 2: Wegen, circa 1900

Wegen in de gemeente, aangelegd omstreeks 1900

1. Weg Donderen-Eelde (in de gemeenten Eelde en Vries), door Zuideinde, Watermolendijk en Bokkenstreek
Aanbesteed in 1912 (5.1.2e inv.nr. 5838 (incl. tekeningen) en GB Eelde inv.nr. 5013)
N.B. In het bestek geen nieuwe beplanting vermeld.
2. Weg van Eelde naar Peize
Aanbesteed in 1903 (GB Eelde inv.nr. 5012, geen tekeningen)
N.B. In het bestek geen nieuwe beplanting vermeld.
3. Weg, vanaf de Rijksstraatweg te Vries over Donderen, Bunne en Winde tot de gemeente Peize.
Aanbesteed 1899 (5.1.2e inv.nr. 5817 geen tekeningen)
N.B. In het bestek geen beplanting vermeld.
4. Weg, tussen de grens gemeenten Assen en Vries, over Taarlo en Oudemolen naar de rijksstraatweg te Ubbena.
De wegaanleg is aanbesteed in 1910 (5.1.2e inv.nr. 5823, met tekeningen.
De wegbeplanting is aanbesteed in 1913 (5.1.2e inv.nr. 5824)
Langs het gehele traject zijn 1894 bomen geplant, te weten 1646 eiken, 72 linden, 87 Canadapopulieren, 45 Amerikaanse eiken (*Quercus rubra*) en 44 moeraseiken (*Quercus palustris*).
5. Weg grens Norg-Donderen-Yde-De Punt-Noord-Willemskanaal
Weg aanbesteed in 1912 (5.1.2e inv.nr. 5826) en twee tolhuizen in 1912 (GB inv.nr. 5827)
Beplanting langs deze weg met zijtakken (grensscheiding gemeenten Eelde en Vries), aanbesteed in 1913 (5.1.2e inv.nr. 5828).
Langs het gehele traject zijn aangeplant 2366 bomen, te weten 736 Abeelen (*Populus piccardi*), 583 populieren, 381 eiken, 658 iepen en 8 linden).
6. Wegenplan Anlo-Vries-Norg-Assen
Weggedeelten in totaliteit aanbesteed 13 juli 1917 en 22 juli 1920 (5.1.2e inv.nrs. 323 en 5831).
 - 6A. Gedeelte weg grens Assen-Zeijen
 - 6B. Gedeelte Ubbena-Zeijen-grens Norg
 - 6C. Gedeelte Zeijen-Vries
- . Voormalige Rijksweg Groningen-Assen (traject De Punt-Vries en Vries-Assen)

Vries, 29 oktober 2012

5.1.2e

Een juweel tussen twee provinciehoofdsteden

Een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Tynaarlo

Bijlage 3: Landschapstypen en motivatie van de waardering

De ID's voor de deelgebieden zijn aangegeven op kaartbijlage 3.

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
1	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	2	2	1	1,7		Bb	
2	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	3	5	3	3,7	grenzen beekdal nog goed herkenbaar, alleen in zuidpunt wat verstoring als gevolg van bouw huis	Bb	
3	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	2	4	2	2,7	beekdal sterk vervaagd	Bb	
4	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	5	4	4	4,3	zeer gaaf beekdal, plaatselijk verdichte beplanting die de begrenzing met aangrenzende landschappen sterker accentueren	Bb	
5	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	4	4	3	3,7	beekdal en beek zijn relatief gaaf; door natuurontwikkeling vervaagt de verkaveling echter	Bb	
6	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	2	3	2	2,3	gewijzigd, doorsneden door weg	Bb	
7	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	5	4	4	4,3	zeer gaaf beekdal	Bb	
8	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	3	2	4	3,0	sterk gewijzigd beekdal; beplanting verdwenen, met uitzondering van randen; door randbeplanting overgang naar ander landschap nog zichtbaar	Bb	
9	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	3	3	3	3,0	beekdal en beek zijn relatief gaaf; door natuurontwikkeling vervaagt de verkaveling echter	Bb	
10	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	4	4	3	3,7	beekdal en beek zijn relatief gaaf; vanouds weinig beplanting; verkaveling door natuurontwikkeling vervaagd	Bb	
11	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	4	4	3	3,7	beekdal en beek zijn relatief gaaf; vanouds weinig beplanting; verkaveling door natuurontwikkeling vervaagd	Bb	
12	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	3	4	2	3,0	beekdal en beek zijn relatief gaaf; vanouds weinig beplanting; verkaveling door natuurontwikkeling vervaagd; randbeplanting vrijwel geheel verdwenen; deel van beekdal herverkaveld	Bb	
13	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	2	4	1	2,3	volledig herverkaveld	Bb	
14	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	2	2	2	2,0	herverkaveld, (rand)beplanting verdwenen	Bs	
15	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	4	3	3	3,3	kavels vergroot, vermoedelijk geslotener dan voorheen	Bs	
16	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	4	3	2	3,0	begrenzing zuidelijk deel goed herkenbaar, verkaveling redelijk intact; beek vergraven	Bs	
17	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	3	2	3	2,7	verkaveling aangepakt, beplanting merendeels verdwenen, westelijke begrenzing nog wel goed zichtbaar	Bs	
18	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	4	4	5	4,3	zeer gaaf beekdal, beplanting sinds 1850 iets toegenomen, areaal akkerland iets afgenomen	Bs	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
19	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	2	2	3	2,3	sterk aangetast beekdal, verkaveling verdwenen en doorsneden door spoorlijn; begrenzing enigszins beleefbaar	Bs	
20	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	2	4	3	3,0	matig aangetast beekdal, verkaveling verdwenen; hier en daar beplanting bewaard gebleven (de rest is historisch open) en randen beleefbaar	Bs	
21	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	5	5	4	4,7	zeldzaam gaaf bewaard gebleven stuk beekdal, inclusief alle beplanting in hun historische spreiding en omvang	Bs	
22	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	4	4	5	4,3	redelijk goed bewaard gebleven stuk beekdal, van westelijke deel is rand matig beleefbaar	Bs	
23	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	2	2	5	3,0	door verwijderen beplanting en daarmee onzichtbaar worden van historische verkaveling heeft het op zich waardevolle beekdal sterk aan kwaliteit ingeboet; zichtbaarheid rand en tracé beek compenseren enigszins	Bs	
24	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	3	2	4	3,0	westelijk deel veel opener, oostelijk deel veel geslotener dan in 1850; daardoor structuur van het gebied flink overhoop gehaald; randen deels onherkenbaar	Bs	
25	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	2	2	4	2,7	sterk wisselend gebied; zuidelijk deel opener gemaakt, noordelijk deel relatief intact en daartussen een sterke verstoring; daardoor historisch landschap als eenheid sterk achteruitgegaan, ondanks gave stukken	Bs	
26	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	3	3	2	2,7	hoofdstructuur nog herkenbaar, wel veel opener dan voorheen; randen nog herkenbaar	Bs	
27	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	2	2	3	2,3	randen deels herkenbaar, verder vooral dichter beplant	Bs	
28	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	3	2	2	2,3	zuidwestelijk deel relatief intact, noordoostelijk deel in veel opzichten gewijzigd; randen herkenbaar	Bs	
29	beekdalen en broeken	beekdal, overwegend onverkaveld	2	2	4	2,7	in 1850 nog onverkaveld en onbeplant, nu relatief kleinschalig gebiedje	Bn	
30	beekdalen en broeken	beekdal, overwegend onverkaveld	3	2	5	3,3	grotendeels ingericht na 1850, met name oostelijk deel gaaf bewaard gebleven en daarmee waardevol	Bn	
31	oude bossen	bestaand gemengd bos	5	5	3	4,3	gaaf bewaard esbosje	Ug	zuider Es
32	oude bossen	bestaand gemengd bos	5	5	4	4,7	gaaf bewaard oud bos	Ug	
33	kampontginningen met plaatselijk essen	bouwlandkamp	1	1	1	1,0	overbouwd	Kb	
34	kampontginningen met plaatselijk essen	bouwlandkamp	5	4	4	4,3	zeer gaaf bewaard gebleven bouwlandkamp, omgeving dichter beplant	Kb	
35	kampontginningen met plaatselijk essen	bouwlandkamp	3	3	3	3,0	bouwlandkamp in gras, gewijzigde omgeving	Kb	
36	kampontginningen met plaatselijk essen	bouwlandkamp	2	3	2	2,3	randen niet meer beleefbaar, daardoor kamp als zodanig ook niet meer	Kb	
37	kampontginningen met plaatselijk essen	bouwlandkamp	2	3	2	2,3	randen niet meer beleefbaar, daardoor kamp als zodanig ook niet meer	Kb	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
38	kampontginningen met plaatselijk essen	bouwlandkamp	1	1	1	1,0	overbouwd	Kb	
39	landgoederen en buitenplaatsen	buitenplaats, oorspronkelijk relatief gesloten	4	3	4	3,7	beplanting op andere plekken, bebouwing aan westzijde	Lg	
40	landgoederen en buitenplaatsen	buitenplaats, oorspronkelijk relatief gesloten	4	3	5	4,0	parkbos uitgebreid	Lg	
41	landgoederen en buitenplaatsen	buitenplaats, oorspronkelijk relatief open	4	3	3	3,3	niet meer herkenbaar als eenheid, ondanks resten van historische beplanting; buitenplaats getransformeerd door villabouw	Lo	Huis Paterswolde
42	landgoederen en buitenplaatsen	buitenplaats, oorspronkelijk relatief open	5	5	4	4,7	zeer gaaf gebied met historische beplanting	Lo	
43	landgoederen en buitenplaatsen	buitenplaats, oorspronkelijk relatief open	2	3	3	2,7	verkaveling gewijzigd, groot deel gracht verdwenen; openheid intact; ligging hoofdhuis nu boerderij, een bedrijf toegevoegd	Lo	
44	landgoederen en buitenplaatsen	buitenplaats, oorspronkelijk relatief open	4	4	4	4,0	gaaf bewaard gebleven landgoed, zuidwesten verstoord door nieuwe weg	Lo	Vennebroek
45	landgoederen en buitenplaatsen	buitenplaats, type omgracht huis	2	2	1	1,7	volledig verdwenen buitenplaats; herverkaveld landbouwgebied	Lh	
46	landgoederen en buitenplaatsen	buitenplaats, type omgracht huis	2	2	2	2,0	onherkenbaar veranderd	Lh	
47	kampontginningen met plaatselijk essen	es	3	5	5	4,3	es van Zeijen, gave openheid met omringende geslotenheid van strubben; in gebruik als bouwland, maar volledig herverkaveld	Ke	
48	kampontginningen met plaatselijk essen	es	3	4	3	3,3	kleine es, herverkaveld met mogelijk deels originele randbeplanting; omtrek niet origineel	Ke	zuider Es
49	kampontginningen met plaatselijk essen	es	1	1	1	1,0	overbouwd	Ke	
50	kampontginningen met plaatselijk essen	es	1	1	2	1,3	overbouwd; vanouds gesloten type, vermoedelijk vanwege ontwikkeling van Eelde rondom dit gedeelte van de es; deel van beplanting bewaard gebleven	Ke	
51	kampontginningen met plaatselijk essen	es	3	3	2	2,7	bijzondere 'nieuwland-es', herverkaveling en onherkenbare randen	Ke	Nieuw Land
52	kampontginningen met plaatselijk essen	es	3	4	4	3,7	grotendeels grasland, maar niet (of beperkt) herverkaveld; slecht herkenbare randen	Ke	Noorder- en zuider Esch
53	kampontginningen met plaatselijk essen	es	1	1	1	1,0	gewijzigd door aanleg vliegveld	Ke	
54	kampontginningen met plaatselijk essen	es	2	4	3	3,0	sterk gewijzigde es, zowel grondgebruik als verkaveling; randen nog herkenbaar; veentjes deels bewaard, deels verdwenen; relatie met dorp fraai	Ke	zuider Es
55	kampontginningen met plaatselijk essen	es	3	4	4	3,7	es herverkaveld, verder relatief goed herkenbaar met deels herkenbare randen, hoofdweg en bosjes	Ke	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
56	kampontginningen met plaatselijk essen	es	3	3	2	2,7	weliswaar nog akkerland, maar randen onherkenbaar; bebouwing niet historisch	Ke	
57	kampontginningen met plaatselijk essen	es	2	2	1	1,7	onherkenbaar veranderd	Ke	
58	kampontginningen met plaatselijk essen	es	2	4	4	3,3	open, met herkenbare randen, maar herverkaveld; relatie met Winde nog duidelijk	Ke	
59	agrarische veenontginningen	Groningse veenontginning	2	3	1	2,0	bebouwd, verkaveling sterk gewijzigd, situatie sterk gewijzigd door aanleg snelweg	Ag	
60	beekdalen en broeken	halfopen, onregelmatig verkaveld broek	2	2	1	1,7	schaalvergroting, bebouwing, perceelswijziging; randen onherkenbaar	Bh	
61	niet-ontgonnen terrein	heide	4	4	4	4,0	historisch karakter heide goed bewaard gebleven	Nh	
62	niet-ontgonnen terrein	heide	4	3	4	3,7	historisch karakter heide matig bewaard gebleven door spontane bebossing	Nh	
63	niet-ontgonnen terrein	heide	4	4	4	4,0	historisch karakter heide goed bewaard gebleven	Nh	
64	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blokvormige verkaveling	4	4	4	4,0	structuur intact, plaatselijk wat verdicht	Bb	
65	niet-ontgonnen terrein	heide	4	3	4	3,7	historisch karakter heide matig bewaard gebleven door spontane bebossing; daarentegen gave karresporen aanwezig	Nh	
66	niet-ontgonnen terrein	heide	4	3	4	3,7	historisch karakter heide matig bewaard gebleven door spontane bebossing; daarentegen gave karresporen aanwezig	Nh	
67	niet-ontgonnen terrein	heide	4	3	4	3,7	historisch karakter heide matig bewaard gebleven door spontane bebossing	Nh	
68	niet-ontgonnen terrein	heide	4	3	4	3,7	historisch karakter heide matig bewaard gebleven door spontane bebossing	Nh	
69	niet-ontgonnen terrein	heide	3	3	4	3,3	historisch karakter heide matig bewaard gebleven door spontane bebossing; grondgebruik (nog) geen heide	Nh	
70	niet-ontgonnen terrein	heide	5	4	5	4,7	historisch karakter heide goed bewaard gebleven, relatief wat groter open gebied	Nh	
71	niet-ontgonnen terrein	heide met vennen	4	3	5	4,0	historisch karakter heide matig bewaard gebleven door spontane bebossing; met vennetje	Nv	
72	niet-ontgonnen terrein	heide met vennen	4	3	5	4,0	historisch karakter heide matig bewaard gebleven door spontane bebossing; met vennetje	Nv	
73	niet-ontgonnen terrein	heide met vennen	3	3	4	3,3	sterk bebost stuk hei met ven	Nv	
74	niet-ontgonnen terrein	heide met vennen	4	3	4	3,7	historisch karakter heide matig bewaard gebleven door spontane bebossing; met vennetje; doorsneden door snelweg	Nv	
75	niet-ontgonnen terrein	heide met vennen	3	3	4	3,3	sterk bebost stuk hei met ven	Nv	
76	niet-ontgonnen terrein	heide met vennen	3	3	4	3,3	sterk bebost stuk hei met ven	Nv	
77	niet-ontgonnen terrein	heide met vennen	3	3	4	3,3	sterk bebost stuk hei met ven	Nv	
78	niet-ontgonnen terrein	heide met vennen	3	3	4	3,3	sterk bebost stuk hei met ven	Nv	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
79	niet-ontgonnen terrein	heide met vennen	3	3	4	3,3	sterk bebost stuk hei met ven	Nv	
80	niet-ontgonnen terrein	heide met vennen	4	4	5	4,3	historisch karakter goed bewaard gebleven, open stuk heide	Nv	
81	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type complex esdorp	-1	-1	-1	4,0		Sec	zuidlaren
82	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type esdorp	-1	-1	-1	4,3		Se	Zeijen
83	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type esdorp	-1	-1	-1	3,7	fraai gehucht in relatie tot es	Se	Winde
84	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type esdorp	-1	-1	-1	4,0		Se	Vries
85	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type esdorp	-1	-1	-1	4,3		Se	Bunne
86	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type esdorp	-1	-1	-1	4,3		Se	Tynaarlo
87	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type esdorp	-1	-1	-1	4,3		Se	Zeegse
88	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type esdorp	-1	-1	-1	4,3		Se	Yde
89	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type esdorp	-1	-1	-1	4,3		Se	Taarlo
90	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type esdorp	-1	-1	-1	4,3	identiek als westelijk deel Taarlo	Se	Taarlo
91	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type esdorp	-1	-1	-1	3,7	fraaie plaats met historische boerderijen	Se	Midlaren
92	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type esdorp	-1	-1	-1	4,3		Se	Donderen
93	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type lintdorp met plaatselijke verwijding	-1	-1	-1	3,0	historische structuur en gedeeltelijke openheid binnen bouwblokken intact, maar met veel niet-passende nieuwbouw	Slp	Eelde
94	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type lintdorp	-1	-1	-1	4,3	hoge score vanwege beschermd gezicht	Sl	Paterswolde (noord)
95	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type lintdorp	-1	-1	-1	3,0	historische of historiserende bebouwing, maar aangepast door verkeersfunctie weg	Sl	Wolfsbarge
96	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type verspreid veendorp	-1	-1	-1	2,0	landgoedkarakter volledig verdwenen	Sv	Oude Elsburg
97	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type verspreid veendorp	-1	-1	-1	2,0	verworden tot regulier erf, geen bijzonderheid	Sv	Nieuwe Elsburg

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
98	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type verspreid veendorp	-1	-1	-1	4,3	nog gaaf historisch gehucht, qua bebouwing en groen	Sv	zuideinde
99	nederzettingen	historische kern met huispercelen, type verspreid veendorp	-1	-1	-1	1,0	onherkenbaar door aanleg woonwijk	Sv	Eelderwolde
100	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met blokvormige verkaveling	3	3	2	2,7	sterk versnipperd gebied door opgetrokken bebouwing en bebossing	Ahb	
101	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met blokvormige verkaveling	1	1	1	1,0	overbouwd/vergraven	Ahb	
102	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met blokvormige verkaveling	1	1	1	1,0	overbouwd	Ahb	
103	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met blokvormige verkaveling	5	5	3	4,3	grondgebruik en verkaveling intact	Ahb	
104	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met blokvormige verkaveling	4	4	3	3,7	verkaveling en waterloop rechtgetrokken, structuur redelijk intact	Ahb	
105	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met blokvormige verkaveling	4	4	4	4,0	relatief gaaf bewaard gebied, beplanting kent openingen	Ahb	
106	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met blokvormige verkaveling	3	3	2	2,7	verkaveling min of meer intact, maar grote waterplas gegraven	Ahb	
107	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met blokvormige verkaveling	2	4	3	3,0	was onverkaveld, nu verkaveld met demping waterlopen	Ahb	
108	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met bouwlandkampen	2	2	2	2,0	grotendeels bebouwd en beplant, van oorspronkelijke structuur weinig te herkennen	Ahk	
109	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met bouwlandkampen	2	2	2	2,0	grotendeels bebouwd en beplant, van oorspronkelijke structuur weinig te herkennen	Ahk	
110	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met bouwlandkampen	5	4	4	4,3	verkaveling intact, bosje toegevoegd; structuur zeer goed herkenbaar	Ahk	
111	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met bouwlandkampen	1	1	1	1,0	overbouwd	Ahk	
112	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling	4	4	4	4,0	herverkaveld, maar dat heeft de hoofdstructuur niet wezenlijk aangetast	Ahs	
113	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling	2	3	3	2,7	heterogener geworden	Ahs	
114	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling	4	4	4	4,0	grotendeels relatief gave structuur	Ahs	
115	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met veenplassen	2	3	5	3,3	structuur sterk gewijzigd door deels weggeërodeerde stukken veen	Ahv	
116	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met veenplassen	2	3	4	3,0	sterk gewijzigd doordat oostelijk deel bij meer is gevoegd	Ahv	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
117	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning, over- wegend onverkaveld	2	4	5	3,7	zeer fraai gebied, wel sterk gewijzigd doordat gebied in 1850 nog onverkaveld was	Aho	
118	beekdalen en broeken	Hunzelaagte - halfopen, strookvormig verkaveld broek	3	3	2	2,7	herverkaveld, bebouwing in gebied	BHa	
119	beekdalen en broeken	Hunzelaagte - halfopen, strookvormig verkaveld broek	2	2	1	1,7	herverkaveld en deels bebouwd	BHa	
120	beekdalen en broeken	Hunzelaagte - open, blokvor- mig verkaveld broek	2	3	3	2,7	verkaveling in sterke mate gewijzigd, veel bebouwing toegevoegd; openheid relatief goed bewaard gebleven	BHb	
121	beekdalen en broeken	Hunzelaagte - open, blokvor- mig verkaveld broek	2	4	3	3,0	verkaveling sterk gewijzigd, maar openheid bewaard	BHb	
122	beekdalen en broeken	Hunzelaagte - open, blokvor- mig verkaveld broek	1	1	1	1,0	overbouwd	BHb	
123	beekdalen en broeken	Hunzelaagte - open, strookvor- mig verkaveld broek	4	4	4	4,0	bijzonder fraaie strokenverkaveling, alleen door schaalvergroting en wat bebouwing beïnvloed	BHc	
124	beekdalen en broeken	Hunzelaagte - open, strookvor- mig verkaveld broek	3	2	2	2,3	dichter beplant, daardoor onherkenbaar veranderd	BHc	
125	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu buitenplaats	2	2	5	3,0	sterk veranderd, als buitenplaats ingericht met fraai landhuis	Hhh	
126	kampontginningen met plaatselijk essen	kleinschalig kampenlandschap met lintbebouwing	3	3	2	2,7	bebouwingslint herkenbaar, maar bouwland niet meer te onderscheiden van omliggend cultuurland	Kl	
127	kampontginningen met plaatselijk essen	kleinschalig kampenlandschap met verspreide bewoning	2	2	2	2,0	historische structuur vrijwel volledig verdwenen, met uitzondering van bewoningslint aan oostzijde	Kv	
128	kampontginningen met plaatselijk essen	kleinschalig kampenlandschap met verspreide bewoning	2	2	1	1,7	historische structuur van cultuurland vrijwel volledig verdwenen, sterke verdichting van bebouwing	Kv	
129	kampontginningen met plaatselijk essen	kleinschalig kampenlandschap met verspreide bewoning	2	2	2	2,0	historische structuur vrijwel volledig verdwenen, met uitzondering van weg aan noordzijde	Kv	
130	kampontginningen met plaatselijk essen	kleinschalig kampenlandschap met verspreide bewoning	2	2	1	1,7	onherkenbaar	Kv	
131	historisch water	meer	4	5	5	4,7	herkenbaar als meer, oevers wel sterk gewijzigd (meer is kleiner geworden)	Wm	zuidlaarder- meer
132	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	2	2	2	2,0	onherkenbaar, zuidelijke belending (weg) als perceelsgrens nog bestaand	Kn	
133	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	3	3	4	3,3	structuur redelijk intact, maar ingrijpende verandering door aanwezige lintbebouwing	Kn	
134	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	4	3	3	3,3	structuur redelijk intact, beplanting zuidelijk deel en bebouwing noordelijk deel toegenomen	Kn	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
135	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	3	3	3	3,0	randbeplanting toegenomen, interne structuur niet meer aanwezig	Kn	
136	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	1	2	2	1,7	structuur ingrijpend veranderd, maar in oostelijk deel nog openheid	Kn	
137	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	3	4	2	3,0	structuur nog partieel herkenbaar, wel enkele wijzigingen en doorsnijding door grote weg	Kn	
138	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	2	3	2	2,3	structuur volledig onherkenbaar, opgegaan in verkaveling van omgeving	Kn	
139	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	2	2	3	2,3	structuur veranderd, maar een klein deel nog herkenbaar	Kn	
140	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	3	3	2	2,7	hoofdstructuur intact, maar met name in interne structuur zeer veel veranderd	Kn	
141	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	2	2	2	2,0	structuur volledig gewijzigd, perceel onherkenbaar	Kn	
142	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	2	2	3	2,3	structuur sterk gewijzigd, alleen in noordelijk deel nog wat historische beplanting	Kn	
143	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	1	1	1	1,0	overbouwd	Kn	
144	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	1	1	2	1,3	braakliggend perceel binnen overbouwd gebied	Kn	
145	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	1	1	2	1,3	vrijwel overbouwd gebied, zuidwestelijke zijde nog enkele intacte beplantingsstructuren	Kn	
146	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	1	1	1	1,0	overbouwd	Kn	
147	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	2	1	2	1,7	overbouwd, maar in oostelijk deel kavelrichting en oostelijke begrenzing nog herkenbaar	Kn	
148	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	4	3	2	3,0	structuur nog redelijk herkenbaar, aanwezige oude beplanting, deels overbouwd	Kn	
149	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	1	1	1	1,0	grotendeels overbouwd	Kn	
150	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	1	1	1	1,0	overbouwd	Kn	
151	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	3	3	3	3,0	beplanting dichter, verder relatief intact	Kn	
152	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	3	4	4	3,7	begrenzing intact, versterking door bebouwing	Kn	
153	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	2	2	2	2,0	onherkenbaar in huidige verkaveling	Kn	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
154	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	2	2	3	2,3	structuur nog maar zeer beperkt herkenbaar	Kn	
155	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	3	3	3	3,0	ondanks gehandhaafde beplanting is de oorspronkelijke kleinschalige structuur nog maar beperkt herkenbaar	Kn	
156	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	3	3	3	3,0	begrenzing aan drie zijden herkenbaar	Kn	
157	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	2	2	3	2,3	kamp als zodanig onherkenbaar	Kn	
158	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	2	2	2	2,0	randen beperkt beleefbaar, verder volledig geherstructureerd	Kn	
159	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	2	2	2	2,0	volledig onherkenbaar, verkaveling grootschaliger	Kn	
160	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	3	3	2	2,7	structuur beperkt herkenbaar	Kn	
161	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	2	2	2	2,0	onherkenbaar	Kn	
162	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	1	1	1	1,0	overbouwd	Kn	
163	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	2	3	3	2,7	met name randen van de ontginning zijn nog redelijk beleefbaar interne structuur compleet gewijzigd	Kn	
164	oude heideontginningen	onregelmatige kampontginning	2	2	1	1,7	structuur onherkenbaar	Oo	
165	oude heideontginningen	onregelmatige kampontginning	4	4	2	3,3	interne structuur relatief intact, randen onherkenbaar	Oo	
166	oude heideontginningen	onregelmatige kampontginning	2	2	1	1,7	onherkenbaar in huidige structuur	Oo	
167	oude heideontginningen	onregelmatige kampontginning	1	1	1	1,0	overbouwd	Oo	
168	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	2	5	3,3	in 1850 nog onverkaveld, maar inrichting uit periode daarna gaaf bewaard gebleven	Hld	
169	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	4	4	3,7	ingericht tussen 1850 en 1900, als besloten ontginning relatief gaaf bewaard gebleven	Hld	
170	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	4	4	3,7	ingericht tussen 1850 en 1900, als besloten ontginning relatief gaaf bewaard gebleven	Hld	
171	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	4	3	3,3	gedeeltelijk ingericht tussen 1850 en 1900, goed bewaard gebleven	Hld	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
172	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	4	4	3,7	ingericht tussen 1850 en 1900, als besloten ontginning relatief gaaf bewaard gebleven	Hld	
173	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 nog niet ingericht	Hld	
174	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 nog niet ingericht	Hld	
175	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	3	2	2,7	voor een klein deel ingericht tussen 1850 en 1900, goed bewaard gebleven	Hld	
176	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	4	3	3	3,3	grotendeels ingericht tussen 1850 en 1900, hoofdstructuur bewaard gebleven	Hld	
177	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 nog niet ingericht	Hld	
178	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 nog niet ingericht	Hld	
179	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	4	4	3	3,7	grotendeels ingericht tussen 1850 en 1900, hoofdstructuur bewaard gebleven	Hld	
180	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	4	4	3	3,7	grotendeels ingericht tussen 1850 en 1900, hoofdstructuur bewaard gebleven	Hld	
181	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	3	2	2,7	grotendeels ingericht tussen 1850 en 1900, hoofdstructuur bewaard gebleven, open- heid sterk vergroot	Hld	
182	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	3	3	3,0	voor een klein deel ingericht tussen 1850 en 1900, goed bewaard gebleven	Hld	
183	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	2	2	2,3	voor een klein deel ingericht tussen 1850 en 1900, goed bewaard gebleven	Hld	
184	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 nog nauwelijks ingericht	Hld	
185	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 nog niet ingericht	Hld	
186	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	5	4	5	4,7	gaaf bewaard gebleven ontginning uit de periode 1850-1900	Hld	
187	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	1	1,7	sterk gewijzigd	Hld	
188	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 nog niet ingericht	Hld	
189	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 nog niet ingericht	Hld	
190	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 nog niet ingericht	Hld	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
191	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	2	2	2,3	ingericht tussen 1850 en 1900, sterk gewijzigd	Hld	
192	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 nog niet ingericht	Hld	
193	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	ingericht tussen 1850 en 1900 als bos, nu cultuurland	Hld	
194	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	2	2	2,3	in 1900 beperkt ingericht, hoofdstructuur herkenbaar	Hld	
195	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 in gebruik als boerenveenputten, door infrastructuur onherkenbaar	Hld	
196	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 bos, nu cultuurland	Hld	
197	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	4	4	4	4,0	nederzetting binnen jonge heideontginning, relatief gaaf bewaard gebleven aan rand van bebouwde kom	Hld	
198	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	2	2	2,3	in 1900 deels bos, nu cultuurland hoofdlijnen verkaveling wel herkenbaar	Hld	
199	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	2	2	2,3	in 1900 deels bos, nu cultuurland hoofdlijnen verkaveling wel herkenbaar	Hld	
200	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	3	4	3,0	in 1900 nog niet ingericht, maar door tegenwoordige randbeplanting als eenheid zeer goed herkenbaar	Hld	
201	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief nat	3	4	4	3,7	ingericht tussen 1850 en 1900, structuur herkenbaar	Hln	
202	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief nat	4	4	4	4,0	ingericht tussen 1850 en 1900, structuur herkenbaar	Hln	
203	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief nat	2	3	2	2,3	deels ingericht tussen 1850 en 1900, structuur geheel veranderd	Hln	
204	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief nat	2	3	2	2,3	deels ingericht tussen 1850 en 1900, structuur geheel veranderd	Hln	
205	oude heideontginningen	regelmatige kampontginning	2	2	2	2,0	structuur niet meer herkenbaar	Or	
206	oude heideontginningen	regelmatige kampontginning	2	3	3	2,7	structuur niet meer herkenbaar, randen nog bestaand	Or	
207	oude heideontginningen	regelmatige kampontginning	1	1	1	1,0	overbouwd	Or	
208	oude heideontginningen	regelmatige kampontginning	4	4	5	4,3	complex Dennenoord	Or	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
209	oude heideontginningen	regelmatige kampontginning	4	4	5	4,3	perceel nog goed herkenbaar, zuidelijk deel complex Dennenoord	Or	
210	oude heideontginningen	regelmatige kampontginning	4	3	3	3,3	ontginning herkenbaar, maar beplantingssituatie gewijzigd	Or	
211	oude heideontginningen	regelmatige kampontginning	0	0	0	0,0	compleet vergraven	Or	
212	oude heideontginningen	regelmatige kampontginning	1	2	3	2,0	structuur grotendeels over de kop, alleen westelijk deel nog herkenbaar	Or	
213	oude heideontginningen	regelmatige kampontginning	4	3	4	3,7	ontginning vrij goed herkenbaar, bebouwing is verdicht	Or	
214	niet-ontgonnen terrein	veen	4	3	4	3,7	veentje, dichter beplant	Na	
215	niet-ontgonnen terrein	veen	3	3	4	3,3	veen (nu heide?), dichter beplant	Na	
216	niet-ontgonnen terrein	veen	3	3	4	3,3	veen (nu heide?), dichter beplant	Na	
217	niet-ontgonnen terrein	veen	3	3	4	3,3	veen (nu heide?), dichter beplant	Na	
218	niet-ontgonnen terrein	veen	4	3	5	4,0	esveentje, dichter beplant; pingoruïne	Na	Noorder Es
219	niet-ontgonnen terrein	veen	4	3	5	4,0	esveentje, dichter beplant; pingoruïne	Na	Noorder Es
220	niet-ontgonnen terrein	veen	4	3	5	4,0	esveentje, dichter beplant; pingoruïne	Na	zuider Es
221	niet-ontgonnen terrein	veen	0	0	0	0,0	volledig vergraven	Na	
222	niet-ontgonnen terrein	veen	3	3	4	3,3	veentje, dichter beplant	Na	
223	niet-ontgonnen terrein	veen	3	3	4	3,3	veentje, dichter beplant	Na	
224	niet-ontgonnen terrein	veen	4	3	4	3,7	veentje, dichter beplant	Na	
225	niet-ontgonnen terrein	veen	3	3	4	3,3	veentje, dichter beplant	Na	
226	niet-ontgonnen terrein	veen	4	4	4	4,0	veen (nu heide?), aan de randen dichter beplant	Na	
227	veenkoloniën	veenkolonie, Drents-Gronings type	3	4	3	3,3	in ijkjaar (1850) nog in ontginning; grondgebruik veranderd en schaal vergroot	Qf	
228	oude bossen	voormalig bos, nu bebouwd gebied	3	2	4	3,0	ingericht oud bos, begrenzing herkenbaar	Ub	
229	oude bossen	voormalig bos, nu merendeels landbouwgrond	3	3	1	2,3	perceel min of meer herkenbaar, maar van weinig betekenis	Ul	
230	oude bossen	voormalig bos, nu merendeels landbouwgrond	2	2	3	2,3	gerooid bos, noordrand nog in verkaveling herkenbaar	Ul	zuider Es
231	oude bossen	voormalig bos, nu merendeels landbouwgrond	2	2	2	2,0	volledig onherkenbaar in structuur	Ul	zuider Es
232	oude bossen	voormalig bos, nu merendeels landbouwgrond	2	2	3	2,3	vrijwel onherkenbaar in structuur	Ul	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
233	oude bossen	voormalig bos, nu merendeels landbouwgrond	3	3	2	2,7	vrijwel onherkenbaar in structuur, voor een klein deel nog bos	UI	
234	oude bossen	voormalig bos, nu merendeels landbouwgrond	4	4	4	4,0	structuur en afwisseling intact	UI	
235	jonge heide- en broekontginningen	voormalig stuifzand, nu bebouwd gebied	3	3	2	2,7	door bebouwing sterk verstoord stuifzandgebiedje	Hsb	
236	jonge heide- en broekontginningen	voormalig stuifzand, nu bebouwd gebied	1	1	2	1,3	door bebouwing sterk verstoord stuifzandgebiedje	Hsb	
237	jonge heide- en broekontginningen	voormalig stuifzand, nu bos	4	3	4	3,7	bebost stuifzand, waarvoor tussen 1850 en 1900 al de aanzet was gegeven; omvang markeert ligging stuifzand; vrijwel uniek voor Tynaarlo	Hsn	
238	jonge heide- en broekontginningen	voormalig stuifzand, nu bos	4	4	4	4,0	bebost stuifzand, waarvoor tussen 1850 en 1900 al de aanzet was gegeven; omvang markeert ligging stuifzand; vrijwel uniek voor Tynaarlo	Hsn	
239	jonge heide- en broekontginningen	voormalig stuifzand, nu bos	4	4	3	3,7	jonge stuifzandbebossing	Hsn	
240	jonge heide- en broekontginningen	voormalig stuifzand, nu landbouwgrond	2	2	2	2,0	in 1900 nog niet ingericht	Hsl	
241	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	Groningen Airport Eelde	Hvb	
242	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hvb	
243	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	Groningen Airport Eelde	Hvb	
244	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu buitenplaats	5	5	4	4,7	jonge buitenplaats, inrichting sterk te relateren aan situatie 1900	Hvh	
245	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu landbouwgrond	4	3	3	3,3	structuur relatief intact van ontginning die voor 1900 was gestart	Hvl	
246	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu landbouwgrond	4	3	4	3,7	structuur relatief intact van ontginning die voor 1900 was gestart	Hvl	
247	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu landbouwgrond	3	3	3	3,0	wisselend grondgebruik, begrenzing redelijk herkenbaar	Hvl	
248	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu landbouwgrond	2	2	3	2,3	verdwenen veentje, onherkenbaar op wat groen na	Hvl	
249	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu landbouwgrond	2	2	2	2,0	verdwenen veentje, onherkenbaar	Hvl	
250	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu landbouwgrond	2	2	2	2,0	verdwenen veentje, onherkenbaar	Hvl	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
251	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu landbouwgrond	3	3	4	3,3	structuur goed herkenbaar, deel beplanting aanwezig	Hvl	
252	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu landbouwgrond	3	3	3	3,0	wisselend grondgebruik, begrenzing redelijk herkenbaar	Hvl	
253	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu landbouwgrond	2	2	2	2,0	verdwenen veentje, onherkenbaar	Hvl	
254	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	2	2	2	2,0	niet ontgonnen in 1900	Hhb	
255	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
256	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	Groningen Airport Eelde	Hhb	
257	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
258	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
259	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
260	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
261	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
262	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	0	0	0	3,7	bijzonder recreatiepark uit 1934-1936; daarom waardering niet op basis van landschap	Hhb	
263	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
264	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	militair terrein	Hhb	
265	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
266	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
267	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
268	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
269	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
270	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
271	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
272	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
273	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
274	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
275	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
276	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
277	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
278	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
279	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
280	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	4	2,7	in 1900 nog niet ingericht; boerenkuilen nog aanwezig?	Hhn	
281	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	4	2,7	in 1900 nog niet ingericht; bosrand rond strubben	Hhn	
282	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
283	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	3	3	2,7	in 1900 nog niet ingericht; open bos	Hhn	
284	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	4	4	4	4,0	ingericht tussen 1850 en 1900 rondom es	Hhn	
285	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	3	3	4	3,3	deels ingericht tussen 1850 en 1900	Hhn	Katoelbos
286	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	Kwaoveen, Voelgat
287	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	4	2,7	in 1900 nog niet ingericht; bosstrook rond beekdal	Hhn	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
288	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	4	3	3	3,3	deels ingericht als bos tussen 1850 en 1900, daarna verdicht	Hhn	
289	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	4	3	3,0	in 1900 onderdeel van groter bos	Hhn	
290	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	3	3	2,7	in 1900 onderdeel van groter bos	Hhn	
291	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	3	4	4	3,7	veentje	Hhn	
292	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
293	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	3	3	2,7	in 1900 onderdeel van groter bos	Hhn	
294	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	3	2	4	3,0	bebost perceel van ontginning uit periode 1850-1900	Hhn	
295	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht, verbindt bos-op-stuifzand deels met heideveld	Hhn	
296	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
297	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	4	2,7	in 1900 nog niet ingericht; in bos ligt veentje	Hhn	
298	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
299	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
300	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
301	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	4	2,7	in 1900 nog niet ingericht; in bos ligt veentje	Hhn	
302	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
303	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
304	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
305	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
306	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	4	2,7	in 1900 nog niet ingericht; in bos ligt veentje	Hhn	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
307	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
308	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
309	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
310	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
311	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
312	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
313	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	3	3	3	3,0	in 1900 vrijwel volledig bebost, sindsdien zijn er open plekken met landbouwgrond en heide gecreëerd	Hhn	
314	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	2	2,0	voor een belangrijk deel na 1900 bebost, daarna deels bebouwd en deels vergraven	Hhn	
315	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	4	4	4	4,0	tussen 1850 en 1900 ingericht met bos; intact	Hhn	
316	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	4	4	4	4,0	tussen 1850 en 1900 ingericht met bos; intact	Hhn	
317	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
318	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	4	2,7	in 1900 nog niet ingericht; nu kleine open plekken	Hhn	
319	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	4	4	4	4,0	tussen 1850 en 1900 ingericht met bos; intact, met kleine open plekken	Hhn	
320	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	4	2,7	in 1900 nog niet ingericht; eenheid met aangrenzende heide	Hhn	
321	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	4	4	3	3,7	in het bos ligt een ven	Hhn	
322	kampontginningen met plaatselijk essen	es	3	4	4	3,7	resterende deel van de es weliswaar herverkaveld, maar verder nog bijzondere kwaliteiten met intacte rand	Ke	
323	kampontginningen met plaatselijk essen	es	2	2	1	1,7	sterk gewijzigd restant van de es	Ke	
324	kampontginningen met plaatselijk essen	es	1	1	1	1,0	overbouwd	Ke	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
325	kampontginningen met plaatselijk essen	es	1	1	1	1,0	overbouwd	Ke	
326	kampontginningen met plaatselijk essen	es	3	5	5	4,3	gave es van Zeegse, wel herverkaveld	Ke	
327	kampontginningen met plaatselijk essen	es	1	1	1	1,0	overbouwd	Ke	
328	kampontginningen met plaatselijk essen	es	3	4	2	3,0	herverkaveld, wel nog open akkerland relatie met dorp verloren gegaan, nauwelijks herkenbare randen	Ke	
329	kampontginningen met plaatselijk essen	es	1	1	1	1,0	overbouwd	Ke	
330	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met blokvormige verkaveling	1	1	1	1,0	overbouwd	Ahb	
331	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met blokvormige verkaveling	4	4	3	3,7	verkaveling min of meer intact, waterlopen gedempt	Ahb	
332	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met bouwlandkampen	1	1	1	1,0	overbouwd	Ahk	
333	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling	3	2	2	2,3	strekkingsrichting verkaveling en openheid herkenbaar, verder sterk gewijzigd	Ahs	
334	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling	2	2	1	1,7	structuur volledig verdwenen	Ahs	
335	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling	3	3	2	2,7	verrommeld, noordoostelijk deel relatief intact	Ahs	
336	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling	1	1	1	1,0	overbouwd	Ahs	
337	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling	0	3	3	2,0	gave structuur, maar sterke aantasting door bebouwing aan oostzijde	Ahs	
338	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling	1	1	1	1,0	overbouwd	Ahs	
339	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	1	1	1	1,0	overbouwd	Kn	
340	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	3	3	3	3,0	structuur redelijk intact, grondgebruik gewijzigd, beplanting toegevoegd	Kn	
341	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu landbouwgrond	3	3	4	3,3	veen, dichter bebost	Hvl	
342	kampontginningen met plaatselijk essen	es	3	4	4	3,7	resterende deel van de es is gaaf, nog met herkenbare veentjes herverkaveld relatie met dorp fraai	Ke	Noorder Es
343	kampontginningen met plaatselijk essen	es	1	1	1	1,0	overbouwd	Ke	Noorder Es

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
344	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met bouwlandkampen	1	1	1	1,0	overbouwd	Ahk	
345	kampontginningen met plaatselijk essen	es	1	1	1	1,0	overbouwd	Ke	
346	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	4	4	3	3,7	relatief gave jonge landbouwontginning uit de periode 1850-1900	Hhb	
347	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	4	4	3	3,7	relatief intact; begrenzing dmv beplanting bewaard gebleven	Bs	
348	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	1	1	1	1,0	overbouwd	Bs	
349	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met bouwlandkampen	2	2	2	2,0	verrommeld door bebouwing, historisch bos gerooid	Ahk	
350	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met bouwlandkampen	2	2	5	3,0	historisch bos gerooid; reconstructie van waterburcht	Ahk	
351	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
352	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
353	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	4	4	5	4,3	complex Dennenoord, ingericht tussen 1850 en 1900	Hhb	
354	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	4	4	5	4,3	jonger deel complex Dennenoord, ingericht na 1900	Hhb	
355	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	4	4	5	4,3	jonger deel complex Dennenoord, ingericht na 1900	Hhb	
356	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	4	4	5	4,3	complex Dennenoord, ingericht tussen 1850 en 1900	Hhb	
357	kampontginningen met plaatselijk essen	es	3	3	1	2,3	structuur nog herkenbaar, maar zo gesloten dat het es-karakter grotendeels verdwenen is	Ke	
358	kampontginningen met plaatselijk essen	es	3	3	5	3,7	structuur nog herkenbaar, maar zo gesloten dat het es-karakter grotendeels verdwenen is; onderdeel van beschermd gezicht	Ke	
359	kampontginningen met plaatselijk essen	es	0	0	0	4,0	stedenbouwkundig waardevolle wederopbouw-woonbuurt	Ke	
360	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	3	3	5	3,7	stedenbouwkundig waardevolle wederopbouw-woonbuurt	Kn	
361	beekdalen en broeken	Hunzelaagte - halfopen, strookvormig verkaveld broek	3	3	5	3,7	ondanks toegevoegde bebouwing en herverkaveling sfeer goed behouden gebleven door gehandhaafde kavelfrichting en beplanting	BHa	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
362	beekdalen en broeken	Hunzelaagte - halfopen, strookvormig verkaveld broek	1	1	1	1,0	overbouwd	BHa	
363	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief nat	2	2	2	2,0	in 1900 nog niet ingericht, grootschalige landbouwontginning met structuur uit 20e eeuw	Hln	
364	niet-ontgonnen terrein	veen	5	4	5	4,7	licht begroeid veen- en heidegebied	Na	
365	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	4	4	3	3,7	ten tijde van kartering TMK in ontginning; relatief intact gebied, echter doorsneden door kanaal	Bb	Tynaarloër Stukken
366	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok-vormige verkaveling	0	0	0	1,0	sterk veranderd door aanleg snelweg	Bb	
367	kampontginningen met plaatselijk essen	es	1	1	1	1,0	sterk gewijzigd door bedrijventerrein, snelweg en herverkaveling	Ke	wester Esch
368	kampontginningen met plaatselijk essen	es	0	0	0	1,0	sterk veranderd door aanleg snelweg	Ke	wester Esch
369	niet-ontgonnen terrein	heide	3	3	2	2,7	historisch karakter heide slecht bewaard gebleven; bovendien door weg en kanaal doorsneden	Nh	
370	niet-ontgonnen terrein	heide	0	0	0	1,0	sterk veranderd door aanleg snelweg	Nh	
371	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	2	2	4	2,7	structuur gewijzigd, gebied sterk verdicht, hier en daar nog herkenbare structuren, relatie met dorp nog goed	Kn	
372	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	3	2	2,7	voor een klein deel ingericht tussen 1850 en 1900, goed bewaard gebleven	Hld	
373	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	0	0	0	1,0	sterk veranderd door aanleg snelweg	Hld	
374	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	voor een deel ingericht tussen 1850-1900, sterk veranderd	Hld	
375	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	0	0	0	1,0	sterk veranderd door aanleg snelweg	Hld	
376	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 nog nauwelijks ingericht	Hld	
377	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	0	0	0	1,0	sterk veranderd door aanleg snelweg	Hld	
378	niet-ontgonnen terrein	heide met vennen	4	3	3	3,3	historisch karakter heide matig bewaard gebleven door (flink aandeel) spontane en aangeplante bebossing; met vennetje; doorsneden door snelweg	Nv	
379	niet-ontgonnen terrein	heide met vennen	4	3	3	3,3	historisch karakter heide matig bewaard gebleven door (flink aandeel) spontane en aangeplante bebossing; met vennetje; doorsneden door snelweg	Nv	
380	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling	2	2	2	2,0	gebied sterk gewijzigd door herverkaveling, plaatsing bedrijven, kanaal en infrastructuur	Ahs	
381	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling	2	2	2	2,0	gebied sterk gewijzigd door herverkaveling, plaatsing bedrijven en kanaal	Ahs	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
382	niet-ontgonnen terrein	heide met vennen	4	3	3	3,3	historisch karakter heide matig bewaard gebleven door (flink aandeel) spontane en aangeplante bebossing; met vennetje; doorsneden door snelweg	Nv	
383	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling	2	2	2	2,0	gebied sterk gewijzigd door herverkaveling, plaatsing bedrijven en kanaal	Ahs	
384	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met strookvormige verkaveling	0	0	0	1,0	gebied sterk gewijzigd door infrastructuur	Ahs	
385	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	3	3	3	3,0	voor een klein deel ingericht tussen 1850 en 1900, goed bewaard gebleven	Hld	
386	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
387	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	3	2,3	in 1900 nog niet ingericht	Hhn	
388	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	3	2	2,3	voor een deel ingericht tussen 1850-1900, sterk veranderd	Hld	
389	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	3	2	2,3	voor een deel ingericht tussen 1850-1900, sterk veranderd	Hld	
390	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
391	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
392	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	3	2	2,3	voor een deel ingericht tussen 1850-1900, sterk veranderd	Hld	
393	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	0	0	0	1,0	gebied sterk gewijzigd door infrastructuur	Hld	
394	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
395	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
396	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
397	Jonge veenontginningen	voormalig veen, nu landbouwgrond	2	2	2	2,0	grotendeels na 1900 ingericht	Hvl	
398	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
399	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bos	2	2	4	2,7	in 1900 nog niet ingericht, maar past wel binnen de toen wel al bestaande verkavelingsstructuur	Hhn	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
400	beekdalen en broeken	Hunzelaagte - open, blokvor- mig verkaveld broek	2	4	3	3,0	verkaveling sterk gewijzigd, maar openheid bewaard	BHb	
401	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 nog niet ingericht	Hld	
402	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok- vormige verkaveling	3	4	2	3,0	met name overgangen naar aangrenzende landschapstypen sterk vervaagd	Bb	
403	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend blok- vormige verkaveling	1	1	1	1,0	tracé baanverlenging Groningen-Eelde	Bb	
404	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	3	3	2	2,7	aangetast door lintbebouwing en aanleg vliegveld; zuidelijk deel relatief gaaf; begren- zingen vervaagd	Bs	
405	beekdalen en broeken	beekdal met overwegend strookvormige verkaveling	1	1	1	1,0	tracé baanverlenging Groningen-Eelde	Bs	
406	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	2	2	2	2,0	in 1900 nog niet ingericht	Hld	
407	jonge heide- en broekontginningen	rationele landbouwontginning, relatief droog	1	1	1	1,0	tracé baanverlenging Groningen-Eelde	Hld	
408	nederzettingen	historische kern met huisper- celen, type lintdorp	4	3	5	4,0	historische structuur en openheid intact, maar deels ingevuld met nieuwbouw; relatief landelijke sfeer	Sl	Paterswolde (zuid)
409	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	1	1	2	1,3	overbouwd, noordelijk hoekje intact	Kn	
410	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	4	3	5	4,0	overbouwd, noordelijk hoekje intact	Kn	
411	kampontginningen met plaatselijk essen	es	1	1	1	1,0	overbouwd	Ke	
412	kampontginningen met plaatselijk essen	es	4	3	5	4,0	overbouwd	Ke	
413	landgoederen en buitenplaatsen	buitenplaats, oorspronkelijk relatief gesloten	4	4	5	4,3	bijzonder gaaf landgoedcomplex	Lg	
414	landgoederen en buitenplaatsen	buitenplaats, oorspronkelijk relatief gesloten	1	1	1	1,0	bedrijventerrein	Lg	
415	nederzettingen	historische kern met huisper- celen, type lintdorp	-1	-1	-1	3,3	historische structuur en openheid intact, maar deels ingevuld met nieuwbouw; relatief landelijke sfeer	Sl	Paterswolde (zuid)
416	nederzettingen	historische kern met huisper- celen, type lintdorp	1	1	1	1,0	bedrijventerrein	Sl	Paterswolde (zuid)
417	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met bouwlandkampen	3	3	3	3,0	bebouwing verdicht, grondgebruik gewijzigd	Ahk	
418	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met bouwlandkampen	5	5	4	4,7	bebouwing verdicht, grondgebruik gewijzigd	Ahk	

ID	TYPE	SUBTYPE	WAARDE1	WAARDE2	WAARDE3	TOTAAL- WAARDE	OPMERKINGEN	CODE	TOPONIEM
419	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met bouwlandkampen	5	5	4	4,7	bebouwing verdicht, grondgebruik gewijzigd	Ahk	
420	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met bouwlandkampen	2	2	3	2,3	grotendeels bebouwd en beplant, van oorspronkelijke structuur weinig te herkennen	Ahk	
421	agrarische veenontginningen	Hollandveenontginning met bouwlandkampen	3	2	5	3,3	grotendeels bebouwd en beplant, van oorspronkelijke structuur weinig te herkennen; kern interessant	Ahk	
422	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hhb	
423	jonge heide- en broekontginningen	voormalige heide, nu bebouwd gebied	0	0	0	4,0	stedenbouwkundig waardevol gebied	Hhb	
424	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	1	1	1	1,0	overbouwd	Kn	
425	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	0	0	0	4,0	stedenbouwkundig waardevol gebied	Kn	
426	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	1	1	1	1,0	overbouwd	Kn	
427	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	0	0	0	4,0	stedenbouwkundig waardevol gebied	Kn	
428	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	0	0	0	4,0	stedenbouwkundig waardevol gebied	Kn	
429	kampontginningen met plaatselijk essen	nieuwlandkamp	0	0	0	4,0	stedenbouwkundig waardevol gebied	Kn	
430	kampontginningen met plaatselijk essen	es	1	1	1	1,0	overbouwd	Ke	
431	kampontginningen met plaatselijk essen	es	0	0	0	4,0	stedenbouwkundig waardevol gebied	Ke	
432	kampontginningen met plaatselijk essen	es	0	0	0	4,0	stedenbouwkundig waardevol gebied	Ke	
433	kampontginningen met plaatselijk essen	es	1	1	1	1,0	overbouwd	Ke	
434	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu bebouwd gebied	1	1	1	1,0	overbouwd	Hvb	
435	jonge veenontginningen	voormalig veen, nu bebouwd gebied	0	0	0	4,0	stedenbouwkundig waardevol gebied; Oranjepolder (&)	Hvb	

Addendum op 'Een juweel tussen twee provinciehoofdsteden: een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Tynaarlo'

5.1.2e Archeologisch Adviesbureau

5.1.2e

2 december 2014

De gemeente Tynaarlo heeft in het voorjaar van 2014 een structuurvisie voor het beleidsveld cultuurhistorie ter inzage gelegd. Naar aanleiding hiervan zijn reacties binnengekomen. De gemeente achtte deze reacties dermate waardevol, dat zij 5.1.2e Archeologisch Adviesbureau heeft verzocht de cultuurhistorische waardenkaart op een aantal onderdelen aan te passen. Aangezien de bijbehorende rapportage niet zal worden aangepast, is dit addendum geschreven. Hiermee hopen we duidelijk te maken welke aanpassingen we aan de kaarten hebben doorgevoerd ten opzichte van de versie die bij het rapport is gevoegd.

Kaartbijlage 1 tot en met 2b

- Als onderdeel van de landschapstypering hebben we de eenheid 'Na' (veen) volledig gemaakt door aanvullend alle nog bestaande en in het terrein goed herkenbare veentjes te karteren op basis van de IVN-inventarisatie uit 1981.
- Onder Historische nederzittingslocaties hebben we de eenheid 'vuilstortplaats' vervangen door 'los- en laadplaats'.
- Onder 'Beschermd bouwkunst en stedenbouw' hebben we een aantal rijksmonumentale onderdelen van buitenplaatsen exacter op kaart geplaatst.
- Onder 'Archeologische vindplaatsen' hebben we de waterburcht van Eelde opgenomen.
- Onder 'Infrastructuur' hebben we de eenheid 'weg, circa 1900' uitgebreid tot alle wegen uit de periode 1832-1900. Een enkele weg uit deze en andere categorieën is ook aan de kaart toegevoegd.
- Onder 'Oorlog en defensie' hebben we enkele eenheden toegevoegd en de rolbaan beter herkenbaar gemaakt.
- Onder 'Opgaand groen' hebben we enkele eenheden toegevoegd.
- Onder 'Waterstaat' hebben we enkele eenheden toegevoegd (w.o. schipsloten) en de waterlopen op kaart beter herkenbaar gemaakt.

Daarnaast hebben we op de achtergrond de bestandsstructuur ten dele aangepast, zodat deze in de toekomst eenvoudiger aan te vullen / te herzien is.

Kaartbijlage 3

- De waardering van de nieuw onderscheiden veentjes is aangepast.
- De waardering van een beschermd gezicht ter plaatse van de buitenplaatsen bij Eelde-Paterswolde is aangepast.
- De waardering van het gebied Oude Diep in de Hunzelaagte is aangepast.

Kaartbijlage 4 tot en met 5b

- De aangepaste beleidswaardenkaart hoort bij de structuurvisie.

Legenda toegepaste uitzonderingsgrondslagen

In dit document zijn gegevens geanonimiseerd op grond van:

Wet	Artikel	Omschrijving	Pagina's
Wet open overheid	Art. 5.1 lid 2 sub e	De eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer	3, 6, 11, 12, 13, 15, 22, 23, 32, 37, 50, 53, 54, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166